

Az állampolgári nevelés politikai tartalma.

Írta: KRISZTICS SÁNDOR.

A társadalmi élet, midőn osztályok és rendekre tagolt szervezetében külsőleges, materialis alapok szerint rendeződik, az ebből támadó összhangtalanság kiegyenlítése már tisztán szellemi kapcsolatok összehatása útján valósul meg. A társadalom fennmaradásához megkívántató összhangot lelki mozzanatok létesítik, melyek a társadalmat alkotó egyedek lelki életének határozott jellegű szervezéséből, az egyesek gondolkodásmódjának, barátaival, alá és föléje rendeltékkel szemben való viselkedésének bizonyos formájából, rokonok és idegenekkel való együttérzése és együttakarása lehetőségéből, mint közvetlenül az egyes ember tulajdonságaiban adott képességekből tevődnek össze.

A kezdetleges társadalmi alakulatokban, a közvetlen vérségi kapcsolaton felül, a nyáji szellem, az ú. n. spontán socialitás a végső kapocs, mely a centrifugális erőkkal szemben az egyest a köz, az összesség érdekeinek áldozatkész részévé, védelmezőjévé és munkálójává teszi.

De már ezen elsődleges társadalmi rend jellegét magukon hordó ösztönök fejlődése körül is sok fáradsága lehetett az embernek eredeti tulajdonságai leküzdésében. Habár fel kell tételeznünk, hogy a társadalomban élés az emberi tudat legmélyebb rétegeiben van megalapozva, mégis a társadalmi rend feltételeiben rejlő kötelezettségek, lemondások annyira távoliak arra nézve, hogy az emberek eredeti tulajdonságai legyenek, hogy azoknak csak bizonyos bele-nevelés által való állandósulását kell feltételeznünk. E tekintetben való, hogy a korábbi társadalmi fejlődés tárgyát legnagyobb részben gyakran brutális módon folytatott társadalmi nevelés képezte,

melynek egyetlen célja tulajdonképpen a felsőbbség előtti engedelmességre való képessé tétel, majd ennek kifolyásaképpen a sexualis erkölcsiség, az emberi élet tisztelete és a magántulajdon védelme volt, melyek mind mélyebben belegyökereztetve a társadalmi tagok ösztöneibe, annak alaptényezőivé váltak.

Mikor azután a társadalmi együttélés ezen természetesnek nevezhető alapjai már teljesen áthasonítottak s a vérszeretet tagadhatatlan eredeti volta mellett az emberi lélek architektúrájának alapjává váltak, csak akkor indulhatott meg az emberi lelki architektúra felépítményén való munkálás, annak tulajdonképpeni kiépítése a politikai élet szempontjából.

Az ember egy-egy népcsoport országló életének részévé, azt közvetve irányító, intézményeinek élvező tagjává válik. Ekkor indul meg lassan, sok fáradozás mellett az egyesnek mint önmagában is értékes s a közre nézve is becses alanyként való felfogása. De a görög és római világ örökké classikus demokratismusán kívül, mely tényleg részeltette az egyest politikai téren való szereplésekben és többé kevésbé lehetővé tette a politikai képzettség megszerzését nagyobb tömegeknek, hosszú századok folyamán csupán oly irányban történt a politikai nevelés terén haladás, mely a vezető osztály s főképp a fejedelem politikai kiművelését célozta. Minden felelőségnek egyetlen személybe való koncentrálása arra vezette a gondolkodókat, hogy miképp művelendő éppen az, ki annyi millió sorsának irányítására hivatott? A népbe csupán hiszékenységet tartottak belenevelendőnek, melynek értelmében az uralkodók, magasabb lények, mint a közönséges halandók, erőkkal rendelkeznek, aminőket az uralt osztályok megszerezni nem képesek s melyekkel szemben tehetetlenek.

A társadalmi evolutio menetében elkövetkezett ezután az az idő, mely végét szakasztotta azon korszaknak, midőn az uralom benső lényegében rejlett, hogy az uralkodó önmagát erősítve mind gyengébbé kívánta tenni urálijait. A nemzeti eszme előtörése volt az a mindent átható és átalakító tényező, mely a tudás útján haladt s FICHTE észszerű állama már az egységes nemzeti nevelés nélkül nem képzelhető el. Mikor ő megállapítja, hogy »ez az észszerű állam nem ala-

kulhat ki, nem építhető fel minden kéznél levő anyagnak mesterséges kikészítése által, hanem a nemzetet kell arra felhasználni«, akkor kifejezést ad annak is, hogy »csak az a nemzet, mely a tökéletes emberré nevelésnek feladatát a tényleges nemzeti jelleg művelése által megoldotta, csak az lehet azután egyike a tökéletes államoknak is.¹⁾

A nemzeti államok kialakulásával született meg az állampolgárság fogalma a maga teljes értelmi körével. A polgárok egyenként és összesen válnak a nemzeti öntudat alanyaivá, s nem mint előbb, egy személy, vagy egy-egy osztály viselte képét a nemzetnek.²⁾ Az általános nemzeti öntudat erősítése az egyes polgárok tudatának a nemzetivel való tömítése által vihető ezután keresztül s STEIN megállapítása, hogy »a szellemi erők és javak nagysága, minden egyes műveltségének mértéke, magának az állam műveltségének mértéke«, »ha a nép művelt, művelt maga az állam és megfordítva,³⁾ határozottan csak a nemzeti államokra áll. Midőn tehát az államoknak eminens érdekévé vált a nemzetinek ápolása, akkor annak keresztülvitele az állampolgárok nevelésében találta meg igazi területét. Az egyes nemzeti öntudata, individualitásának határozott nemzeti jelleg szerint való fejlesztése által nevelhető. Az emberi lelki-architektúrájának felső építménye kerül ez által művelés alá, vagyis az a terület, mely a társadalomban élés részben ösztönszerű, az emberi lélekben mélyen fekvő (unterbewusst) tartalmon felül, mint azt kiegészítő, tökéletesebbé, összhangzatossá tevő intellectuális természetű, (tehát oberbewusst) tér jelentkezik.

A nemzeti állam fogalmával kapcsolatos ezen fajta nevelés mind szélesebb körben és mind tágabb tartalommal való keresztülvitele mellett legújabbán több fontos körülmény emelte fel a szavát.

Az ipari fejlődés folyamán beállott minuciosus munkamegosztás, mely a munkást minden szellemi tevékenységet nélkülöző, csupán nyers utasítások mechanikus teljesítőjévé

¹⁾ FICHTE: Reden an die deutsche Nation. 6 Rede.

²⁾ Lásd bővebben a nemzeti államok kialakulására nézve »Nemzet és állam a keletkezés, fejlődés, viszony szempontjából« (Budapest, Grill, 1914.) című munkámat.

³⁾ LOR. STEIN: Innere Verwaltung. 2., 3., 1. (1886) 9. old.

tette, oda vezetett, hogy a munkások egy olyan osztálya létesült, mely képtelen felülemelkedni a durva megélhetési érdekeken. Állandó veszélyt feltűntető helyzet támad ez által, melyből származó bizonytalanság ellensúlyozása csak a művelődés terjedésével biztosítható, mely lehetővé tevén a napi foglalkozás egyhangúsága változatossá tételét, egyszersmind hatalmas segítséget nyújt a vagyoni különbségek miatt támadt ellentétes irányzatok lecsendesítésére is.

Egy másik körülmény, a nép mind nagyobb tömegeinek politikai jogokban való részesítése, mely ellenállhatatlan követelményként áll fenn mindenütt. Nem pusztán szólam többé, hogy mindannyian szabad emberek vagyunk, alkalmasak és méltók az érvényesülésre, hanem meg van ennek a folytatása is: mind alkalmasak vagyunk hatalmat producálni és kifejteni, adassék tehát meg erre a mód. Minden tekintetben jellemző az a megállapítás, melyet EXNER 1891-ben a bécsi egyetemen tartott rektori beszédében hangsúlyozott, hogy »a. XX. század a politika százada lesz; aki ebben növekszik fel, annak egyszersmind politikai műveltséggel is kell bírnia. A politikai erők és belátás legmagasabb fokú megfeszítése lesz képes csak megküzdeni a feladatokkal, a negyedik rendet minden súlyosabb válság nélkül szervesen beillesztve az állami testbe«.

Ki van jelölve a cél is: az eszményi democratia.

Ez BRYCE jellemzésében pedig a következőképpen fest: »Az ideális democratiában minden polgár intelligens, hazafias és önzetlen. Minden polgárnak egyetlen vágya, törekvése, a controvers helyzetekben a helyeset megtalálni, jelöltek versenyében a legrátermettebb mellett dönteni. Hazája alkotmányának ismerete által vezetve, képessé lesz az eléje terjesztett érvek felett ítélni és saját buzgalmát kielégítve lépni a választási urnához.«¹⁾ Az ideális demokratia mindenestre a legjobb formáját jelenti a demokraciának, mely az emberi természettel csak összeegyeztethető, s itt nem, mint államforma értelmezendő, hanem tágabb értelemben véve, a kormányzásnak bármely fennálló alkotmányos, tehát minden absolutismustól ment államforma melletti oly módját,

¹⁾ OSTROGORSKY: Democracy and the organisation of political parties. (1902.) BRYCE bevezetésével. I. kötet, 44. old.

mely az állampolgárok mind nagyobb számának biztosítja az uralmat és behatást az állami élet irányzására. BRYCE így gondolt demokratiája azonban oly magas fokot jelent, mely lehetséges volna akkor, ha a nagy tömeg, az emberek benső természete olyan volna, mint amilyennek ő már előre rajzolta: intelligens, hazafias, önzetlen. Minthogy azonban ettől még igen távol álló helyzetben van a társadalmat alkotók átlaga, a democratiának BRYCE-féle beállítása csak azt mutatja, hogy milyen volna a helyes demokracia, aminő eddig nem létezett még, de amelynek elérhetését biztosítani lehet, és pedig az emberek nevelésével, minél nagyobb tömeg birtokává téve azon feltételeket, melyek e demokracia fogalmához megkívántakat legalább megközelítik.

A népnek politikai jogokban való részesítése ezen eszményi demokracia felé közeledés szempontjából is, a tömegek felvilágosítása, nevelése, és pedig nemzeti nevelése által eszközölhető. E nélkül különben a politikai jogokban való részesítés csak igen külszines, látszólagos s mondhatni hiábavaló, ha nem vezet még jobban a helyzet elmérgesedésére. Az egyenlőség csalékony árnyékképpé válik, mely meg lesz esetleg az állami élet egyes mozzanataiban, tényleg azonban továbbra is nagy marad az egyenlőtlenség e téren, a hatalom, a vezetés ezután is a műveltebbeket illetvén meg, kik a vezetést úgy gyakorolják ezután is, mint előbb, a műveletlen tömeget számtalan esetben sivár agitatio labdájává téve, mint az eddig történt, s most csupán azzal a különbséggel, hogy most érdekesebb az ezzel való foglalkozás, amennyiben politikailag eredményesebben értékesíthető az elterítés. A demokracia nem gondolható igazi értelmében messze szét terjedt, mélyen megalapozott tudományosság, tehát a pártoskodási színezet és irányzatosság nélkül valóság minden jelét magán hordó műveltség nélkül. Sőt, ez teremtheti meg egyáltalában a demokracia lehetőségét. E nélkül a demokraticus alkotmány csak a csöcselék martalékát képező hanyatlás, melylyel szemben, hogy valóban haladásról lehessen szó, kell, hogy a polgárok nagy többségének architecturája bizonyos, mondjuk aristocraticus színezettel bírjon, vagyis az általános és nemzeti műveltség követelményei szerint kiképzett legyen.

Íme az általános műveltségi színvonal határozott emelése mellett, az állami élet átfogóbbá, tisztábbá, nemesebbé tétele azon területek, ahol az állampolgári nevelés hatásainak kifejtésére hivatott.

Az állampolgárban a jövő tökéletes személyiséget testesít meg: az államhoz tartozó összesek javát célzó belátás és ennek megvalósítására irányuló akarat által, meghatározott és ebben valóban tevékeny személyiséget.

A nép nagy tömege arra vezetendő, hogy a közélet helyzeteiben, a nemzeti országló élet viszonyaiban ne csak részt vegyen, hanem magának alkosson kiki saját nézetet, ítéletet az adott körülmények felől, hogy ez által egy meghatározott tisztán tárgyilagosságtól vezetett összakarát jö-hessen létre, mely végül az egyesek tudatos cselekvéseiben jusson teljesülésre.

Ily irányú és lehető széleskörű nevelés kérdésének megoldása a legnehezebb nevelési problémák egyike, s benne a pusztán nevelés kérdése elválasztandó a tulajdonképpen állampolgári ismeretekre való tanítástól. Különbözik is nevelni és tanítani két különböző dolog. Nevelni az iskola kevésbé tud, mint tanítani, az intellectust kiképezni. Kétségtelen, hogy az ismeretek is nevelhetnek, vihetnek bennünket önfejlesztésünkben, önkiképzésünkben, önfegyelmeztségünkben, s a nevelés is tulajdonképpen ez, önfegyelmezés, célja, hogy az egyes tudja magát fegyelmezni; hogy bizonyos irányt, jelleget nyerjen. Pusztán ismeretek által azonban még nem nyerünk jellemet. Ismeretek által megtelik intellectusunk, de szívünk, akaratunk nem, az közömbös maradhat. Úgy, hogy nem feltétlenül azok lesznek a jó állampolgárok, akik legtöbbet tudnak közjogról, politikáról, közigazgatásból s egyéb állami tudományokból, hanem politikai szempontból is az állammal szemben való kötelességének tudatában levő, az állami élet viszonyaiban lelki fegyelmeztségével helyt álló polgárnak kell az állampolgári nevelés neveltjének lenni.

Tényleg nagyon kevés jut el a polgárok közül azon magaslatra, hogy maga magának megalkothassa az állam céljáról és eszközeiről a fennemlített képet. A legtöbbször másokra kell bízniuk, hogy helyettük politikailag gondolkodjanak, minek folytán állampolgári tevékenységeik irányra és

általában politikai nézeteik mindvégig a vezetők, illetve ezek ígéreteinek suggestiv hatalma alatt maradnak. De tovább: maguknál azoknál, kik olyan helyzetben vannak, hogy maguknak politikai nézeteket alkotni képesek, még valaminek hozzá kell járulni ahhoz, hogy ne csak gondolkodjanak, hanem nézeteik szerint cselekedjenek is. A kötelességérzet a prius a belenevelés tekintetében, hogy azután a politikai saját nézetek megszerzése, mint posterius alapján a cselekvés bekövetkezzék. E kötelességérzet-nevelés pedig szorosan összefügg a hazaszeretet érzelmének folytonosan való ébrentartásával. A hazaszeretetének és a politikai műveltségnek viszonya azután olyan, hogy »a hazaszeretet politikai műveltség nélkül léghajónak tekinthető kormányozhatóság nélkül«¹⁾ hisz a puszta hazaszeretet vak, öndicsőítésre hajló, még a leghely telén ebbet is megtisztulva látó a honfiúi hév tüzeiben. Az állampolgári nevelésben rejlő hazafias hatalom és erős akaratnevelési jelleg pedig politikai művelés nélkül olyan, »mint kormányozható léghajó gyakorlott, szakavatott kormányos nélkül«,²⁾ amennyiben minden hazafiság mellett is az állami élet momentumaira vonatkozó önálló, saját akarat létesítésének alapja a politikai műveltség, amely nélkül az előbbi kettő, hazafiság és erős akarat melletti cselekvés épp úgy ki van szolgáltatva mások irányzásának, mintha azok akár meg sem is volnának.

Az iskolák azonban csak propileumokként jelentkeznek azon neveléshez, mely az állam intézményeinek felhasználása közben a felhasználók lelkében hagyott benyomások által létesül. A jó közigazgatás az alattvalók lelkében rendszertetet, a jó igazságügy törvénytiszteletet, a hadügy kötelességtudást ápol, nevel és így tovább, szóval az intézményekben való részvétel adja az igazi állampolgárba benevelendő tulajdonságokat s igazán ez nevel is azokra. Ha már most rosszak az intézmények, daczára minden iskolai művelésnek, az állampolgár kétségek előtt állván, vége van minden iskolai, politikai tárgyú belenevelés sikerének. *A legnagyobb nevelők tehát politikailag az állami intézmények lesznek.* Minthogy azonban való, hogy ismeretek hiányában levő ember nehe-

¹⁾ KERSCHENSTEINER: Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. Leipzig, 1910. 19. old.

²⁾ U. o.

zebben érti meg az intézmények jól való összefüggését, azért itt a tanítás terén nyílik meg a helye az iskolának állampolgári ismeretek közlésére. S így tulajdonképpen inkább állampolgári ismeretek tanításáról kellene mindig szólnunk, mint állampolgári nevelésről, mert hisz nevelni majd az állam intézményei fognak.

Állampolgári ismeretek ily iskolai közlése lehető tökéletes keresztülvitel tekintetében azonban sok nehézség előtt áll. Számos mozzanat van ugyanis, mely az alkotmányos állami élet keretén belül éppen az összesség érdekeiben rejlő különbözőség következtében szembe helyezkedik az egységes jellegű ilyenmű művelés lehetőségével. Itt van mindjárt a fejlett pártélet, mely midőn az embernek tökéletes, tehát a pártokon felül álló neveléséről van szó, szinte kikerülhetlenné teszi, hogy legalább értékes párttagok is ne nevelődjenek egyúttal. Minden pártoskodó vagy egyéb társadalmi különbségek jegyeit magán hordó művelésen kívül állónak kell lennie az állampolgári ismeretek közlésének, s egyedül arra kell irányulnia, hogy tiszta tárgyilagossággal szigorúan, minden irányzatosságtól menten világosítson fel a valóságokról az állami élet mozzanatait és a társadalmi élet kiegyenlítendő ellentéteit illetőleg.

Bár való, hogy igazán tárgyilagosságok sohasem lehetünk, de törekedni lehet erre és kell is, mert csak így lesz legmagasabbrendű ereje az embernek tudományt létesítő esze. Tény pl., hogy a történelem, vagy általában a társadalomtudományok nem rendelkeznek oly biztos alapokkal, mint aminőkre a természettudományok helyezve vannak; de mégis tudományokká lettek, és pedig oly módon, hogy komolyan törekedtek a mindig változatlan igazság kutatására, anélkül, hogy kérdezték volna, kiknek hasznára, vagy kiknek kárára szolgál majdan a kutatás eredménye. Ennyinek kell legalább is lehetőnek lenni a politikai művelés terén, ennyire legalább is lehet az objectivitás határai között maradni. Az állampolgári művelésnek nem szabad lesülyednie politikai vagy társadalmi pártszerű kiműveléssé, hanem ennek tárgya éppen olyan tudományt kell, hogy alkosson, mint a többiek, azaz általános igazságokat tárgyzót.

Amint e politikai művelés pártpolitikai színezetet nyer,

jótevény hatása az állami élet színvonalának emelésére elveszettek tekinthető. A legtöbb pártpolitikus és egyszerű párttag nem ismer más állami eszményt, mint a sajátját, nem ismer más államcélzt és más eszközöket ennek megvalósítására, mint a pártja által megállapítottakat. Minden törekvése, ezt a nézetet tenni kizárólagossá. Ezzel szemben az igazi állampolgár az államról való saját eszmeköre minden szilárd-sága mellett is, tisztában van azzal, hogy a modern alkotmányos államban létező gondolat- és lelkiismeretszabadság képezi az állami erő velejét, hogy ennél fogva a becsületes szembelyezkedés, ellenvéleményen levő nézetek is jogosultak, mert az államban minden a kölcsönös megértés és kölcsönös kiegyeztetés tényén nyugszik tulajdonképpen s az egyes külön érdekei is legjobban az összesek érdekeinek kiegyeztetése által őriztetnek meg.

Kétségtelen ugyan, hogy az állampolgári nevelésnek igen bő socialpaedagogiai tartalma számos oly tényezőt foglal össze, melyek külön-külön is besorozhatók e fogalom alá, mégis midőn főképp az állami élet színvonalának emelését, a nemzeti erő fokozását tűzi ki célul ez az irány - pedig KERSCHENSTEINER ¹⁾, FOERSTER ²⁾, LANGERMANN ³⁾, FRESENIUS ⁴⁾ definitiói végeredményben mind ezen mozzanat körül helyezkednek el, - akkor tulajdonképpen *a politikai művelésnek, az*

¹⁾ KERSCHENSTEINER: Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung. Leipzig 1910. 31-32. old. »Az állampolgári nevelés célja erkölcsös kö-zület megvalósítása, mely eszménye a cultur- és jogállamnak.«

²⁾ F. W. FOERSTER: Staatsbürgerliche Erziehung. Leipzig 1910. 7. old. Állampolgári nevelés alatt oly nevelést ért, »mely az egyest arra vezeti, hogy saját érdekeit és meggyőződését, mint saját szűkebb társadalmi kö-re érdekeit és felfogását mindig úgy képviselje, védelmezze, hogy a magasabb állami egység és rend ez által nem hogy felbontassék, hanem még mélyebbé, •erősebbé, szilárdabbá váljék.«

³⁾ JOH. LANGERMANN: Der Erziehungstaat nach Stein-Fichteschen Grundsätzen. Berlin 1910. »Tervszerű behatás a tanulókra, hogy alkal-massá tétessenek arra-, hogy lehetőleg tökéletes polgárai legyenek a jövő alkotmányos államának.«

⁴⁾ S. W. FRESENIUS: Ueber staatsbürgerliche Erziehung. 1910. Kultur u. Fortschritt. 331. szám. 3. old. »Az állampolgári nevelés a német embernek művelése a tisztánlátás és ítélőképeség szempontjából, melyek képessé teszik arra, hogy mint a társadalom, a község, az állam tagja, kötelességét úgy teljesítse és jogait úgy használja, hogy mindez ezen tár-sadalom javára szolgáljon.«

állampolgári ismeretek közlésének mozzanata által válik különösen jellemezhetővé; tényleg ez az a plus, mely a minden egyéb paedagogiai irány fölé emeli.

Ahol az állampolgári nevelés eddig megvalósításra talált, mindenütt a politikai művelés adja meg jellegzetes színezetét.

Így van ez Dániában, ahol felső népiskolának nevezhető az a tér, mely az állampolgári nevelés zömének helyét ad. Hetven ilyen intézet van itt, melyeket az utóbbi időben évenként átlag hétezer tanuló látogatott, legnagyobbrészt 5-7 hónapig tartó téli cursusokon. A tanulók 70%-a paraszt fiú és leány, kézműves, szolga és iparos inas volt, kik csupán elemi iskolát végeztek. Legutóbb a katonai hatóságok activ altiszteket küldöttek egy-egy cursusra ide, igen szép eredmény elérése mellett. Az intézetek benlakásra vannak berendezve, s a minden irányú együttes érzelmekeltés a főható eszközük. Öntudatos, jó dán és melegszívű keresztény nevelése a cél. Gyönyörű lehet valóban egy-egy ilyen intézet benső élete, mint azt HOLLMANN leírja¹⁾ a maga rendszeres-életével, folyton fel-felhangzó énekeivel, az előadók érdeklődést kiváltó, új erőket ébresztő előadásával. Érdekes, hogy pl. a félévek végén utánczolt képviselőválasztást rendeznek, lejátszva annak minden előzményeit, szónoklatokkal, újságcikkek szerkesztésével, s végül komolyan meggondoltan szavaznak.

A fiatalabb korú tanulók (11-16 év) állampolgári neveléséről az F. D. F. (Frivilligt Dreng-Forbund) »szabad gyermekegyesület« gondoskodik, melynek célja 1. dán, 2. keresztény, 3. életerővel és kedvvel telt gyermekek teremtése. A tanítói kar elsőrendű gondoskodásban és tökéletesen kivitt állampolgári nevelésben részesül. A középiskolákban az állampolgári ismeretek tanítása, a »Samfundslære«, az 1906. decz. 1-iki gymnasiumok számára szóló rendelet szerint kiterjed a jelen állami és községi igazgatásnak, az alkotmánynak és Dánia gazdasági helyzetének előadására. Emellett ismerniök kell a tanulóknak fővonásokban a svéd és norvég alkotmányt és közigazgatást is. Az állampolgári ismeretek tanítása lehetőleg összekapcsolatik a történelemmel, de az

¹⁾ HOLLMANN: Die dänische Volksschule und ihre Bedeutung für die Entwicklung einer völkischer Kultur in Dänemark.

utolsó tanévesekkel, minden körülmények között, újból átvételre talál.¹⁾

Dániában ma az a helyzet, hogy az állampolgári ismeretek tanítását a népiskolákra is ki akarják terjeszteni s még erősebben kívánják az önfeláldozó hazaszeretetben gyökerező kötelességtudásnak előtérbe helyeztetését. A »Danemarks-Samfundet.«

Kétségtelenül csak jóra vezethet ez az irányzat, ha nem jut benne majd túlságosan előtérbe a Chauvinismus réme. De a hazaszeretet fejlesztésének nem feltétlenül ez a következménye, s mindaddig, míg az általános emberi határai között mozog, addig csak nagy érték lehet a nemzeti lét erősítésére.

Dánia egységes nemzeti állam, s mégis mily erővel munkálkodik nemzeti erősítésén, jó hazafiak nevelésén. Annál inkább megtaláljuk ezt Svájcban, ahol három nemzetből forrott ki egy negyedik, s ahol az utóbbinak ápolása a fő cél. Jóllehet, itt a 2ó kanton mindegyike a szövetségi alkotmány 27. §-a alapján a tanügy tekintetében teljesen autonóm, s így megtehető eltérések vannak a berendezkedések szempontjából, mégis a fő jellemzője a svájcki tanügynek az állampolgári művelés fontos ténye, melynek az elemi tanításban a 4-6-ik osztályú tanulók mindenütt egyenlően vannak alávetve. Az alapviszonyokban teljes egyenlőséggel van keresztül vive a szigorúan nemzeti, azaz svájcki szellem és jelleg a tanításban. Az iskolák és tanintézetek sokfélesége mellett is a kiművelés menete a hazáról való ismeretek széles alapján épül fel.

A népiskolai állampolgári nevelés mellett itt is a továbbképző iskolák adják meg a rendszeres állami ismeretek megszerzhetését. Ezek látogatása majd minden kantonban kötelező.²⁾

¹⁾ A legismertebb dán állampolgári ismereteket tartalmazó könyv a MUNCH, egykori igazságügyminister könyve, mely háromféle kiadásban kapható: a legkisebb a »Társadalmi ismeretek kis tankönyve« (2. kiad. IP 10.) 46 oldal terjedelmű, s 50 öre az ára; a középső a »Samfundskundskab, Mindre Lærebog« (3. kiad. 1909.) 105. old. 1 K 50 öre, a harmadik formája 170 oldal terjedelmű (4. kiad. 1908.). Emelett CHRISTENSEN, JENSEN, LÜTZHÖFT könyvei a leghasználtabbak. Bővebben CHR. GRÖNDAHL: Staatsbürgerliche Erziehung in Dänemark. Leipz 1911. 33-38 old.

²⁾ Itt is vannak kitűnő, állampolgári ismereteket tartalmazó könyvek, mint pl. BÜRKLII: Verfassungskunde für Schule und Haus (Bern 1906.). DROZ: Der bürgerliche Unterricht, mely francia és olasz nyelven is megjelent. Többet felsorol RÜHLMANN: Die Idee der staatsbürgerlichen Erziehung in der Schweiz ez. művében. (Leipzig 1911. 20-22 old.)

Nevezetes missiót töltenek be a nagy számban levő torna-, lövész-egyletek és dalárdák, melyekben mindenütt a legtisztábban buzog a hazaszeretet éltető ereje, s a nemzeti erő fejlesztésének vágya. Végül még egy érdekes intézmény emelendő ki a Svájc nevelési berendezéseiből, s ez az előzetes katonai képzés és az újoncz vizsga. Az iskolából kilépő ifjú, mindjárt a katonai szolgálat előismereteinek megszerzésére nyer alkalmat és pedig önkéntes tanfolyamokon fegyverzet nélkül (turnersche Vorunterricht.), önkéntes cursusokban felfegyverkezve (bewaffneter Vorunt.) és önkéntes lövész-cursusokban (Kurse für Jungschützen)¹⁾ Ezekben a tanítási órák száma 50, legfeljebb 80 évenként, s a bennök való részvétel által kitöltődik az az űr, mely az iskolából ki, s a hadseregbe belépés között gyakran oly romlasztólag hat az életbe kilépő ifjúra.

Ily nevezetes előzetes művelés folytán lehetővé vált az újonczok, az összes állításkötelesek külön megvizsgálása, nemcsak egészségi, hanem mondhatni athletikai képzettség és tanulmányi előhaladottság tekintetében is. A vizsga szó- és írásbeli, s kiterjed az alapismereteken kívül az állampolgári ismeretek megvizsgálására is. Athletikai szempontból a távolugrást, súlyemelést és a futási képességet mérik meg, úgy hogy a hadsereg rögtön abban a helyzetben van, hogy egészen tisztán látja az újonnan bekerülők képességeit úgy intelligentia, mint testi, ügyességi képességek szempontjából is. Az állampolgári nevelésnek ily kitűnő szervezete mellett látható igazán tisztán, hogy miképp sikerült itt a három külön nemzetből egy mindannyi okát összefoglaló svájci nemzetnek kialakulnia, mily czéltudatos munkálás tárgyát képezte itt főképp és elsősorban az állampolgári tulajdonságok egy irányú fejlesztése, a politikai képzettség mind szélesebb rétegekben való terjesztése.

Németalföldön szintén határozott szervezettel bír az állampolgári nevelés, melynek főtere itt is az ismétlő iskola (herhalings onderwys) azok számára, kik az elemi képzésen túl vannak. Ez iskolák látogatói rendszerint foglalkozásban levő ifjak, s itt egyéb alapismereteken kívül megismerkednek

¹⁾ Bővebben: RÜHLMANN i. m. 53-54. old.

az állam alkotmányával, közigazgatási beosztásával, a törvényhozás menetével és az államjog egyes alaptanaival. Ez az állampolgári művelés helyet foglal a középiskolai berendezkedésben részben mint külön tárgy, részben a történelemmel kapcsolatosan előadva.¹⁾

Még a franciaországi állampolgári nevelést említjük fel, hogy lássuk, mily könnyen állhat be a véglet e téren, tökéletes állampolgárok helyett dühös, fanatikus hazafiakat nevelve, a magasabb fokú erkölcsi jelleg bizonyos fokú hiányával.

Mikor 1870. szept. 4-én a második császárság széthullott Franciaország teljes megalázása mellett, akkor az új köztársaságnak demokratiszusa, mint THIERS, akkor vezető államférfiú jellemezte, egy conservatív republica, jó emberek köztársasága volt. A főgond arra helyeztetett, hogy a francia állam léte és függetlensége biztosíttassék és elveszett hatalmi helyzete Európában visszazereztesse. Az első évtizedekben a »patrie« valóságos varázsige, melylyel szorosán össze van kapcsolva a revanche eszméje a barbár győzők felett. »Pour la patrie par livre et par l'épée« jelszavára élesen felel Gambetta: »Faisons une nation armée et instruite«, teremtünk nemzeti hadsereget és tanítsunk, valóban ez a vágyak megoldásának egyetlen való módja.

De a fellépő pártellentétek ennél tovább vezettek. A conservatívok és klerikálisok törekvése, hogy a szerintük csak ideiglenes államformából vissza kell térni a monarchikusra, a tiszta demokratia híveinek elkeseredett ellenkezésére talált, s az utóbbiak mindent elkövettek, hogy a köztársaság demokratikus eszméjét fentartsák s erre főszeközül az iskolát szemelték ki. így lett a mai francia közoktatás harcok szülőtte és pedig a köztársaság léteért való harcnak általában, a köztársaság benső létét fenyegető pártok elleni harcnak, s végül az egyház elleni harcnak. A 80-as évek iskolai törvényhozása Jules Ferry alkotásaként a laizált állami iskolához vezetett. (1886. oct. 30. Loi sur la laïcité de l'école.) »Kathechismus, socialismus, – mondotta THIERS – közbenső út nincs«. Az új törvény ténylegesítette azt az állapotot, hogy a demokratia az erkölcsi nevelésnek nevezetes tényezőjét kizárta a néptanítás

¹⁾ P. OSSWALD: Die Staatsbürgerliche Erziehung in den Niederlanden. (Leipzig 1911.)

köréből. De tovább menve, a köztársasági államformát állítva a legmagasabb piedesztálra, a legélesebb pártszínezetet nyert az egész nevelés, mely mint ilyen, távolról sem fáradozik tökéletes állampolgárok nevelésén úgy, mint azt a lélek összhangzatos fejlesztése megkívánná. Bár a laikus erkölcsi tanítás mellett előtérben áll az állampolgári ismeretek közlése, és pedig elkülönített alapon, mint külön tárgy, úgy az elemi tanításban a három fokon, (7-9, 9-11 és 11-13 évesek), mint az u. n. écoles primaires supérieures-ben, mondhatni középiskolákban, ahol állampolgári ismereteknek évi 20, jogi ismereteknek 30 és gazdaságiaknak évi 20 óra van szentelve, mégis sok kívánni valót hagy maga után ez az állampolgári nevelés a tökéletes állampolgár fogalmi körét illetőleg. Telve vannak ugyanis még most is az állampolgári ismereteket tartalmazó tankönyvek az öndicsőítés és minden egyéb megvetésének spóráival, s ezek mellett még ma sem múlt ki teljesen a revanche utáni lihegés és ennek az ifjú lelkekbe mintegy hivatalosan való beoltása. Nem maradt el azonban ezzel szemben a visszahatás és pedig két irányban: az általános emberi megvalósítást célzó józan szempontból és az antimilitarista, nemzetellenes irányzatok éppen riktó ellentétes végletképpen.²⁾

Ami Franciaországban ily túlhajtás az állampolgári nevelés terén, az teszi tulajdonképpen az állampolgári nevelést egy másik szempontból az értékesség tekintetében igen kérdésessé. A tökéletes állampolgár nevelése kizár minden napi politikai tartalmú színezetet épp úgy, mint nagyobb jelentőségű irányzatosságot, abban a politikai művelés csak mint általános alapelvek ismertetése foglal helyet. Amint ezen tovább megy, vagy a Chauvinismus színét ölti magára, vagy nem érvén eddig el egyszerű párttagok nevelésének színhelyévé válik.

A nemzeti érzés erősítése minden nemzeti oktatásnak eddig is tárgyát képezte, összefügg ez a nemzeti állam fogalmával. A most feltörtető állampolgári nevelés irányzata a nemzetinek ezen nevelését külön kívánja munkálás tárgyává tenni és pedig úgy a politikai képzettség terjesztése, mint egyéb erre ható tényezők kihasználása által.

²⁾ HERVÉ-nél a nemzeti lobogó már mint trágyadombra való törlőrongy szerepel. Lásd CONCHA: Megint jelszavakról. 1907.)

Dánia, Svájc, Németalföld élénken bizonyítják, hogy ezen intézmény valóban a nemzetinek erősítésére vezetett, s így érthető az a törekvés, melylyel Németországban ma ezt a témát körülveszik, jelszavá téve azt a bekövetkezendő közoktatási reform kivitelében. Jelenleg egymásután jelennek meg a »Bürgerkunde«-k, elsőrangú szerzők, egyetemi tanárok fáradoznak azon, hogy minél érthetőbb, áttekinthetőbb és tartalmasabb képét szolgáltatassák az állami étellel összefüggő viszonyoknak s a Németbirodalom specialis nemzeti jellege szerinti állapotának, múltjának és jövőjének.

Ausztriában, ha nem is olyan élénken, de szintén megvan ez az irányú törekvés, a sikernek természetesen kevesebb jegyével, mint a nemzeti anyagára nézve mégis egységesebb Németországban. Itt már nem lehet tovább menni iskolákban a nagy osztrák eszme ápolása érdekében, mint eddig elmentek, most már csak visszafelé van az út nyitva, helyet engedve mindjobban a nemzetiségi nyelvnek és ezrei nemzetiségi polgárok nevelésének, mert minden esetre nehezebb nagy osztrák állampolgári kötelességekre nevelés egyes nemzetiségi nyelven, bár ez nem lehetetlen magában véve. Élénk példa erre a Svájc, ahol az egyes nemzetek nyelvén vesik a svájci tökéletes állampolgár képét a tanulók lelkébe, minden nehézség nélkül. Ausztriában természetesen más a nemzetiségi kérdés háttéré, múltja, mint a Svájcban volt, úgy hogy itt a nagy osztrák eszme ma az állampolgári nevelésnek csupán pártszerű jellegét hordhatja magán, mely így, mint láttuk, állampolgári művelés tárgyát nem képezheti, hanem csak erőszakos úton hajtható végre, éppen ellenkezőt teremtve ezzel, mint ami e nevelési irány eredeti célja.

Ausztriában különben az egyes nemzetiségek széleskörű autonómiájában az állami élet bizonyos intézményeinek különböző jellegű berendezése oly biztosításra talált, mely lehetővé teszi az intézmények egységes jellegű nevelő hatását, hanem annál inkább mozdítja elő a nemzetiségi polgároknak nemzeti különbözőségük tudatának erősödését.

Anglia és az Egyesült-Államok a nemzeti erő fejlesztése tekintetében nem szorulnak mondhatni különleges utak-módok felhasználására, mégis kiemelhetők nevelési rendszerükben egyes idevonatkozó pedagógiai sajátosságok.

Angliában éppen az intézményekben gyökerezik az állampolgárok politikai műveltségének magas foka. Itt ellentétben a continens többi államaival, az iskola inkább nevel, mint tanít: az erkölcsök a jellem, az akarat fejlesztésére és a test edzésére van fektetve a főszó, s nem az ész fejlesztésére. Politikai művelésről, állampolgári ismeretek közléséről az iskolákban alig van szó.¹⁾ A hagyományos szigorú törvénytisztelet, az intézmények állandó, keveset változott mi-volta és kipróbált jósága adják meg a politikai műveltség jellemzőit az egyes polgároknak. A nemzeti erő fejlesztésének tekintetében itt nincsenek mondhatni mesterséges eszközök, állampolgári ismereteknek, minden polgár fejébe tanítás útján való beplántálására, hanem az ez irányú kívánalmakat az intézményekben való részvétel által szerzik meg a polgárok.

Az Egyesült-Államok demokratiájában azonban szintén nem hiányzik az állampolgári ismeretekre tanítás. Az Unió igen vigyáz arra, hogy nemzetiségi tömörülés, kebelén belül, ne jöhessen létre. Ennek elérésére szolgál egyik eszközként a politikai művelés, melynek nemcsak az iskolákban adtak helyet, hanem még a honosítandóknak is sok államban egyenesen vizsgán kell bizonytságot tenniök amerikai állampolgári ismereteik meglételéről, mert csak a vizsga sikeres letétele után vehetők fel az amerikai honpolgárok sorába.

Midőn az állampolgári nevelésnek ily alkalmazásai a nagy államok keretében mint a nemzetinek feltétlenül erősítő tényezői előttünk állanak, szerény vágyakozás hangján tolu előtérbe a kérdés, vajjon hazánk olyan erős-e nemzeti alapjaira nézve, hogy nem szorul ily fajta berendezkedésekre? Bizonyára, el kellene itt is a céltudatos tevékenység, határozott jellegű nemzeti állampolgári művelés, mely nem zárna ki a nemzetiségi nyelven való tanítást, sőt az erőszakos magyarosítás mellett, mely különben is csak részszerű, csak nyelvi magyarosítás, a magyar nemzeti állameszmének és magyar nemzeti állampolgári kötelességek intenzív hirdetésének nyújtana lehetőséget, és pedig az illető nemzetiségi nyelven. S bizonyára ez volna a helyes út, mely valóban megoldáshoz vezetne, ellenállóbbá téve a nemzetiségi népet

¹⁾ Lásd bőven: FELMÉRI LAJOS: Az iskolázás jelene Angolországban. Bp. 1881. 1-2. kötet.

az állandó izgatással szemben, melynek legfőbb kapaszkodó pontja különben is a nyelvi elnyomás ténye, s a legkönnyebben megfogantató ereje éppen azoknak tudatlanságában rejlik, kik ezen izgatás alanyai.

A nyelv nem teszi ki a legkevésbé sem az állampolgári tökéletességet, megmondotta ezt már SZÉCHENYINK igen világosan, – valóban helyes utat jelöl ki tehát az állampolgári nevelés, mikor az általános emberi hirdetése mellett nevel a nemzet számára polgárokat, saját nyelvén tanítva a nemzetiiséget befogadó államának minden irányú ismeretére, azzal szemben való kötelességeinek okadatolt ismerésére, szóval az idegen nyelv megett egy új, jellegzetes kötelességi kör tagjává, s így igazi honpolgárrá téve az illetőt. Ennek nálunk annál is könnyebben lehetne lefolynia, mivel nemzetiségeink állandóan hangoztatják, hogy nincsenek bomlasztó törekvéseik, aminek következtében méltán vállalhatják fel a nevelésnek ily irányú berendezését.

A magyar nép maga, úgy szokták mondani, politizálásra született. Meg van benne minden hajlandóság és érzék a politikai mozgalmak iránt, itt valóban nagy szolgálatokat tenne a tárgyilagos politikai művelés a fogalmak tisztázása körül, ami közvetve feltétlenül kihatna az általános kultúr-színvonal emelésére.

Midőn tehát az állampolgári nevelés politikai kihatásai felett ítéletet mondunk, el kell ismernünk, hogy hehyesen keresztülvive, nagy szolgálatot tehet nemcsak a nemzet erősítésének, hanem az általános társadalmi érintkezés biztosságának és összhangzóságának. De ezen kívül is számos irányban érezteti jóltevő hatását a jelenben a pártélet javítására, a jövőben a democraticus fejlődés szélsőségeinek lehető kiegyenlítésére. Ezekkel szemben csak a kivitel nehézsége áll, mely egyrészt végleteknek ad igen könnyen helyet, másrészt az eredményesség tekintetében sok függ a tanulók befogadó képességétől, közvetve az egész társadalomnak e neveléssel szemben való magatartásától. A legnehezebb ezenkívül annak kivitele, hogy valóságos nagy jellemek kerüljenek ki legalább nagy többségben az iskolából, kik a majoritás nyomásával szemben saját egyéniségük szerint legyenek képesek cselekedni, pedig ez az állampolgári nevelés főkövetelménye.

Ebből a szempontból azonban, – mint láttuk, – nem is annyira az iskolának vannak feladatai, mint inkább az állam intézményeinek, mert azok jellemzői mintegy visszatükröződnek a polgárok lelkében, midőn azok szerint járnak el. S ha már most ismételt felhasználásnál, gyakorlásnál az intézmények mindig jó eredményre vezették a felhasználót, ha az intézményekben meg volt a tekintély igazi ereje, az előlük való kitérhetés lehetetlensége, akkor az intézmények mindezen jellemzői a legélelénkebben kihatnak arra nézve, hogy a polgárok tulajdonságaira, az állammal szemben elfoglalt álláspontjaira oly irányban gyakoroljanak benyomást, hogy azokat igazi honpolgárokká formálják a szó nemes értelmében.

Hazánkban az intézmények nevelő hatása, azoknak éppen nem eszményi mivolta következtében, igen kérdéses, úgy, hogy annak mintegy mesterséges pótlásaképpen az állampolgári ismereteknek az iskola útján való terjesztése lesz mind indokoltabbá. De ahol az analfabéták száma még oly nagy, mint nálunk, ott még e körül van előbb elég sok tenni való, hogy azután tovább lehessen menni, hogy valóságos jellemeket lehessen nevelni. E körülmény mintegy idegenné teszi előttünk az állampolgári nevelésről való olyan gondoskodást, mint aminőt külföldön, különösen pl. Németországban lezajlani látunk. Nem igen tudjuk értékelni e nevelés széleskörű politikai kihatásait, éppen mert nálunk a helyzet nincs oly mértékben előkészítve az általános műveltség szempontjából, mint nyugati szomszédainknál. Nálunk nem lehet a nagy általánosságot tekintve oly alapokra támaszkodni, mint az említett államokban.

De vajjon ez egyszersem azt is jelenti, hogy a megfelelő alapokkal rendelkezőkkel se törődjünk, hanem maradjunk meg az állapotok pusztá szemlélésénél, a külföldnek legfeljebb csodálásánál! Azt hiszem nem. Hazánkat is magával ragadja a fejlődés szükségessége, mely jelenleg a politikai jogoknak mind szélesebb kiterjesztését követeli elsősorban s bizonyára nem lenne oly sok nehézség a megoldhatóság kérdése körül, ha más volna az általános műveltségi színvonal ha olyan volna, melytől bizalommal lehetne várni a nemzet országoló életének minden irányú biztosítását. Az elmulasztot-

tak pótlása azonban még az államok életében is oly követelmény, mely nélkül a következmény mindaddig gyenge alapon marad, míg a közbenső elmulasztott feladatok meg nem oldatnak.

Az állampolgári ismereteknek mind szélesebb körű és tökéletesebb képet nyújtó közlésének keresztülvitele volna már most hazánkban az első lépés, melylyel az állampolgári nevelés pályafutását megkezdhetné. S e tekintetben hazánkban is első sorban alapos, népszerű kézikönyveknek a közhasználatban való megjelenése volna kívánatos, melyek minden tekintetben felette álljanak az eddig létező elemi-, tanonc- és polgári iskolák számára szolgáló vagy középiskolai történelemkönyvek végén néhány oldalra terjedő állampolgári ismereteket magukban foglaló művek tartalmán.

Összefoglalandók volnának itt nemzetgazdasági alapismeretek; elméleti társadalom- és államtani ismeretek; ezek után a magyar közjog fejezetei; a nemzetközi jogi rész, Ausztriával való kapcsolatunk; azután a magyar közigazgatás fontosabb ágazatai, a pénzügy, különösen az adóügy, végül áttekinthető statisztikai táblázatokban az ország helyzetének képe. Az alsófokú iskolák számára egyszerű, rövid kézzelfogható ismertetésben, úgy talán mint ma megvan, szak- és középiskolákban már felsőbbfokú, teljesebben – kidolgozott tankönyvek, – míg a nagyközönség, a felnőttek számára szintén népszerű, de még bővebb tartalmú művek állnának rendelkezésre.

Az állampolgári ismeretek közlése azután nem maradna meg pusztán mai fokán, elemi iskolák felsőbb osztályaiban, tanonc- és polgári iskolákban, hanem szigorúan keresztülvendő a középiskolákban és a többi szakiskolákban, különösen kereskedelmi iskolákban, melyekben a keresztülvitel annál is könnyebben eszközölhető, mert van közigazgatási és jogi tanítás, ahol helyet talál a közjog is röviden s így csak mindezek pontos kiegészítéséről lenne szó. Szakiskolákban, melyek legtöbbször a tanulók végső kiművelését végzik, onnan további tanulásra csak kevesen szánják el magukat, minden körülmények között külön tárgyként kellene az állampolgári ismeretek közlésének helyet szorítani, míg a középiskolákban esetleg a történelemmel kapcsolatosan, bár itt is ajánlatos

volna az állampolgári ismeretek lényegének külön tárgyként, esztendőnként felosztott részekben való előadása. Megnyitandók volnának ezután a továbbképző tanfolyamok dán vagy németalföldi mintára, ahol elemi ismeretekkel bírók számára nyújtatnék alkalmat további ismeretek elsajátítására, főképp természetesen a Magyar állam intézményeit, berendezéseit illetőleg.

Így helyezkedne el, bevezetőleg az intézmények tulajdonképpeni nevelő hatása mellé, az elme politikai ismeretekkel való előleges fejlesztése, ami azután ily irányú műveltséggel bíró nemzedéket teremtve, visszahatna magukra az intézményekről táplált felfogások javulására, olyképp, hogy az intézményeket ismereteiknél fogva helyesebben felhasználni tudók, jobb eredményeket érven el, nagyobb tiszteletben részesítenék azokat s ezzel az intézmények mind több polgár előtt válván tiszteltebbé, fokozottabb jószágúvá, az intézmények maguk is felöltenék a nevelőhatás kritériumait, az állami élet viszonyait illetőleg.

Az állampolgári nevelés politikai tartalma, a nemzet országoló életének magasabb színvonalra emelése, így két oldalról is előmozdítatnék; az állampolgári ismeretek tanítása és az intézmények nevelő hatásának oldaláról.

A községi lakosság terhei Magyarországon.

Írta: BUDAY LÁSZLÓ.

Egy több, mint ezer oldalas kötet jelent meg nem régen statisztikai hivatalunk kiadásában, amely újabban szokatlan bőséggel viszi a nyilvánosság elé komoly munkásságának eredményeit. Az új kötet a községek háztartásáról szól, s érdekességét két tényező is emeli.

Az egyik az, hogy a községi háztartási statisztikának, – amelyről külföldön évtizedek óta állandó megfigyelések s a legtöbb államban rendszeres kiadványok vannak – nálunk ez, azt lehetne mondani, első hajtása. 1881-ben, tehát harmincz évvel ezelőtt volt ugyan már összeállításunk a községi háztartásokról, de igazán minimális adatokkal: a vagyonnak, adósnak, bevételeknek, kiadásoknak, pótdónak csupán főösszegeit közölte, minden részletezés nélkül: míg a mostani kiadvány körülbelül ezer különféle rovatba tagolja szét a községi háztartásnak mindenféle nyilvánulását.

A másik jogczím, amelynél fogva a statisztikai hivatal kiadványa az érdeklődésre igényt tarthat, a közigazgatásnak, s különösen a községi igazgatásnak sokat emlegetett reformja. Ahogy mondani szokás, ez a reform a levegőben van már régóta, s telítve van minden közéleti tényező azzal a tudattal, hogy a reform nem fog soká késni. Actualis politikai kérdések máról-holnapra halaszthatják, amint halogatták és háttérbe szorították már régóta: de most, mintha maga az actualis politika kapaszkodnék bele a kérdésbe, s a választójog reformja kapcsán kilátásba helyezi a közigazgatásnak reformját is. Hogy mekkora mértékben, azt ma még nem tudjuk ugyan, de úgy., hisszük, akármilyen szerény keretekben tervezik is a kezdetet, -a folytatás a dolgok logikai kényszerűsége folytán utána fog

következni, mindaddig, míg a közigazgatási kérdéseknek egész nagy complexuma meg nem fordul a reformmunkák kohójában, ide értve a legfontosabb, de legkevésbé bolygatott kérdést is, az önkormányzati háztartásoknak a mai gazdálkodási elveknek megfelelő, modern alapokra való helyezését.

Avult adóztatási rendszerek, szűk látókörű, fejlődésre nem képes, sőt a fejlesztésnek egyenesen akadályául szolgáló számviteli rend, kicsinyes, a holnappal nem törődő gazdálkodási beosztás, fősvény, s éppen ezért a kelleténél többet költő ügykezelés, jóhiszeműen irreális költségvetések... talán erősebb szavakat is használtunk a községi háztartások jellemzésére, de hiszen, amit javítani akarunk, azt korholni szokás s a községi háztartások ügyét rendezni, javítani kell!

Sok keserves panasz és buzgón fogadkozó vezérczikk emlegette már föl ezeket a bajokat, de ott kísértett a köztudatban a rémlátás is, hogy községeink elviselhetetlenül súlyos terhek alatt roskadoznak, s ki tudja, tán éppen ez riasztotta vissza eddig államférfiainkat attól, hogy belenyúljanak a rendezésbe: félhettek, hogy a terhek még csak növekedni fognak, s községeink, amelyek a mostani patriarchális rend mellett is mélyre görnyedtek, valami modern, új gazdálkodási rendszer regie-költségeit egyáltalában nem bírnák el.

Az új statisztikai kiadvány arra mindenesetre jó, hogy azokat a gazdálkodási hibákat, amelyek községeinknél szembeötlők, föltárja s megvilágítja azoknak a terheknek a súlyát is, amelyek alatt községeink lakossága szenved. A reformpolitikusnak a dolga, hogy mérlegelje a fönnálló terheket s hasonlítsa össze azokkal, amelyek az új rendezés folytán előállhatnak.

A gazdag adathalmazból, amelyet a statisztikai hivatal ebben a vonatkozásban elénk tár, nem lesz érdektelen egy részletet kiragadnunk s azzal közelebbről is foglalkozni. A községek lakóira nehezedő összes fontosabb közterheket értjük itt, az állami, törvényhatósági, községi s egyéb adózás összességét. Csak az egyiknek vagy csak a másiknak a vizsgálata távolról sem eléggé tájékoztató; akárhány helyen az állami adók terhes voltát ellensúlyozza a községi adóztatásnak viszonylag csekélyebb mérve, vagy megfordítva, az elviselhetőnek látszó állami adók terhe a községi adók aránytalansága növeli meg s ahol mind a kettő kellő határok között mozog,

ott talán egy harmadik tényező, esetleg az ármentesítési költségek túlságos volta játszik közre, hogy legyen ok a panaszra.

A közterhekre vonatkozó adatok sajnos, több tekintetben nem teljesek. A statisztikai hivatalnak egész adatgyűjteménye csupán a nagy- és kisközségekre terjed ki (a munka előszava szerint külön kötet készül majd a vármegyék háztartásáról s külön kiadvány a törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városok gazdálkodásáról) s így a városokat illető adatokról nem tudunk beszámolni. Mégis, talán ezt tekinthetjük a legkisebb hibának. A városi lakosságra nehezedő terhek – még ha nagyobbak is – egészen más beszámítás alá esnek, mint a falusi nép terhei. Nemcsak azért, mert a város sokkal több és változatosabb kereseti lehetőséget nyújt, mint a falu s így inkább megvan a mód a terhek elviselésére, hanem főleg azért, mert a város hasonlíthatatlanul több ellenértéket is nyújt a maga terheiért, mint a falu. Az egészségügyi, culturalis, közlekedési és egyéb közjóléti berendezések sokkal nagyobb mértéke természetesen bőven indokolja a terheknek valamivel nagyobb mértékét.

Hiányosak azonban az adatok annyiban is, hogy magukra a falusi községekre vonatkozólag sem tartalmazzák egész kimerítően az összes adóterheket. Így az állami adók a községek adatai alapján vannak beállítva s a községi följegyzések több-kevesebb tökéletlenségével ékesek. A községi adókiutak után keletkezett új adótárgyak egyfelől, a később bekövetkezett törlések másfelől hiányoznak belőle s hiányzik általában mindaz az adófizetés, ami nem a községek útján történik. S ha ezekbe a hiányokba még mindig bele is törődünk, – mert hiszen az állami adó százmillióinál ezek az esetleges eltérések valami sokat nem jelenthetnek – hátra van egy másik nagy kérdés, hogy ne számítsuk-e lakosság terheihez a közvetett adókat!

Azokat a közvetett adókat, amelyekről az általános felfogás – bizonyára nem helytelenül – azt tartja, hogy a szegény embert jobban sújtják, mint a jómódút. A közvetett adóknál azonban éppen az a baj, hogy nem nyomozhatjuk ki, kit is sújtanak igazán! Még ha községenként ki is mutathatnók, mennyi az onnan befolyt közvetett adó, nem sokat

nyernénk vele, mert hiszen ezek az adók nem azt terhelik, aki befizeti őket és nem ott képeznek terhet, ahol befizetésre kerülnek.

Nem egészen megbízhatók a vármegyei adókra vonatkozó adatok sem. Mellőzve itt a statisztikai hivatal kiadványának ezt a kérdést illető hosszabb megokolását, elég arra utalnunk, hogy a vármegyei adók egy része benne lappang a községi pótagóban: a közterhek megoszlása szempontjából azután már mindegy, melyik rovatban van kimutatva a megfelelő összeg, a fő, hogy ne hiányozzék egyáltalán.

A községi adóknál az iskolai adó az, amelynek kimutatott mértékét alacsonynak kell találnunk. Ha csak abból ered ez a hiba, hogy az iskolai pótagó magába a községi adóba olvadt bele, akkor a közterhek szempontjából ismét nem kell ügyet vetnünk rá; ha azonban abból ered – és sok helyen ez az utóbbi eset áll fenn – hogy az iskolai pótagót a felekezetek javára vetik ki, s a felekezeteknek szolgáltatják is az általuk fenntartott iskolák céljaira, anélkül, hogy a községnél el is könyvelnék: akkor már egy mínusszal állunk szemben, s a kimutatott terhek ennek az erejéig csekélyebbek lesznek a ténylegesnél.

Vannak még egyéb közterhek is – úrbéri adók, ármentesítési költségek stb. – amelyek, különösen az utóbbiak – némely helyen igazán nem jelentéktelen alkotó elemei a lakosságra nehezedő közszolgáltatásoknak. Úgy látszik, ezekből is kevesebbet tud kimutatni statisztikánk, mint amennyi a népre nehezedik. Az úrbéri pótagókról például nyilvánvaló, hogy sok helyen a politikai községek közbejötté nélkül vettetnek ki és szedetnek be, úgy hogy a községek csak nagyon hozzávetőleges tudomással bírnak felőlük.

Hiányoznak végül az egész összeállításból a felekezeti adók, amelyekre vonatkozólag a statisztikai hivatalnak szintén volt adatgyűjtése, össze is állította az eredményeket, de annyira hézagossá találta őket, hogy nem akarta belefoglalni a többi adatok közé, amelyek pedig a főt elmondottak szerint szintén eléggé kihívják a kritikát.

Miért kockáztatjuk meg tehát mégis, hogy ezekből az adatokból, amelyek nyilvánvalóan döccennek hol itt, hol ott, mégis következtetést merjünk vonni a falusi népnek közszol-

gáztatásokkal való megterheltségére! Azért, amiért egyéb, többé-kevésbé hiányos statisztikához is hozzá merünk nyúlni: mert az eltérések s a hiányok végre sem oly nagyok, hogy az eredményt érezhetően befolyásolnák, s mert a tájékoztatás, amit remélünk tőlük, olyan új oldalról világítják meg bizonyos közviszonyainkat, hogy még mindig nyereség ez a hozzávetőleges fölvilágosítás is az eddigi semmivel szemben.

Az összes közteher, amit ez a statisztika a felekezeti adókon kívül kimutat, 1908-ban 214,210.095 korona volt. Több mint fele, 125,877.908 korona állami adó volt; azután a rangbéli elsőség a községi adópótlékoké, amelyek 60,806.698 koronára rúgtak. A vármegyei adózás 17,930.584 koronát vont el az említett évben népüktől, egyéb közteher pedig 9,594.905 koronát.

Az egyes adónemek további részletezése is említést érdemel. Az állami adók abban a részletezésben, ahogy azokat a községek a maguk adókivetésének céljaira csoportosítják, a következőképp oszlanak meg:

A földadó 58,852.031 K, a pusztai haszonbérlok kereseti adója 588.390 K, az egyéb egyenes adó 38,294.928 K, az általános jövedelmi pótdadó és egyéb kisebb adók 23,269.638 K, végül a betegápolási pótdadó 4,872.921 K.

A falusi népességből minden főre 8.8 korona esik ezekből az állami adókból. Hogy az összes állami adókból a földadó a legfigyelemre méltóbb mennyiség, az kitűnik abból is, hogy az egy főre eső átlag az Alföldön és a termékeny Dunántúl a legnagyobb: a statisztikai hivatal ismert csoportosítása szerint vett országrészek közül a Duna-Tisza közén 11.7 korona, a Duna jobb partján 11.1, a Tisza-Maros szögén 10.5 korona, míg a Királyhágón túli részeken egy lakosra csak 5.4 korona állami adófizetés jut. Hogy vármegyénként is sorra vegyük a szélsőségeket, Mosón lakói 17.2, Bács-Bodrogéi 16.2, Fejérmegyéi 15.4, Csanádmegyéi 14.0, Torontálmegyéi 13.9 korona állami adót fizetnek fejenként, míg Máramarosban az egy főre eső átlag 3 korona csupán, Udvarhelyben 3.9, Csíkban 4, Beregben 4.4, Ugocsában és Szolnok-Dobokában 4.5 stb.

A Királyhágón túli vármegyék közül Brassót emeli a Barcaság termékeny sikkja 8.5 koronás átlagig, a Tisza-Maros

szögének arányszámát viszont a krassó-szörényi 5.9 koronás átlag rontja meg.

Az abszolút számok közül legyen elég annyit említeni, hogy az állami adóhoz Bács-Bodrog vármegye népe járul leg-többel, közel 10 millió koronával; ezenkívül Pest és Torontál vármegyék fizetnek egyenkint 7 millió koronát meghaladó összeget.

A törvényhatósági célokra történő adózás még a leg-kevesebb tanulságot rejti magában. Az e címen kimutatott összegek két tételből alakulnak: az útdó 14,476.834 koronájából, és a vármegyei pótadó 3,453.750 koronájából. Ámde az útdó fix százaléka az állami adónak, s a vármegyei pótadó is csak kivételesen emelkedhetik egy bizonyos fix százalékon felül, ezt a fix határvonalat pedig, az 5%-ot, a legtöbbször el is éri. Itt tehát nagyobb ingadozások, vidékenként szembe-ötölőbb eltérések alig lehetnek.

Mégis megemlítjük, hogy országos átlagban a törvényhatósági célokra történő adózás minden egyes lakosra 1.2 korona terhet jelent; a két szélső végletet képviseli Fejér vármegye 2.2, továbbá Ung vármegye 0.6 koronányi egy főre eső törvényhatósági adójával.

Jóval változatosabb már – s természetesen sokkal nagyobb terhet is jelentő – a községi adózás. A főbb tételei ennek a következők: a tulajdonképeni községi pótadó 44,107.150 koronás összegével, a külön kivetett iskolai pótadó 1,386.225 koronával, az állami adómentes napszámosokra egyes községekben szórványosan kivetett községi adó 15.101 K-val, a közmunkaváltságnak pénzben lefizetett összege, továbbá a természetben lerótt közmunkának pénzbeli egyenértéke 11,930.513 K-val, végül az egyéb különféle községi kivetések 3,367.704 K-t tevő összege.

A községi célokra fizetett különféle adózás országos átlagban minden lakosnak 4'3 koronájába kerül. Itt már azonban nagyobb területi csoportoknál is feltűnőbb különbségek mutatkoznak, amelyek az egyes vármegyék arányszámaiban még jobban kiéleződnek. Az országos átlagnál több községi adó jut – fejenként 5.2, illetőleg 5.8 korona – a két alföldi, területre, a Duna-Tisza közére s a Tisza-Maros szögére; a nyugati vidék átlaga az országos körül mozog: a Duna

jobb partján 4.4, a Duna bal partján pedig 4.3 koronát fizet minden lakos községi adóban. A keleti részeken végül az arányszám az országos átlagon alul marad: a Tisza jobb partján ugyanis 3.4, a Tisza balpartján 3.8, sőt a Királyhágón túli részeken 2.9 korona az egy főre eső községi adó összege.

Vármegyénként az átlag 2.3 és 6.7 korona között mozog. Az előbbit Csík vármegye képviseli, de a Királyhágón túli részek legtöbb vármegyéje is 3 koronás átlagon alul marad s ezen a vidéken a maximumot képviselő Fogarasé is csak 4.1 koronáig emelkedik. A Tisza és Maros között pedig Temesnek 6.7 koronás maximumához közel áll Torontálé 6.2-vel s e vidéken csak a szegényebb Krassó-Szörény marad alul az 5 koronán (4.6 K).

A Tisza balpartján egy tipikus alföldi vármegye Békés 6.3 K átlagos községi adót fizet?; az idetartozó többi vármegye arányszámai jóval alacsonyabbak, sőt az országos minimumhoz is közel álló két igen csekély átlagot találunk, egyformán 2.6 koronát a földi javakban nem nagyon bővelkedő Máramarosban és Ugocsában.

A Tisza jobbpartján lévő vármegyéknél nem találunk ingadozásokat: itt az átlag 2.8 és 3.9 korona közt mozog, Bereg és Sáros mutatja a leginkább alacsony, Borsod és Zemplén a legmagasabb számokat.

A Duna és Tisza között Bács-Bodrog átlaga a legmagasabb, 5.7 korona fejenként, holott itt a volt sajkáskerület 14 gazdag községe óriási és nagyon értékes községi vagyonnal rendelkezvén, semmi községi adót nem fizet, s ezeken kívül is van még 10 bár megyei falu pótdózás nélkül. A Duna balpartján Nógrád 5.4, Esztergom és Pozsony 5.3 koronás átlaga emelkedik legmagasabbra s a szegény Zólyomé marad leghátul, egy főre eső 2.6 koronás községi adójával.

A Dunántúl Mosoné az elsőség 5.6 koronával s nyomon követik mindjárt Somogy és Sopron, mindkettő 5.2, továbbá Tolna 5 koronával.

Az egyéb köztartozások országos átlagban már csak 0.6 korona költséget okoznak minden lakosnak s az e címen 1908-ban kivetett összegek a következő tételek szerint oszlanak meg: úrbéri pótdókra 1,211.883 K kivetés történik, vízszabályozási járulékra 7,230.502 K s egyéb további részlete-

zésre már nem alkalmas közterhekre 1,152.520 K. Ezek közül nemcsak abszolút összegben, hanem aránylag is a vízszabályozási járulék a legtöbb s körülbelül erről mondhatjuk el leginkább, hogy esetlegesen, tehát igazságtalan megoszlással terheli meg a lakosságot s a vízmenti nép kifejezetten nagy hátrányban van másokkal szemben: mert kérdés, hogy földjeinek jósága és termékenysége ellensúlyozza-e azt a sokkalta nagyobb áldozatot, amelyet birtokáért viselnie kell! S az utolsó egy-két év árvizeinek története még abban a tekintetben is gondolkozóba ejthet, hogy ezeknek az áldozatoknak ellenére is el van-e hántva minden kockázat a vízmenti lakosságtól!

A közterheknek itt felsorolt kategóriái együttvéve a falusi népeiségre fejenként s évenként 15 korona megterheltetést jelentenek, A nagyközségek lakóinak átlagos megterheltetése valamivel nagyobb, mint a kisközségeké, ebből azonban távolról sem lehet a kisközségek ideálisabb állapotát kiolvasni, mert ellenkezőleg, a községi háztartási statisztikának a legtöbb esetben az a tanulsága, hogy a kisközség a maga primitívebb teljesítményeit, legtöbbször csupán az adminisztrációra szorító tevékenységét aránylag drágábban nyújtja a lakóinak, mint a nagyközség.

A nagyobb megterheletésnek egészen más a magyarázata: a nagyközségekben nagyobb vagyonok halmozódnak föl, nagyobb vállalkozások vannak üzemben, s ezeknek több lévén az állami adója, több a törvényhatósági, községi stb. adó is, amelyek az állami adó után igazodnak. A nagyközség ezenkívül rendszerint egészségügyi, culturalis, közlekedési, közvilágítási stb. berendezkedésekben is többet nyújt lakóinak, aminek ellenértékeképpen több adóra is reflektál.

A nagyközségi lakosságnak nagyobb megterheltsége tehát nem kedvezőtlen jelenség, hanem természetes következménye a nagyobb culturalis és gazdasági fejlettségnek.

Ha ezeket az adatokat területi megosztásban vizsgáljuk, ugyanerre a következtetésre jutunk, s bizonyos megnyugvással állapíthatjuk meg, hogy a terhek megoszlása – nagyjában legalább – nem igazságtalan, s népünknek ott kell legtöbbet áldoznia közcélokra, ahol anyagi erejénél fogva azt legjobban meg is teheti.

Az Alföldön a legtöbb a közteher, s utána a Dunántúl következik, tehát vagyonos és cultivait vidékek. Legföljebb a minimum tolódott el onnan, ahol leginkább helyén való lett volna, a legszegényebb északkeleti felvidékről Erdélybe. Erdélynek némely megyéje csakugyan elég szegény arra, hogy minimális közteher nehezedjék rá; más vidékein azonban bőséges községi, úrbéri és egyéb közvagyonyok vannak, s minthogy a kulturális szükségletek viszonylag nem nagyok, itt – de jóformán csak itt – beszélhetünk arról, hogy a lakosság kevésbé van megterhelve közszolgáltatásokkal, mint ahogy anyagi ereje engedné.

Az egyes vármegyék közül Moson községeire nehezedik legnagyobb közteher, fejenkint 28.2 korona, utána a gazdag torontáli falvak következnek 24.6 koronával, majd az Alföld, s itt-ott a Dunántúl egyéb vármegyei, mint Bács-Bodrog, Békés, Csanád, Fejér, Jász-Nagykún-Szolnok, Temes-, Sopron stb. Egyik sem oly vidék tehát, hogy közterheinek súlyos volta valami aggasztó volna, mert áldott földjükön kívül a kultúra áldásait és értéktermelő erejét is élvezik.

A másik oldalon Máramaros ötlik először szemünkbe, 6'5 koronányi közterhével fejenként; Csík sorakozik melléje, azután Udvarhely, Ugocsa, a két Torda vármegye, Szolnok-Doboka, Sáros, Kolozs, Besztercze-Naszód, Bereg, Ung, Trencsén, Árva stb. Ebből a sorozatból csak Besztercze-Naszód és kisebb mértékben Csík vármegyét vehetjük ki, mint amelyekben említésre méltó közvagyony van; a többi vármegye népe és községei egyaránt köztudomásúlag szegények s az az ellenérték, amit a nép közszolgáltatásai fejében kap, többnyire igen csekély, a kulturigények javarészt alacsonyak, úgy hogy valóban indokoltnak találhatjuk, hogy a közterhek e vidékekre nehezednek legkevesebb súlylyal.

Ha a bonyodalmas részletezésről le is mondunk, általánosságban érdemes megemlítenünk, hogy az az állami segítség, amely most már a legkülönbözőbb címeken siet községeink segítségére (jegyzők fizetéskiegészítése, orvosi törzsfizetések, tanítói kárpótlások és fizetésrendezés stb.), s immár nem csekély számú milliókra rúg, elég méltányosan alkalmazkodik a község teherbírásához. Részben ugyanazok a vármegyék, amelyeket itt, mint legszegényebbeket s legkevesebb közterhet

viselőket felsoroltunk, az állami segítségnek legmagasabb mértékében részesülnek. Fogyatékos erőviszonyaikat tehát az állam igyekszik gyarapítani, hogy a culturalis és gazdasági versenyben jobban megállhassák helyüket.

Ha ez a kiegyenlítő állami segítség nem volna, még még nagyobb szakadás tátongana a két szélsőség, példánkban Mosón és Máramaros között.

A községekre újabban mind több socialis feladat hárul, s a tulajdonképpeni adminisztrálással még távolról sincs kimerítve a községek munkaköre. Azt hisszük, hogy azok az adatok, amelyeket itt idéztünk, világot vetnek egyebek közt arra is, hol lehet jobban és hol kevésbé várni községeinktől, hogy ezekbe a socialis teendőkbe elmélyedjenek. S az állam, a községi életnek nemcsak bírója és ellenőrzője, hanem irányítója is, segítségét ezentúl még jobban fordíthatja, mint eddig tette, oda, ahol valódi szükség van. A községi lakosság terheit – még ha azok nagy általánosságban nem túlságos magasak is – tovább csigázni alig lehet, legfeljebb megfelelő culturalis és gazdasági teljesítmények ellenében. De e terheknek bizonyos revisiója az egyenletesebb, igazságosabb megosztást eredményezhetné, ami végeredményben megkönnyebbülést jelent s az erők felszabadulását más célok javára.

Különösen a községi adóteher az, amelynek egyenlőtlen-sége ellen sok a kifogás. S mert viszont éppen a községi feladatok azok, amelyeknek a terén még nagyon sok fejleszteni valónk van, olyan, ami újabb és újabb költségeket okoz, a revisio itt látszik legsürgősebbnek. Bizonyos azonban, hogy a gazdasági erők fejlesztése nélkül a terheken is hiába igyekszünk könnyíteni, s végső elemzésben mégis csak azt kell kívánnunk, bár volnának a közterhek mindenütt oly magasak, mint Mosonban s bár bírná a nép azt mindenütt úgy s kapna érte oly culturalis értéket, mint ott.

A szabadság jogi fogalma.

Írta: BÚZA LÁSZLÓ.

A szabadságnak két faja van: az egyéni és a politikai szabadság. A politikai szabadság a nemzet önkormányzatát jelenti, azt, hogy az államhatalom nem mint idegen hatalom áll a polgárok felett, hanem ők maguk is részt vesznek annak gyakorlásában, parlamenti képviselőket választanak, gyakorolják az önkormányzat jogát, mint esküdtek befolyanak az igazságszolgáltatásba stb. A politikai szabadság annál nagyobb, minél nagyobb mértékben vesznek részt a polgárok az államügyek intézésében s minél nagyobb tömege van a polgároknak politikai jogokkal felruházva.

Mi a következőkben az egyéni szabadság kérdésével foglalkozunk. Az egyéni szabadság lényege abban áll, hogy az állam nem akadályozhatja meg, hogy azt tegyünk, amit tenni akarunk. Ma az államhatalom nem rendelkezik a polgárokkal feltétlenül, korlátjai vannak, amelyek határt szabnak az állam beavatkozásának. Ahol az állam beavatkozása véget ér, ott kezdődik az egyéni szabadság, a status libertatis, az a cselekvési kör, melyben akaratunkat tetszés szerint érvényesíthetjük.

Az egyéni szabadság annak következtében áll elő, hogy az állam saját hatalmát az egyesekkel szemben korlátozza. Nem a polgárokat ruházza fel bizonyos képességekkel, mert hiszen nem az államtól kapjuk azt a képességet, hogy járni, beszélni, írni tudunk, hogy vallásos érzéseink vannak s azokat culturcselekmények útján külsőleg is ki tudjuk fejezni; ezek, hogy úgy mondjuk, természetből nyert képességei az embernek.

Az egyéni szabadság nem a polgárokat ruházza fel új

képességekkel, hanem az államot, illetőleg azokat a szerveket, amelyek az államhatalom gyakorlására hivatva vannak, fosztja meg bizonyos képességtől, t. i. attól, hogy a polgárok számra biztosított szabad cselekvési körön belül megakadályozzák azok akaratának szabad érvényesülését.

Az állam, amikor szerveinek a hatáskörét megállapítja, bizonyos képességekkel ruházza fel őket. Ezekkel a képességekkel pl., hogy a bíró ítékezhetik, a rendőr letartóztathat valakit, a közigazgatási hatóság elrendelheti egy közveszélyes épület lebontását stb., már nem a természetnél fogva rendelkeznek az illetők, ezeket az állam adja nekik s az egyéni szabadság éppen abban áll, hogy az állam ezeket az általa adott képességeket korlátok közé szorítja, illetőleg – helyesebben szólva – bizonyos határokon túl nem adja meg szerveinek a beavatkozásra a képességet.

Az egyéni szabadság lényege tehát nem az, hogy az egyesek tehetnek valamit, hanem, hogy az állami szervek nem tehetnek valamit. A személyes szabadság lényege pl. nem abban áll, hogy oda mehetek, a hová akarok, hanem, hogy az állami szervek nem kényszeríthetnek engem arra, hogy Budapesten vagy Kolozsvárt tartózkodjam, vagy hogy Kassán vagy Miskolczon ne tartózkodjam. A vallásszabadság nem azt jelenti, hogy tetszés szerint választhatom meg vallási meggyőződésemet s azt külső cselekmények által is kifejezhetem, hanem, hogy az állami hatóságok nem írhatják elő, hogy református vagy római katolikus legyek vagy hogy részt vegyek ennek vagy annak a vallási szertartásnak a végzésében.

Az egyéni szabadság lényegét az állami szerveknek ez az incompetenciája képezi. Az úgynevezett szabadságjogok, minő a vallásszabadság, a sajtószabadság, a tanszabadság csak reflexei azoknak a közjogi szabályoknak, amelyek az állami szervek hatáskörét megállapítják.

Az írott alkotmányok s utánuk a közjogi és politikai kézikönyvek rendszeren egyenkint felsorolják a polgárokat megillető szabadságjogokat. Holott ilyen szabadságjogok voltaképpen nincsenek. A vallásszabadság, a gyülekezési szabadság, a sajtó- és tanszabadság nem külön jogai az egyeseknek, hanem mindannyian csak részei az egységes status libertatisnak, s

ezek az úgynevezett szabadságjogok távolról sem merítik ki a status libertatis egész tartalmát. Rajtuk kívül még nagyon sok cselekvés van, amelyet az állam beavatkozása nélkül hajthatunk végre s amely cselekvésekből teljes joggal lehetne újabb szabadságjogokat konstruálni. így p. o. az állam nem törődik az egyesek öltözködésével; mindenki olyan színű és olyan szabású ruhát visel, a minőt akar, tetszése szerint hordhat sárga, kék vagy piros színű nyakkendőt. Az öltözködés ügye egészen a status libertatis körébe tartozik; vajjon nem lehetne-e ebből a sajtó- és a vallásszabadság mintájára az öltözködés szabadságának a jogát levezetni! Vagy nem beszélhetnénk-e éppen így az étkezés vagy a dohányzás szabadságáról!

A szabadságjogok rendszerét csak történelmi alapon érthetjük meg. A XVIII. század folyamán a rendőrállam mindenbe való beavatkozásával szemben mint természetes visszahatás keletkezett a vágy az államhatalom korlátozására. Az állambölcészek, hogy ezeknek a politikai törekvéseknek nagyobb nyomatékot kölcsönözzenek, felállították a velünk született szabadságjogok elméletét. Azt mondták, hogy az ember természetéből szükségképpen következik a vallás-, a sajtó- a tanszabadság stb; az államnak ezeket a jogokat feltétlenül el kell ismernie, mert különben az ember természetével és hivatásával helyezkednék ellentétbe.

Az állambölcészek, mert egész elméletüknek politikai célja volt, csak azokat a szabadságjogokat vezették le az ember természetéből, melyek hiányát érezték s a melyeket éppen azért szerettek volna biztosítani. A censura elnyomta a sajtószabadságot, tehát felállították mint velünk született jogot a sajtószabadság jogát; nem volt vallásszabadság és gyülekezési szabadság s így ezeket is levezették az ember természetéből. Az öltözködés vagy étkezés szabadságát viszont felesleges volt levezetni, mert ezek nem tartoztak az állam szabályozása körébe s így ezen a ponton nem kellett korlátok közé szorítani az államhatalmat. Ily módon jutottak be a szabadságjogok, mint velünk született jogok a francia emberi és polgárjogok declaratiójába, a honnan viszont a modern alkotmánytörvényekbe mentek át s innen keletkezett az egyéni szabadság kérdésének az a téves felfogása, amely ma is uralkodik.

Az egyéni szabadság terjedelme az állami beavatkozás határaitól függ s azoknak a változásával módosul. Hogy hol fekszik az a határ, amely az állami beavatkozás körét a status libertatis-tól elválasztja, azt a közérdeknek az egész államjogot domináló szempontjai állapítják meg. Az állam mindent hatáskörébe von, amit közérdekből szükségesnek tart s csak azokat a kérdéseket utalja a status libertatis körébe, melyekben az egyesek akaratának tetszés szerinti érvényesülése, az állam és a köz szempontjából egészen közönyös. Az egyéni szabadság terjedelme éppen azért változik, mert változik az állam felfogása arra nézve, hogy mit tart a köz szempontjából fontosnak és mit tart közönyösnek. Így régen az állam nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a polgárok melyik vallásfelekezethez tartoznak. Emellett a felfogás mellett természetesen nem lehetett vallásszabadság. Idővel a felfogás módosult. Ma az állam a köz szempontjából mindinkább közömbösnek tartja, hogy polgárai reformátusok vagy katolikusok-e, éppen ezért biztosítja az áttérés korlátlan szabadságát, sőt megengedi azt is, hogy valaki ne tartozzék egyik vallásfelekezet kötelékébe sem. Mózes törvényei pl. részletesen szabályozzák az étkezés ügyét; előírják, hogy mit szabad és mit nem szabad megenni a polgároknak. Ma az állam, mert a köz szempontjából közönyösnek tartja, ezekkel a kérdésekkel nem törődik.

Éppen azért, mert a közérdek szabja meg az állami beavatkozás mérvét, egyik úgynevezett szabadságjog sem feltétlen. Nincsen olyan kérdés, amelyben az egyesek akaratának korlátlan érvényesülése ne ölthetne az államra és a közre veszélyes jelleget. Ilyenkor az állam mindig beavatkozik és korlátozza a szabadságot. Így a sajtószabadság dacára felelősségre vonja azt, aki sajtóvétséget követ el; bár biztosítva van a polgárok személyes szabadsága, bizonyos feltételek mellett, ha t. i. a közérdek úgy kívánja, mégis letartóztatott, sőt szabadságvesztéssel is büntethető, pedig ez az utóbbi a személyes szabadságtól való teljes megfosztást jelenti. Ha valaki az Istennek emberáldozatot mutat be, mint közönséges gyilkost vonják felelősségre s az illető nem hivatkozhat arra, hogy állam által biztosított vallásszabadsággal élt.

Hogy a közérdek mikor teszi szükségessé a beavatkozást, vagyis az egyéni szabadság gyakorlása mikor ölt olyan jelle-

get, hogy az állam azt közönyösen nem nézheti, mindig a concret eset körülményeitől függ és előre nem állapítható meg. De ha nem lehet is előre egyenként felsorolni a jogos és jogtalan beavatkozás eseteit, az államjog mégis tehet olyan rendelkezéseket; amelyek megakadályozzák a kormány illeték-telen beavatkozását az egyéni szabadság sphaerájába.

Mindenek előtt szükséges, hogy törvények állapítsák meg szabatosan az állami beavatkozás határait. Az egyéni szabadsággal kapcsolatos kérdések rendeleti úton való szabályozása a legnagyobb veszedelmet rejti magában, mert a kormány új rendeletek kiadásával bármikor elnyomhatja az egyéni szabadságot.

Ez azonban még nem elegendő. A törvény általános szabályai nem lehetnek minden eset különleges körülményeire tekintettel s a kormány az általános szabályokat arra használhatja fel, hogy rájuk hivatkozással abban is korlátozza az egyéni szabadságot, a mikor azt a közérdek nem teszi szükségessé, így pl. ha megfigyelés alá helyezik azt, aki kolera-gyanús beteggel érintkezett, az kétségtelen korlátozása az illető személyes szabadságának; de olyan korlátozás, amelyet a közérdek a legteljesebb mértékben indokol. Lehet azonban, hogy a kormány ezekre a szabályokra való hivatkozással akkor is korlátozza a személyes szabadságot, a mikor a kolera-gyanút semmi elfogadható indok nem támogatja s az illetőt csak azért helyezteti megfigyelés alá, hogy ne vehessen részt pl. egy képviselőválasztásban.

Éppen ezért szükséges, hogy az egyéni szabadság a kormány esetleges támadásaival szemben bírói védelemben részesüljön. Pártatlan bíróság állapítsa meg, hogy jogos volt-e a kormány beavatkozása s a concret esetben az egyéni szabadság korlátozását indokolja-e közérdek. A közigazgatási bíróság egyik legfontosabb feladatát éppen az egyéni szabadság-védelme képezi.

Szükséglettelítés és élvezettelítés.

Írta: DÁNÉR ISTVÁN.

A szükséglettelítés törvénye a közgazdaságtanban általános tekintélynek örvend. Legteljesebb elismerésre természetesen a pszichológiai iskola tanításaiban talál, mely érték-elméletét a szükségletek fokozatos kielégülésének gondolatára építi, de nem vonják kétségbe a törvény uralmát azok az elméletek sem, melyek a pszichológiai iskola egyéb tanait, első sorban értékelméletét, bizalmatlansággal fogadják.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a szükséglettelítés törvénye GOSSEN-től származik.¹⁾ Ha azonban közelebbről vizsgáljuk GOSSEN tanait, arra a meggyőződésre jutunk, hogy GOSSEN »telítési« törvénye nem azonos azzal a formulával, mely mint »szükséglettelítési törvény« a mai közgazdaságtanban közkézen forog. A telítés törvénye ugyanis GOSSEN szövegében így hangzik: »Egy és ugyanannak az élvezetnek a nagysága, ha az élvezet megszakítás nélkül tart, állandóan csökken, míg végre beáll a telítettség.«²⁾ GOSSEN tehát az *élvezetek* fokozatos gyöngüléséről beszél, nem pedig a *szükséglet* kielégüléséről, mint az általános közgazdaságtani felfogás. Már pedig élvezet és szükséglet nem azonos fogalom.

Az »élvezet« elnevezés olyan fogalmat főd, melynek tartalmát az úgynevezett kellemes érzelemirányhoz tartozó

¹⁾ Die wichtigsten Grundgedanken der Grenznutzentheorie... sind zumeist von GOSSEN ... entwickelt worden. Dies gestehen die neueren Anhänger der Theorie selbst zu. (A. WAGNER: Grundlegung der politischen Ökonomie. 1892. 324. o.)

²⁾ HERMANN HEINRICH GOSSEN. Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs. Braunschweig, 1854. 4 oldal.

psychikai folyamatok töltik be.¹⁾ Ezzel szemben a szükséglet psychikai tartalmát az uralkodó közgazdaságtani felfogás szerint a kellemetlen érzelmi irányhoz tartozó folyamatok alkotják.²⁾ A két felfogás között az ellentét annál mélyebb, mert nem a bizonytalan terminológiából származik, ami a közgazdaságtanban nem is volna rendkívüli dolog³⁾ – hanem a közgazdaságtan pszichológiai hátterének homlokegyenest ellenkező felfogásán alapul. GOSSÉN a következőkben látja a gazdasági tevékenység rugóját: »Az ember élvezni akarja az életet és abban látja életcélját, hogy élvezeteit mentől magasabbra fokozza.«⁴⁾ Ezzel szemben az uralkodó közgazdaságtan felfogását WAGNER következőképp fejezi ki: »A ki nem elégített szükséglet kellemetlen, illetve fájdalomérzelmeket vált ki és éppen ezzel felkelti a kielégítés vágyát, azaz tevékenységre, munkára sarkal..,«⁵⁾

¹⁾ V. ö. VVUNDT: A lélektan alapvonalai. RÁCZ LAJOS fordítása. Budapest, 1898. 91. oldal.

²⁾ »Bedürfniss ist in der ursprünglichen Bedeutung des Wortes Empfindung eines bestimmten Alangels der einer Nichtbefriedigung in einem bestimmten Punkte, also eine besondere Art von Unlustgefi'M« ... (W. LEXIS: Bedürfnis, ez. cikk a Wörterbuch der Volkswirtschaftban. Jena, 1911. I. köt. 402. o.)

»Ezen hiányérzet, melynek oka az, hogy valamire szükségünk van, maga is szükségletnek nevezetik.« (FÖLDES B.: Társadalomgazdaságtan. 92. o.)

»Szükségletéről szólunk mindenekelőtt alanyi szempontból akkor, amidőn egy e névvel nevezendő érületről akarunk beszélni. Ezt pontosabban szükségletnek mondjuk. Az ember, mikor a hiányérzet benne működni kezd« . . . érez szükségletet. (NAVRATIL Á.: Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek. 1906. 98. o.)

»Dieses Gefühl eines Mangels mit dem Streben ihn zu beseitigen, heisst Bedürfnis.« (Fr. B. W. HERMANN: Staatswirtschaftliche Untersuchungen 1870. 5. o.)

»Jene Gefühle unzureichender oder mangelnder Befriedigung . . . nennen wir Bedürfnisse. (J. LEHR: Grundbegriffe und Grundlagen der Volkswirtschaft. 1893. 81. o.)

»... un besoin, c'est le manque d'une chose avec le désir ou la nécessité de l'avoir.« (LEROY BEAULIEU-Traité théoretique et pratique de l'Economie politique 1896 103. o)

³⁾ »Malheureusement, les termes qui jouent le rôle de clefs de voûte à la science économique sont pr.'s dans des sens fort différents« (IVES GUYOT La Science économique 1887. 490.)

⁴⁾ H. H. GOSSÉN id. m. 1 oldal.

⁵⁾ A. WAGNER id. m. 76. oldal.

E nyilvánvaló ellentétet, mely GOSSEN »élvezet« fogalmát a közgazdaságtan »szükséglet« fogalmától elválasztja, a közgazdaságtan nem vette észre. Nem vették észre maguk a telítési törvény első alkalmazói sem, akik kifejezetten GOSSEN-nek tulajdonítják a szükséglettelítés gondolatát.⁴⁾

Tagadhatatlan, hogy azok a tünetnyek, melyek a telítési törvény formulázásánál GOSSEN szeme előtt lebegtek, sok tekintetben hasonlítanak a hiányérzelem megszűnésének lefolyásához. A tapasztalat bizonyítja, hogy a természeti világgal való érintkezés (.inger) egy és ugyanabban az idegben illetve idegkörnyékben nem vált ki állandóan ugyanolyan pszichikai hatást. E folyamat a pszichologia nyelvén így írható le: Ha az inger szünet nélküli behatása mellett az élvezet szünet nélkül folytatjuk, az élvezetérzelem mértéke mindig kisebb lesz, míg végre az idegben vagy idegkörnyékben érzelemmentes állapot jön létre. Ugyancsak a tapasztalat tanúsága szerint a természeti világgal való érintkezés (pl. táplálék felvétele) a hiányérzelemre is befolyással van és a szünet nélküli érintkezés itt is ugyanarra az eredményre vezet, hogy t. i. az, érzelem egyre gyöngül, míg végre az érdekelt szerv érzelemmentes (hiányérzelemmentes) állapotba jut. Ezt az állapotot szintén a »telítettség« szóval jelöli a közgazdaságtan.

E két hasonló lefolyású pszichikai tünetny – az alapul szolgáló ellentétes érzelmi irányoknak megfelelően – két homlokegyenest ellenkező fiziológiai folyamat eredménye, a minthogy maga az öröm és fájdalom ellentétes élettani működések kisugárzásai.

A fiziológia szerint az élvezetérzelem az érző idegekkel kellően felszerelt szervek (szövetek) foglalkoztatása útján keletkezik, addig a határig, amíg az illető szervnek (szöveteknek) elegendő energiakészlet áll rendelkezésére a foglalkoztatás közben elfogyasztott energiák pótlására. A készlet fogytával a szerv (szövetek) élvezet nyújtó képessége is hanyatlik, míg végre a készlet teljesen kimerül és a szerv több élvezet nyújtására nem képes. Ez a GOSSEN-féle élvezettelítés.

⁴⁾ »From this statement it is quite apparent that Gossen has completely anticipated me as regards the general principles and method of the theory of Economics« (W. ST. JEVONS The Theory of Political Economy. 1888. Preface XXXIV.)

V. ö. WAGNER fentebb idézett sorait. Id. m. 324. old.

A hiányérzelem (kellemetlen érzélem) viszont éppen a foglalkoztatás hiányából támad és abban a mértékben, csökken amint a szerv foglalkoztatásának feltételei növekednek. Ha az energia annyira felgyülemlik, hogy a szerv minden nehézség nélkül végezheti a maga funkcióit, a hiányérzelem (kellemetlen érzélem) is megszűnik. Ez a közkeletű közgazdaságtan »telítettsége.«¹⁾

A mint a futólagos vizsgálódásból kitetszik, a GOSSEN-féle »telítettség« és a közgazdaságtanban használt »telítettség« fogalmai két ellentétes irányú élettani folyamat végét jelentik. Hogy e mélyreható különbség daczára a közgazdaságtan egy lapon könyvelte el a két elméletet, talán onnan van, mert a határhaszon gondolata, melyet a közgazdaságtan a szükséglettelítési elmélet próbakövének szokott tekinteni, a telítés folyamatának mindkét felfogásával összeegyeztethető.

A határhaszon elmélet szerint az érték az a jelentőség, melyet a javaknak jólétünk szempontjából tulajdonítunk.²⁾ A jószág értéke ennek megfelelően az elérhető jólét fokához igazodik.³⁾ Az elérhető jólét azonban egyaránt származhatik a jószágnak abból a »hasznosságából«, hogy hiányérzelmeket megszüntet, valamint abból a »hasznosságból«, hogy élvezetérzelmeket kelt. Minthogy már most a szükségletkielégítés folyamán minden következő jószágnak, illetve jószág-

¹⁾ GRANT ALLEN: Physiological Aesthetics Chapter II. §. 2. 3.

»Pleasure is the concomitant of the healthy action of any or all of

the organs or members supplied with Offerent cenebro – spinal nerves to an extent not exceeding the ordinary powers of reparation possessed by the system . . . Massive Discomforts occur whenever in the whole or any part waste of tissue largely outruns repair; and this may happen alike from rapidity of waste or from insufficiency of repairing matter.«

²⁾ »Wert ist die Bedeutung, welche ein Gut- oder ein Güterkomplex für die Wohlfartzwecke eines Subjektes besitzt.« (E. V. BÖHM-BAWERK: Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwertes. – Conrads Jahrb. N. F. 13 E. 130.)

»Es ist somit der Wert die Bedeutung, welche konkrete Güter oder Güterquantitäten iür uns dadurch erlangen, dass wir in der Befriedigung unserer Bedürfnisse von der Verfügung über dieselben abhängig zu sein uns bewusst sind « (MENGER: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1871. 780.)

³⁾ »... dann ist es auch klar, dass die Grösse des Wertes sich bestimmen muss nach der Grösse der Wohlfartzgewinnes ...« BÖHM-BAWERK i. m. 9. o.)

elemnek gyöngébb hiányérzelemmel kell megküzdenie – úgyszintén az élvezetet okozó érintkezés folyamán minden további érintkezés (inger) kevesebb élvezetet bír kiváltani – a jószág-nak akár a hiányérzelem, akár az élvezetérzelem szempont-jából csökkenő jelentőséget tulajdonítunk.

Külön-külön vizsgálva a jószág jelentőségének ezt a le-fokozódását, első pillanatra úgy tetszik, hogy az ellentétes elemek találkozása nemhogy ártana a határhaszonelmélet hite-lének, hanem még megerősíti a csökkenő hasznosság törvé-nyét. Az olyan közgazdaságtani elméletnek azonban, mely a jószágot egyszer élvezetkeltő, máskor hiányhárító hatásában vizsgálja, csupán elméleti jelentősége lehet. A valóságban a jószágoknak ez a kettős természete nem jelenik meg külön-külön, hanem mindig párhuzamosan. A gazdasági vizsgálódás körébe eső dolgok egyik legjellegzetesebb sajátága éppen az, hogy *bennök az élvezetkeltő és fájdalomhárító tulajdonság találkozik*. Innen van, hogy azok a tünemények, melyek pusztán a fájdalomérzés elhárítását célozzák (pl. orvoslás), vagy amelyek csupán az élvezetérzelemért vannak (pl. nem-zés), kívül esnek a gazdasági vizsgálódás határain.

A közgazdaságtan is mindig érezte, hogy a szükségletelmé-lete, mely a hiányérzelmeket tekinti a gazdasági élet rugójának, a gazdasági tevékenységgel kapcsolatos pszichikai tünemé-nyek megmagyarázására elégtelen. Ezért az írók a szükség-let szónak lehető tág értelmet igyekeznek tulajdonítani ¹⁾ és a kellemes érzelmek közreműködését a gazdasági tevékenység irányításában bizonyos megszorításokkal gyakran el is ismerik.²⁾ Újabban pedig az utilitarius tanok hatása alatt a közgazda-ságtanban is gyökeret ver az a felfogás, hogy minden emberi cselekvésnek végső rugója a szervezetnek a fájdalomérzelmek elkerülésére és örömérzelmek megszerzésére irányuló törek-vése. ³⁾ Ennek megfelelően a szükséglet fogalma is tágul és

¹⁾ »Der Begriff des Mangels muss sehr weit gefasst werden.« (F. B. W. V. HERMANN id. m. 5. oldal.)

²⁾ »Die Befriedigung der Bedürfnisse ist dann mit Behagen, mit Lust-gefühlen verbunden Die Erfahrung in Bezug auf diese Lustgefühle bei der Befriedigung, das Vorschweben derselben in der Erinnerung wird auf den Befriedigungstrieb im bewusst handelnden Menschen anspornend ein und giebt demselben die Richtung seiner Bethätigung.« (A. WAGNER: id. m. 76. o.)

³⁾ »Pleasure and pain are undoubtedly the ultimate objects of the Calculus of Economics.« (ST. JEVONS: The Theory of Pol. Ec. 37. o.)

ma már nem ritka a szükségletnek olyan értelmezése, hogy nemcsak hiányérzelmi, hanem élvezetérzelmi elemeket is egyesít magában.¹⁾

A hiányérzelem és élvezetérzelem elválaszthatatlansága a szükséglet fogalmában bármely szükségletkielégítési folyamat beható vizsgálatánál szembetűnik. A táplálkozást a iegytipikusabb gazdasági szükségletet, a közgazdaságtan úgy fogja fel mint a hiányérzelem megszüntetésére irányuló élettani működést. Hogy a táplálkozásnak egyik feladata az éhség megszüntetése, nem szorul bizonyításra. De téves volna azt hinni, hogy ebben ki is merül a táplálkozásnak az érzelmekre gyakorolt kölcsönhatása, vagy amennyiben kellemes érzelmek játszanak közre, azok nem sui generis élvezetérzelmek.²⁾ Tudvalevő, hogy a táplálék még mielőtt a gyomorba jutna, tehát a hiányérzelemre befolyást gyakorolhatna, már a szájüregben igen sok kellemes érzelmet vált ki. Ezeket az érzelmeket a táplálék és nyálka keveredéséből előálló kémiai vegyületek keltik fel a száj üregben elhelyezett idegek révén. Minthogy a kémiai vegyületek a száj üregtől a gyomorig megtett útvonalon semmi változáson nem mennek keresztül, az idegvégződések pedig a garatnál nem érnek véget, hanem az egész emésztő csatornát elárasztják, semmi okunk sincsen feltételezni, hogy a táplálék a gyomorba jutva kellemes érzelmek felkeltésére képtelenné válna.

Hogy a táplálkozás nem csupán a hiányérzelem megszüntetéseért van, a mindennapi tapasztalás is bizonyítja. Ha csak az éhség megszüntetéseért keresnők az érintkezést a külvilággal, nem válogatnánk az ételekben, mert az éhséget

¹⁾ »Als Bedürfnis bezeichnen wir jede mit einer gewissen Regelmässigkeit und Dringlichkeit auftretende gewohnheitsmässige, aus unserem Seelen- und körperleben entspringende Notwendigkeit, durch irgend eine Berührung mit der Aussenwelt unsere Unlust zu bannen, unsere Lust zu mehren.« (G. SCHMOLLER: Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre 1900. 23. o.) »Le besoin est le désir pour l'homme de se procurer des jouissances et d'éviter des efforts et des souffrances.« (I. GUYOT: La Science économique – 50. o.) »The desires, whose satisfaction is necessary to the avoidance of injury and pain .., we are accustomed to call »wants« or »needs«. (GEORGE: The science of Pol. Ec. 83. o.)

²⁾ »Die Nichtbefriedigung eines empfundenen Bedürfnisses ist immer mit einem Unlustgefühl verbunden, dagegen schliesst die Befriedigung keineswegs ein positives Lustgefühl ein.« (LEXIS; e. i. m. I. köt. 403 o.)

bármely étel megszüntetheti. Sőt ha pusztán a hiányérzelem megszüntetése volna a cél, még táplálékra sem volna szükség, mert az éhség bármely anyaggal – tehát emészthetetlen tárgyakkal is – megszüntethető.¹⁾

A táplálékban való válogatás csak azzal magyarázható meg, hogy a táplálkozással nem csak az éhséget akarjuk megszüntetni, hanem minél több élvezet szerzésére is törekszünk. Ennek köszönheti a konyhaművészet azt a raffinait fejlődést, melylyel minden időben találkozunk s ennek tulajdonítható az is, hogy az ember jóval több táplálékot fogyaszt, mint amennyi az éhség csillapításához, sőt amennyi a test anyagállományának fentartásához szükséges volna.²⁾

A physiologia, mely ebben a kérdésben döntő szóval bír, szintén nem igazolja a közgazdaságtan álláspontját. Az éhségérzelemnek a táplálkozásra gyakorolt befolyását a physiologia sem vonja kétségbe, viszont igen jelentős befolyást tulajdonít a táplálkozás megindítása és irányítása körül az élvezetérzelmeknek is, annyira, hogy egyes physiologusok a nemzés mellett a táplálkozást tekintik a legtöbb élvezet forrásának.³⁾

A táplálkozást kísérő érzelemhullámok tehát nem olyan egyszerű psychikai tünetények mint azt akár a hiányérzelemre alapított szükségletelmélet, akár GOSSEN »élvezet« elmélete elképzelte. A táplálkozás psychologiai kísérő jelenségei bonyolult érzelmi complexumot alkotnak, mely élvezetérzelmekből és fájdalom (hiány) érzelmekből van összetéve.

Ez érzelemcomplexum két főirányát egyenkint vizsgálva a következő eredményre jutunk.

A táplálkozás kezdetén kétségkívül a hiányérzelem játsza a főszerepet. Az éhség annyira uralkodik a szervezeteken, hogy az első falatok kellemes hatása alig jut szóhoz. Az éhség

¹⁾ »Hungerempfindung ist eine Empfindung einer Leere der Verdauungskanals, die bei Anfüllung der Magens seihst mit unverdaulichen Substanzen wieder verschwinden.« (F. SCHENK und A. GÜRBER, Leitfaden der Physiologie des Menschen. 1913. 242 o.)

²⁾ »So viel aber ist gewiss: eines dieser Momente ist die Wahrnehmung, welche in BENJAMIN FRANKLINS Worten niedergelegt ist, dass in Folge der Verfeinerung in der Zubereitung der Speisen der Mensch doppelt so viel ist als er zur Ernährung bedarf.« (COHN; Grundlegung der Nationalökonomie 1885-258 o.)

³⁾ V. ö. GRANT ALLEN idézett művét: Chapter II. §. 3.)

nyomasztó érzelme azonban már az első érintkezési actusok alatt hirtelen veszít erejéből és olyan fokra száll alá, hogy mellette az élvezet is éreztetni kezdi hatását. Ettől fogva a hiányérzelem fokozatosan gyöngül, az élvezeti érzélem pedig fokozatosan erősödik: Mint a gyöngülés, mint az erősödés közös okra, az emésztőcsatorna fokozatos telítésére vezethető vissza. Minthogy az éhséget az emésztőcsatorna kiürülése okozza,¹⁾ az éhség nagysága a kiürülés mérvétől függ. Minél előbbre jut a táplálkozás alatt a gyomor megtöltése, annál kisebb lesz az ok, mely az éhséget létre hozza, tehát kisebb lesz az éhségérzelem is. Az élvezet növekedése viszont onnan van, hogy az emésztőcsatorna megtelése folytán mind több és több idegvégződésre terjed ki a táplálás ingere, pedig az élvezet GRANT ALLEN szerint az izgalomba hozott idegek számával egyenes, az izgalom gyakoriságával fordított irányban áll.²⁾ Az éhségérzelem csökkenésének és az élvezeti érzélem emelkedésének határa is közös: az emésztőcsatorna telítettsége. Mihelyt az emésztőcsatorna megtelt, megszűnt az ok, mely az éhséget létrehozza. Az éhségérzelem tehát végleg megszűnik. Ugyanakkor azonban az élvezet is megszűnik tovább emelkedni, mert az emésztőcsatorna telítettségének a valamennyi ideg foglalkoztatása is megkezdődik, már pedig az előbb említett szabály értelmében minden további izgatás kisebb és kisebb élvezetet bír kiváltani.

GOSSEN »kielégítési« tana a táplálkozásra alkalmazva ennél a pontnál jöhet tekintetbe. Csakhogy a táplálkozás folyamata ennél a pontnál le is zárul. Ami ezután megfigyelhető, az nem lehet irányadó a táplálkozás menetére, mert a szorosabban vett táplálkozás határán kívül esik. Tény, hogy a telítettség után az élvezet érzelmek csökkennek, azaz minden további táplálék elem kevesebb és kevesebb élvezetet vált ki. Rövidesen elkövetkezik azután az az állapot, melyet a határhason iskola is megfigyelt, hogy a táplálkozás folytatása nemhogy kívánatos volna, hanem a túltelítettség folytán kelle-

¹⁾ V. ö. SCHENK U. A. GÜRBER: Leitfaden der Physiologie d. Menschen fentebb idézett szavait. 242. o.

²⁾ »In short, the amount of Pleasure is probably in the direct ratio of the number of nerves fibres involved, and in the inverse ratio of the natural frequency of excitation« (GRANT ALLEN: Phis. Aesth. Chapter II. §. 3.)

metlen érzelmek kerekednek felül, melyek a táplálék felvételenek túlhajtása mellett intenzív kellemetlen érzelembé, undorba mehetnek át.¹⁾

Az élvezeti érzelemnek ez a hanyatlása azonban – ismételjük – csak az emésztőcsatorna megtelése után következik be. Mindaddig a táplálkozás *emelkedő élvezetet* nyújt a szervezetnek. A jóllakottság után következő érzelmeken hanyatlása időtartam tekintetében is oly *elenyésző* az emelkedő irányzat mellett, hogy az élvezetek lefokozása az *egész, kielégítés folyamata*ra nem lehet jellemző

Ezek szerint a táplálkozást kísérő érzelmefolyamatokat két vonallal ábrázolhatjuk. Az egyik egy felülről lefelé hajló ferde vonal, mely kezdetben meredeken esik, majd menedékesen halad a 0 pont felé; ez volna a hiányérzelem (éhség) vonala. A másik, mely az élvezetérzelmeket ábrázolná, éppen ellenkező irányban halad, amennyiben a 0 pontnál indul ki és menedékesen halad felfelé a maximumig, mely az előbbi vonal 0 pontjával esik egy síkba. E második vonal itt nem szűnik meg, hanem irányt változtatva, meredeken lejt a 0 pont felé.

Az elmondottak alapján véve szemügyre a pszichológiai iskola szükséglettelítési elméletét és GOSSSEN élvezettelítési tanát, azt látjuk, hogy a két elmélet egy és ugyanannak a folyamatnak két phasisára vonatkozik. A szükséglettelítési törvény a szükséglet alapját képező éhségérzelem megfigyelésén épül fel, míg GOSSSEN az élvezetérzelmek csökkenő irányzatára alapítja telítési tanát.

Nyilvánvaló, hogy mind a két megfigyelés egyoldalú. A táplálkozási szükségletet meghatározó érzelmek között az élvezetérzelmek épp olyan jelentős szerepet játszanak, mint a hiányérzelmek, az egész folyamat érzelmirányát tehát nem a hiányérzelmek iránya, hanem a kettőnek eredője szabja meg. Sőt a táplálkozás utolsó szakában (amennyiben a telítettség fokán túlmenő érintkezést is a táplálkozás folyamatába

¹⁾ »Es ist ein ebenso bekannte als tief in der menschlichen Natur begründete Erfahrung, dass derselbe Genussakt, immer wiederholt, von einem gewissen Punkte an uns eine immer abnehmende Lust bereitet, bis diese endlich sogar in ihr Gegenteil, in Unlust und Ekel umschlägt.« (E. v. BÖHM BAWERK id. m. 24 o.)

számítjuk) a hiányérzelemnek egyáltalán nincs szava, úgy hogy itt a szükséglet irányát kizárólag az élvezetérzelmek adják meg.

Viszont épp oly elhibázott dolog a táplálkozás utolsó momentumára korlátozni a megfigyelést és a legutolsó érzelmek irányából állapítani meg az egész folyamat érzelmi irányát. Ez a megfigyelés nem csak a hiányérzelmeket hagyja teljesen számításán kívül, melyeknek szerepét pedig kicsinyelni nem lehet, hanem magát az élvezeti érzelmirányt is helytelenül állapítja meg, mikor nem veszi figyelembe a táplálkozás folyamatának első és kétségkívül tartósabb szakát, mikor pedig az élvezetérzelmek irányzata határozottan emelkedő.

Mindezekből következik, hogy azok a következtetések, melyeket a pszichológiai iskola akár a saját, akár a GOSSEN-féle telítési elméletre épített, a tényekben igazolásra nem találhatnak. Hogy a javaknak a szükséglettelítés egyes szakában különböző jelentőséget tulajdonítunk, kétségtelen. Ez az értékelés azonban nem olyan szabályok szerint megy végbe, a mint a határértékiskola gondolja. A javak jelentőségének megállapításánál ugyanis, amint láttuk, a javaknak hiánya megszüntető és élvezetszerző hasznossága egyaránt mérlegelés alá esik. Ha tehát meg van is bennünk a hajlandóság, hogy a hiányérzelem csökkenésével minden növedéknek kevesebb jelentőséget tulajdonítsunk, ezt a hajlandóságot ellensúlyozza az a növekvő jelentőség, melyet a jószágnak az élvezetérzelmek növekedése révén tulajdonítunk.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közgazdaság.

Az 1912. évi kereskedelmi mérlegünk passivitása.

Magyarországnak az 1912. év külkereskedelmi forgalmáról a napokban közzétett adatok azt mutatják, hogy kereskedelmi mérlegünk, úgy mint 1911-ben, ismét kerek negyedmilliárd behozatali többlettel zárult.¹⁾ Ez összeggel együtt külkereskedelmi mérlegünk passivitása 1906 óta, vagyis az új vámaera óta, immár 800 millió K-t tüntet fel. Annál inkább kell, hogy gondolkodóba ejtsen ez a néhány év óta állandósult, szinte félelmetesen nagy hiány, mert a behozatali többletet még oly évben sem tudtuk leszorítani, mint az 1912. év volt, melynek folyamán pedig gazdasági életünk rendkívüli fellendülést mutatott, midőn gabona- és liszt kivitelünk a rendesnél jóval magasabb számokat tüntet fel, midőn szarvasmarha- és sertéskivitelünk kerek 77 millió koronával volt több, mint 1911-ben s midőn, hogy egyebet ne említsünk, czukorgyáraink termévényeiket, melyekért az előző évi 23'9 millió koronával szemben kerek 65 millió koronát kaptak, szinte korlátlan mennyiségben helyezhették el régi és újonnan szerzett piaczaikon; végül mindehhez járult még, hogy értékmegállapító bizottságunk számos behozatali tételnél az egységértéket, beható számítások alapján, tetemesen leszállította, minek folytán behozatalunk értéke körülbelül 26 millió koronával kisebb, mint hogyha az 1911. évi egységértékek tartattak volna fenn. A behozatal egységértékeinek leszállítására szükség volt, mert szakértőink évről-évre jobban emelték javaslataikban a be-

¹⁾ Ez adatok kimerítő ismertetését lásd a m. kir. központi statisztikai hivatal 1912. évi külkereskedelmi közleményének bevezető szövegében, mely FERENCZI IZSÓ tollából került ki.

hozatali árúk értékét sokszor indokolatlan mértékben. E hibaforrás egyébként nemcsak nálunk, de idővel minden más állam beviteli adataiba is belecsúszik. Minden ország csak oly árúkat exportál, melyeket olcsóbban termel, mint más, ennek folytán pedig a kivitel kelleténél alacsonyabban, a behozatal pedig magasabban értékelteik. A szakértők ugyanis, kik az árú egységértékét megállapítják, úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél, a saját belföldi piaczaik átlagos árát veszik az értékelés alapjául.

Azon tény, hogy behozatali többletünk a rendkívül kedvező kiviteli conjuncturák mellett sem mutat csökkenést, arra a következtetésre kényszerít, hogy azok az óriási kiadásaink, melyeket egyre jobban emelkedő behozatalunk maga után von, kivitelünk összértéke mellett, más értékekből is kell, hogy kiegyenlítést nyerjenek. Minthogy pedig nekünk nincsenek külföldön elhelyezett tőkéink, melyeknek kamatjövödelmét fizetési mérlegünk javára írhatnók (sőt egész gazdasági életünk fellendülése az idegen, főleg osztrák tőke kegyelmétől függ), nincsen idegenforgalmunk, mint Parisnak, Svájcznak vagy Olaszországnak, nem vagyunk a világ fuvarozói mint Anglia: világos, hogy a kivándorlók hazaküldött s állítólag 200 millió koronát kitevő megtakarításaiban nyilvánuló bevétel mellett kénytelenek vagyunk súlyos adóssági terheket vállalni, hogy fizetési mérlegünk roppant tartozási rovatát évről-évre kiegyenlítsük. E rovatba tartoznak ugyanis államadósságunk külföldre fizetett kamatai, a magyar hitelintézeteknek a külföldön elhelyezett jelzáloglevelei és községi kötvényei után fizetett kamatok, ipari részvénytársaságaink külföldre fizetett osztalékai s adósságaink törlesztése, idegen pénzüzeteteknek magyarországi ingatlanokra adott kölcsönei után járó szolgáltatások stb., stb. A tartozásnak e roppant nagy tételei tehát súlyos adósságcsinálásra kényszerítenek annyira, hogy a pessimistikus felfogás azon csodálkozik, hogy Magyarország ily körülmények között még egyáltalában fenn tudja magát tartani.

Ezzel szemben talán szükségtelen bizonyítani, hogy ha az eladósodott állam túlon túl van terhelve s főleg ha nem tud gazdasági életének megnyilvánulásaiban elég biztosítékot nyújtani arra nézve, hogy a jövőben kitartó munkával adósság terhein könnyíteni fog, akkor vagy éppen nem vagy csak a legsúlyosabb feltételek mellett számíthat a külföld részéről a legsúlyosabb hitelnújtásra is. Hogy pedig Magyarország ennyire még nem jutott s hogy nem csak optimistikus hazafiak, de a külföld is nagy mértékben bízott az utolsó években a magyar nemzeti munka jövő eredményességében, azt azok a nagy arányú tőkebefektetések mutatják, melyek még 1911-ben, sőt az 1912. év első felében is új részvénytársaságok és hitel-

intézetek alapításában, illetőleg a nagyfokú tőkefelemelésekben jelentkeztek.¹⁾

Sajnos a birtokforgalom változásairól ma még nincsenek használható adataink²⁾, mert ez adatok is jelentékenyen hozzájárulnának nemzeti eladósodásunk megvilágításához. Különösen érdekes volna ismerni a nagyságkategóriák szerint történt birtokátruházásokat. Valószínűleg egyre fokozottabb mértékben cserélnek a kisbirtokok gazdát, ami egyéb okokon kívül nem csekély mértékben abban találja magyarázatát, hogy a kis tőkével visszatért kivándorló oly méregdrágán szerezheti meg csak néhány holdját, hogy pénzének még a kamatait sem tudja előterjeszteni. Ennek következtében a legrövidebb idő alatt tönkremegy, telke az ingatlannal spekuláló bankok kezére kerül, melyek ismét óriási árakon adják azt tovább az újabban hazatért földéhes visszavándorlóknak. Sehol máshol annyi kétes existenciájú apró-cseprő hitelintézet és parcellázó bank nincs, mint Magyarországon. Ez utóbbiak is a legtöbb esetben oly kíméletlenül kihasználják a paraszt földszerzési szenvedélyét, hogy reá nézve az esetek túlnyomó részében a biztos csőd következik. Erre vonatkozólag a legérdekesebb, de egyszersmind a legszomorúbb adatokat tárta fel az 1910/11-ben széles alapon felépült birtokpolitikai szaktanácskozás.

A kisbirtokok tömeges átruházása s kereskedelmi mérlegünk megromlása között bizonyos összefüggés igen valószínűnek látszik. Ugyanis az említett pénzüzetek által a kisigényű paraszttól szerzett nyereség osztalék, igazgatói és tisztviselői fizetések és tantiémek stb. alakjában oly foglalkozású és életmódú egyének birtokába kerül, kik nagy mértékben fogyasztanak iparcikkeket, sőt fényűzési cikkeket is, ami nem csekély részben járul gyártmányokból való behozatalunk tetemes emelkedéséhez. Igen valószínű tehát, hogy külkereskedelmi forgalmunk behozatali többletének kiegyenlítésénél a kivándorlók hazaküldött pénzén kívül a visszavándoroltak pénzének is nem csekély szerep jut.

Mindenesetre feltűnő, hogy kereskedelmi mérlegünk nagyfokú rosszabbodása az új vámaera életbelépése óta veszi kezdetét s ezért sokan a passivitás okát újabb kereskedelmi politikánkban keresik. Bizonyos összefüggés kétségtelenül fennáll, azonban másrészt alig vitatható, hogy a nagymérvű behozatali többlet a népesség számszerű emelkedése mellett elsősorban a gazdasági tevékenység erős fellendülésében s a munkabérek tetemes emelkedésében találja magyarázatát, amelyek, mint az igények rohamos fokozódása is, különösen

¹⁾ Lásd A. DEUTSCH: Die Emmissionen und Gründungen in Ungarn im Jahre 1912. Handelsmuseum 1913. No. 10.

²⁾ A birtokforgalmi statisztika előkészítésével most foglalkozik statisztikai hivatalunk.

az utóbbi néhány év alatt éreztették csak hatásukat. Éppen ezért helytelen az a felfogás, mely az 1906. évi kereskedelem-politikai intézkedéseket teszi felelőssé a passivitásért. Túlzott állítás, hogy kizárólag csupán az agrárvámok okozták az élelmi cikkek ily nagyfokú megdrágulását. Az erre vonatkozó nemzetközi adatok mutatják, hogy a hús- és kenyértermények ára azon országokban is nagy mértékben emelkedett, hol azok vámmal egyáltalán nem, vagy csak alig voltak terhelve. Másrészt kétségtelen azonban, hogy egyes esetekben agráriusainknak nagy áldozatokat hoztunk, melyek nemcsak a fogyasztók s az ipari érdekeltségnek váltak egyenes kárára, de néha, mint pl. egyes takarmányfélék magas vámja, vagy a merev állatbehozatali tilalom, az agrár érdekeket sem szolgálják kellőképpen. Különösen sok a panasz szakköreink részéről, hogy hízalási célra is lehetetlenné vált a behozatal. Ahelyett, hogy hízalásra olcsó balkáni marhát szerezhetnénk, kénytelenek vagyunk a forcírozott kivitellel saját állatállományunkat szinte félelmetes módon apasztani. Természetesen szükség van az állatbehozatali vámokra, hogy a balkán államok bár silányabb, de jóval olcsóbb állatbehozatalukkal belföldi piacunkat el ne özönölhessék; viszont azonban a szükséges állategészségügyi intézkedések felállításával hazai állattenyésztésünk javára s különösen állatállományunk fejlesztésére vezetne az élő állat behozatalnak bizonyos fokú megengedése s ezzel kapcsolatban a takarmányneműek vámjának eltörlése. Annál inkább hangsúlyozni kell e körülményt, mert ily irányba terelt vámpolitikánk mellett, hogy mezőgazdaságunknak is hasznára válnék, ipari kivitelünk helyzetén is javítania elsősorban a balkáni államok felé, hol iparczikkeink exportja és transitoforgalmunk számára jelentékeny vámpolitikai, illetőleg tarifális ellenszolgáltatásokra számíthatunk.

Kereskedelmi mérlegünk passivitásánál a túlságos pessimistikus felfogásra az 1911. és 1912. évben jóval kevesebb ok van, mint az előző években. A behozatal újabb emelkedése ugyanis elsősorban az ipar és vállalkozás jelentékeny fellendülésére vezethető vissza, melyet csak a balkáni eseményekkel kapcsolatos hitelválság tudott további előrehaladásában meggátolni. A gazdasági élet és nemzeti termelés kedvező conjuncturáira lehet következtetni mindenekelőtt abból, hogy a 130 millió korona behozatali értéktöbbletből jóval több, mint hatvan millió korona esik a gépek, nyers vas, rúd- és buczavas, vas- és egyéb fémfélgártmányok importjának növekedésére. Örvendetes jelenség s az ipari termelés nagymérvű élénkülésének a jele továbbá az is, hogy kőszénbehozatalunk az utolsó két év alatt 55%-kal gyarapodott.

A fokozottabb ipari tevékenységnek bizonyosságául szolgáló ez adatok különösebb figyelmet érdemelnek. Az 1912. évi

külkereskedelemnek ugyanis egyik legfontosabb mozzanata a gépek behozatalának újabb tetemes emelkedése. A mintegy 28 millió koronás emelkedésnek egyharmada a mezőgazdasági gépekre esik, ami, midőn egyrészt örvendetesen igazolja hazai mezőgazdaságunknak az intenzívebb, belterjesebb termelésre való áttérését, másrészt azon körülményben leli magyarázatát, hogy a mezei munkáshiány miatt gazdáink mindinkább a gépmunka beállítására kényszerülnek. Emellett szól, hogy legnagyobb a növekedés az aratógépeknél, mely az előző évi tekintélyes importnak több mint kétszeresére szökött fel. Viszont megnyugtató, hogy ugyanekkor cséplőgépek és gőzekéből is nagymérvű és fokozott vásárlásokat tett mezőgazdaságunk s első ízben számolnak be adataink az Amerikában gyártott »tractor«-gépek nagy importjáról is. A gépek megnövekedett behozatalának kétharmadrészét az ipari gépek foglalják le. Itt első szerep jut a cukorgyártás specialis gépeinek, melyek behozatalának a lefolyt év alatt kerek 60%-os emelkedése is elárulja, hogy az egyik legfontosabb iparunknak, a cukoriparnak néhány évi rendkívül kedvező conjuncturái az újabb gyáralapítások iránt mily kedvet támasztottak. Az építőipar kedvező alakulására következtethetünk a nagy számban létesült cement- és palagyárak nagy géprendeléseiből, mely nagy jövőjű, iparágat, sajnos, az 1913. évi siralmas gazdasági viszonyok hirtelen gyökerében támadtak meg. Végül tetemes emelkedést látunk a fémmezmunkáló-gépeknél, ami a hadsereg részére történt nagyobb szállításokkal, különösen hadihajók építésével kapcsolatos, valamint igen jelentős volt a szénbányáink üzemkiterjesztésével járó nagyfokú szivattyú-, kazán-, fűtőkészülékek s egyéb gépek iránti szükséglet kielégítése.

A gépeknek csupán csak egy fontos csoportja az, melyből a behozatal, különösen az utolsó két évben, lényegesen csökkent; ezek a textilgépek, különösen pedig a fonógépek, ami kétségtelen bizonyíték amellet, hogy a magyar textilipar a textilszakmának külföldön is, különösen pedig Ausztriában jelentkező kedvezőtlen conjuncturái miatt az utóbbi években egyre több nehézséggel küzd. A textilipar válságával kapcsolatban említhetjük meg azon érdekes jelenséget is, hogy textil- és confectionált árúink behozatali forgalma, mely az összes behozott készgyártmánynak évente körülbelül feléi teszi, már 1911-ben is alig több mint 2%-os emelkedést mutatott. 1912-ben már úgyszólván semmi változást sem tüntet fel, ami csak újból igazolja azon felfogást, mely szerint külkereskedelmi mérlegünk kedvezőtlen alakulásában behozatalunk ezen legsúlyosabb tételeinek nem nagy szerep jut. Adataink a gyapjúszőveteknél csaknem 10 millió értékcsökkenésről tanúskodnak, aminek azonban az a magyarázata,

hogy bár az értékmegállapító-bizottság a legtöbb gyapjú áránál az 1911. évi egységértéket fentarthatónak ítélte, mégis a fej- és vállkendők egységértékét, beható számítások s a több oldalról beszerzett szakköri hozzájárulás alapján, oly tetemesen mérsékelte, hogy ez árúk – csaknem változatlan mennyiségű behozatal mellett is – kerek 8 millió koronával képviselnek ezúttal kisebb értéket, mint 1911-ben.

Az ipari tevékenység nagy mérvű élénkülésének jele továbbá, mint már jeleztük, a kőszén behozatal rendkívüli gyarapodása. Még inkább beszédes adatok azok, melyek szerint az elmúlt évtized alatt kőszénbehozatalunk 21 millió mm.-val nőtt meg ugyanakkor, midőn belföldi széntermelésünk 33 millió métermázsa, vagyis csaknem 50 százalékos emelkedést ért el. Kiegészíthetjük e számokat még azzal, hogy 1912-ben barnaszénből is eddig még példátlan nagyságú behozatalunk volt, ami a pirszén behozatali többletével együtt meghaladta a másfélmillió métermázsát. Itt említjük meg a vasérc-behozatalnak 1912. évi importunkban való előnyomulását, mely fontos ipari nyersanyagból vasműveink mindinkább nagyobb vásárlásokat kénytelenek tenni a külföldön a görög, spanyol, sőt svéd piacokon is, mert hazai termelésünk igen nagy hányadát az osztrák és német vasipar magának kisajátította.

Többi ipari behozatalunk nem mutat oly lényegesebb változást, melyről e rövid keretben szükségesnek látszanék megemlékezni. Csupán csak még egyik behozatali tételünk ugrásszerű emelkedésére kívánjuk a figyelmet felhívni, ami annál szükségesebb, mert ez irányú adataink egy eddig igen szép reményekre jogosító iparunk versenyképességének télies háttérbe szorulását mutatják, még pedig a hazai fogyasztóknál. A bőrczipők behozatalának rohamos emelkedéséről van szó; a behozatal értékösszege az 1911. évi 30.8 millió koronáról egyszerre 40'8 millió koronára szökött fel. Az idegen, főleg német, amerikai és angol czipők beözönlése azonban mégsem oly nagy, mint azt adatainkból következtetni lehetne, minek ismét az a magyarázata, hogy az értékmegállapító bizottság, mely az osztrák árúkra átlagosan megállapított értékeket megfelelőeknek találta az előbbi években az egyéb származású árúra is, az 1912. évben jóval magasabban értékelt a vámkülföldről behozott czipőket, melyek elsősorban az osztrák árúnál sokkal értékesebb divat- és fényüzési cikkek voltak. Mindenesetre azonban a mennyiségi adatok azt mutatják, hogy a külföldi czipőárúk oly mértékben özönlik el újabban belföldi piacainkat, ami czipőiparunkat mégis a legkárosabb kihatású válságba sodorta.

Befejezésül meg kell még emlékeznünk egy kivételes jelenségről, az 1912. évi óriási tengeri importról, mely keres-

kedelmi mérlegünk behozatali oldalát kerek 35 millió koronával terhelte meg. Az 1911. évi szárazság hatása jelentkezik e súlyos importösszegben, mert tulajdonképpen csak az 1912. évben indult meg teljes mértékben az az óriási tengeri behozatal, melyre már sok esztendő óta példa nem volt. A kukoriczának annál nagyobb szerep jut egyébként kereskedelmi mérlegünk 1912. évi passivitásában, mert az 1911. évi silány tengeri termés a következő évben a nagy behozatok mellett a kivitelnek 60%-os csökkenésével járt, ami a tengerikivitel értékösszegét 1912-ben az előző évhez képest 39 millió koronával szállította le.

Az 1912. évi kivitel főbb tételeinek részletezése már igen messzire vezetne, azért csak röviden érintjük a legfontosabb mozzanatokat, melyek kereskedelmi mérlegünk alakulására döntő hatással voltak. Rendkívül kedvezően alakultak ez évben a czukorüzlet conjuncturái; úgyszintén a sertéskivitelben mutatkozó értékesítési viszonyok, kapcsolatban a szalona és zsirkivitel nagyfokú élénkségével s recordszámokat tüntetnek fel borexportunk adatai is. Bár közel 44 millió koronával kaptunk többet, mint az előző évben a kivitt szarvasmarhákért, az export újabb erős növekedése mégis közvetve sokkal károsabb hatású, minthogy örülhetnénk neki. Állattenyésztésünk egészséges fejlődését ugyanis komolyan veszélyezteti az a körülmény, hogy kivitelünk emelkedése az 1912. évben ismét a főleg a tenyész-anyaállat és növendékállatok csoportjaira esett. Végül búzalisztkivitelünk meghaladta érték szerint az eddigi legkedvezőbb eredményeket is. Mindazonáltal ez évben is erősen érezte malomiparunk azon szomorú körülmény hatását, hogy finom liszt termelésünk befogadására az osztrák piac egymagában nem elégséges, a vámkülföldi fogyasztás pedig évről-évre hanyatló jelentőségű. E visszas állapot magyarázatát egyedül abban kell keresni, hogy a magyar liszt első sorban fényűzési cikk, amelynek éppen kiváló minősége teszi lehetetlenné, hogy a nemzetközi forgalom tömegárúja lehessen; az olcsóbb durvább fajtájú idegen liszttel szemben a magyar malomipar kitűnő minőségű terméke sohasem lesz versenyképes.

Petheő Kálmán

Politika.

Ünnepi dolgozatok.

{Angyal Pál, Bernolák Nándor, Christian Géza, Ereky István, Haendel Vilmos, Harrer Ferencz, Illés József, Kérészy Zoltán, Királyfi Árpád, Barabási Kun József, Polner Ödön, Réz Mihály, Tomcsányi Móricz, Tomcsányi Vilmos Pal: Ünnepi dolgozatok Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. Franklin-társulat. 1912. év. – 345. 1.)

A címében kifejtett alkalomra készült munka tizennégy, túlnyomó részt a politika körébe vágó, részben a politikát s valamely más tudományágat közösen érdeklő kérdéseket tárgyaló, továbbá két közjogi és egy egyházi tárgyú értekezést tartalmaz CONCHA GYŐZŐ tanítványainak tollából, kik Közül többen már maguk is elérkeztek a tudósi pálya magaslataira.

A dolgozatok sorát ANGYAL PÁL *Büntetőjogi reformok és az egyéni szabadság* című értekezése nyitja meg, mely éles bepillantást nyújt abba, hogy az egyéni szabadságnak a büntetőjog és jogszolgáltatás terén a XIX. században mutatkozott, hibás felfogáson alapuló túlzott védelme mennyire kárára volt éppen a szabadságnak s a büntető törvényhozás legújabb munkálatainak példáira utalva, megjelöli a helyes irányt, mely a politika és büntetőjog eme közös érdekű nagy kérdésének a megítélésénél követendő.

Büntetőjog és szabadság egymásba fonódó fogalmak. Bűncselekmény elkövetése a szabadsággal való visszaélés; az alkalmazott büntetés lényegileg mindig az egyéni szabadságjogok korlátozása. De a büntetőjog nemcsak alapfogalmainál, hanem céljánál fogva is kapcsolatban van a szabadság-esszméjével. A szabadságjogoknak valóságos védőpajzsa. Nehogy azonban a szabadság támadó fegyverré változzék, oly biztosítékokkal veendő körül, amelyek lehetővé teszik, hogy a szabadságjogoknak büntetés segélyével eszközölt védelmét csak azok szabadságának korlátozása vagy elvonása útján szolgáljuk, kik illetéktelenül avatkoztak mások szabadságköreibe s akkor is csak a védelmi cél által igazolt mértékben csonkítsuk a szabadságjogokat. Ez vezetett a modern büntető perjogok nyújtotta ama biztosítékokhoz, melyek féltő gonddal őrzik nemcsak a terhelt s a többi érdekelt szabadságjogait, hanem magának a büntettesnek az egyéni szabadságát is. Talán az e tekintetben érvényesült túlzásoknak tulajdonítható a kriminalitás terén az utolsó évtizedekben mutatkozó emelkedés. Ily módon, a büntettes egyéni szabadságának előtérbe jutásával, hátrányt szenvedett a társadalmi ér-

dekek védelme. Oda jutottunk, hogy a büntetőtvénycönyvek védik ugyan a büntettest a hatalmi túlkapások ellen, de nem védik eléggé a társadalmat az egyéni szabad működést sértő és veszélyeztető büntetésekkel szemben. Ezért a büntetőjogi reform vezető gondolata nem lehet más, mint hogy az egyéni szabadság eszméje hozassék összhangba a társadalom védelmével.

A legújabb törvényhozási munkálatok tényleg a társadalmi védelem eszméjén épülnek fel s több gondot fordítanak a tisztességes emberek szabad működésének előmozdítására, mint a büntettes szabadságának oltalmára. Ez a törekvés hatja át a büntettes gyermekek és a fiatakorúak büntetési rendszerét. Úgy az 1908. évi angol Children Act, mint a mi Büntetőnovellánk, nemkülönb az 1912. évi belga törvény lehetővé teszik, hogy már az erkölcsi romlás veszélye esetén szabadságkorlátozó és a classicus büntetőjogi felfogás szerint büntetésszámba menő intézkedések vétessenek fogatba. Az elmebeteg, alkoholista s általában a csökkent szellemi értékű büntettek ellen is új rendszabályokat alkalmaz a modern törvényhozás. Az 1902. évi chilei alkoholtörvény, az 1908. évi angol Prevention of Crime Act, az új német, osztrák, svájci és a részben letárgyalt angol javaslat megegyeznek abban, hogy az egyéni szabadság oltalmát illetőleg nem oly óvatosak, mint a XIX. század törvénykönyvei. Míg ezek felmentették vagy enyhébben büntették a szóban forgó büntetteket és újból a társadalomra szabadították, addig az újabb törvények és javaslatok ezeket, arra az időre, amíg a társadalomra veszélyeseknek mutatkoznak, különleges gyógyintézetekbe utalják. Nagy eltéréseket mutatnak az eddigi büntetőjogi rendelkezésektől a munkaképes csavargók és koldusok elleni újabb törvényes rendelkezések is. A repressiót mindinkább a praeventio váltja fel s az eddig alkalmazott, többnyire rövid tartamú szabadságvesztésbüntetés helyét hovatovább a veszély tartamára való intézetbe vagy munkatelepre való utalás foglalja el. A közveszélyesekre vonatkozó (ide sorozza a szerző a csökkent szellemi értékűeket is) büntetőjogi rendelkezések szintén csak akkor lesznek kielégítők, ha a classicus iskola szabadságbiztosító követelményein tágitunk s ha a büntetés helyét a biztonsági intézkedések foglalják el.

Végül a szerző utal CONCHA ama tételére, mely szerint a szabadság biztosítéka főleg annak pontos meghatározásában keresendő, hogy milyen bűncselekmények miatt, mily okok alapján és mily idő tartamára legyen helye a szabadság korlátozásának; hogy ezt formális eljárás előzze meg; hogy a határozat ellen gyorsított jogorvoslat álljon nyitva s hogy a sértettet az eljáró hivatalos közeg ellen büntetőjogi vádlási és magánjogi kereseti jog illesse meg. Ehhez fűzi a szerző azt

a végső megállapítását, hogy amennyiben ugyanezekkel a biztosítékokkal a biztonsági rendszabályokon alapuló s lényegileg rendőri természetű intézkedések esetében is körül tudjuk bátyázni a személyes szabadságot és ily módon képesek leszünk a szabadság régi biztosítékait újabbakkal pótolni úgy remélhető, hogy a büntetőjog folyamatban levő átalakulásának befejeződése után az egyéni szabadság feláldozása nélkül közelebb jutunk majd a társadalmi béke megvalósulásához.

A következő dolgozat: BARABÁSI KUN JÓZSEF-nek, *Báró Eötvös József és a francia liberálisok* című értekezése, mely a francia szabadelvűek két főképviselőjének, CONSTANT B. és TOQUEVILLE-nek, br. EÖTVÖS JÓZSEF-re gyakorolt hatását tárja fel, aszerint amint ez EÖTVÖS-nek a XIX. század uralgó eszméiről szóló nagy művén megállapítható. A dolgozat három részből áll; az első a központosítás, a második a helyi önkormányzat kérdését tárgyalja, a harmadik rész pedig általános szempontokat ölel fel.

Az első hasonlatosság TOCQUEVILLE és EÖTVÖS között a központosításnak az állami beavatkozás kérdésével összeolvasztva való tárgyalása. TOCQUEVILLE t. i. ugyanígy járt el az amerikai demokráciáról irt művében. Hasonlóképp közös hibája TOCQUEVILLE-nek és EÖTVÖS-nek, hogy összekeverik az állami főműködésüket és azok tárgyait. EÖTVÖS ama felfogásában viszont, hogy nagy dolgokban a központosítást, a kisebbekben pedig a decentralizációt tartja szükségesnek, CONSTANT hatása érvényesül, ki állandóan ostromozta a túlzott mérvű központosítást. EÖTVÖS-nek a központosításra vonatkozó fejtegetése a részleteiben is elárulja CONSTANT és TOCQUEVILLE hatását, így CONSTANT hatására vall, hogy nemcsak célszerűségi, hanem jogi szempontból sem tartja helyénvalónak a községi ügyek intézésének az államra való átruházását s hogy tiltakozik a közoktatásnak kizárólag az állam ügykörébe való utalása ellen. Még szembeötlőbb TOCQUEVILLE egyes tételeinek az átvétele. így pl. TOCQUEVILLE-nél is fellelhető az a megállapítás, hogy a központosított államokban a képviselői választó jognak csekély gyakorlati jelentősége van, mert azokban hiányzik a politikai szabadság iskolája: a helyhatósági szabadság.

EÖTVÖS-nek a helyi önkormányzatra vonatkozó felfogása a *Constituant* eszmekörére vall. Mint az 1779. évi francia községi törvény és ennek nyomán az 1830. évi belga, valamint az 1849, illetve az 1862. évi osztrák községi törvény, EÖTVÖS is a községnek az állammal szemben egy bizonyos körben való eredeti önállóságából indul ki. E felfogásában CONSTANT volt rá a legközvetlenebb hatással, aki egészen hasonló érveket hoz fel az állam és egyes részei jogkörének

elkülönítése mellett. A CONSTANT-val való kapcsolatáról tesz tanúságot az is, hogy egyikük sem ismeri fel, hogy az önkormányzati hatáskör nem a kisebb helyi testületeknek természetjogból származó eredeti hatalomköre, hanem az állam végrehajtóhatalmának szerves kiegészítő része. De nemcsak CONSTANT, hanem TOCQUEVILLE hatása is érezhető EÖTVÖS-nek a helyi önkormányzatot illető nézetein. Az erős központosításnak az erős községi élettel való összeegyeztetése problémáját egészen a kettőjük szellemében oldja meg, nevezetesen az országos és helyi ügyek szoros szervezeti elválasztása útján. TOCQUEVILLE hatása nyilvánul meg EÖTVÖS ama nézetében is, hogy az állam és egyes részeinek jogköre fölött támadható minden vitás kérdés egy független legfőbb törvényszékre bízandó. TOCQUEVILLE ugyanis az amerikai demokratiáról szóló művében kiemeli, hogy az északamerikai Uniónak és egyes államtagjainak, úgyszintén ezek helyi önkormányzati szervezeteinek a hatáskörét bírói hatalom védi.

EÖTVÖS individualismusa merevebb, mint a TOCQUEVILLE-é s közelebb áll CONSTANT felfogásához. Úgy EÖTVÖS, mint CONSTANT szerint az állam egyedüli célja az egyéni szabadság biztosítása. TOCQUEVILLE minden individualismusa mellett afelé a felfogás felé hajlik, hogy bizonyos legelemibb szociális kötelességek teljesítése az állam részéről s az evvel járó beavatkozás még nem árt az egyéni szabadság elvének. Ennek az a magyarázata, hogy míg CONSTANT közvetlenül I. Napoleon önkényuralma után, addig EÖTVÖS már az 1848-iki forradalmakat követőleg Európaszerte mutatkozó visszahatás korában írta művét.

Tudományos készség és bölcséleti mélység tekintetében BARABÁSI KUN CONSTANT-t TOCQUEVILLE, s különösen EÖTVÖS mögé helyezi, míg eredetiségben CONSTANT-nak adja az elsőséget. Lényeges különbség, hogy TOCQUEVILLE elfogadja a népsuverainitás elvét, míg EÖTVÖS a népsuverainitási azonosítja a convent rémuralmával. Viszont úgy CONSTANT-val, mint TOCQUEVILLE-el közös vonása EÖTVÖS-nek doctrine-volta. TOCQUEVILLE azonban a szerző szerint több reális politikai érzéket mutat és óvatosabb, mint EÖTVÖS. Így több helyütt kételyének ad kifejezést, hogy vajjon az amerikai minta alkalmazható-e hazájában? EÖTVÖS ellenben elméletiségben vetekszik CONSTANT-val, ki az angol intézményekből leszűrt politikai elveket minden képviseleti kormányformával bíró államban alkalmazhatónak tartja. Végül módszer dolgában EÖTVÖS TOCQUEVILLE-el egyezik. Mindketten inductive járnak el, túlon-túl bízva a logikai okfejtések csalthatatlanságában.

A szerző kétségkívül igen szerencsésen választotta meg értekezése tárgyát. Dolgozatával ugyanis számottevően előmozdította CONCHA tiszteletreméltó törekvését, hogy EÖTVÖS

nagy műve a hazai irodalomban minél teljesebb megvilágításban és érdeme szerint való méltatásban részesüljön.

CHRISTIAN GÉZA *a politikai pártokról* irt értekezésében idézi BURKE meghatározását, mely szerint »a politikai pártok a nemzeti érdek közös együttműködés mellett való előmozdítására törekszenek«. Majd megállapítja, hogy ahol a polgároknak nincs befolyásuk az állami akarat irányítására, ott tulajdonképpen értelemben vett pártokról nem is lehet szó. A politikai pártok keletkezésének feltétele, hogy az állam polgárai oly *activ* életet éljenek, hogy a közéleti események ne tőlük függetlenül, hanem az ő befolyásuk révén alakuljanak, vagyis hogy az államban önrányzó tevékenységet maga a nemzet fejtsen ki.

A politikai pártok fejlődésének rövid vázolója után részletesebben körülhatárolja a pártok lényegét. A politikai pártokat egyéb társas alakulatoktól (család, nemzetiség, egyház, karok, rendek stb.) az állam kormányzására irányuló cselekvő jelleg különbözteti meg a szerző szerint. További különbség, hogy míg az utóbbiak inkább nyugvó erőket képviselnek s kevés kivétellel állandó erőhatásokat mutatnak, addig a politikai pártok lényegüknél fogva hajlékonyak, változók.

A liberalizmus és conservativizmus viszonyáról ismerteti a cikk ROMER, ABT, STAHL, TREITSCHKE, MERKEL, CONCHA, MACAULAY, PALMERSTON, COWITNEY, MILL és WALKER nézetét. Bár az utóbbi kettő a két irány egyenrangúságából indul ki, mégis MILL tulajdonképp a liberalizmus szószólója, mert szerinte a haladásban benne van a rend, míg a rend nem foglalja magában a haladást. Viszont WALKER a conservativizmus elméleti harcosságának tekinthető.

Világos, könnyed előadása mellett sem vesszük ki egészen határozottan, hogy voltaképp mi is a conservativizmus és liberalizmus. Csak a körvonalait kapjuk ezeknek a fogalmaknak. A politikai pártok harcát az államért folyó személytelen erők küzdelmeképp fogja fel. MACAULAY ama felfogásával szemben, hogy a conservativ és liberális irány között való különbség a véralkat, értelem és érdek különféleségéből származik, az az álláspontja, hogy a kettő között való különbséget nem a pártbalépés különböző rugóiban, hanem az általuk képviselt különböző egyetemes irányokban találhatjuk meg.

EREKY ISTVÁN *Anglia többes szavazati rendszeréről* értekezve, először a decentralizált, azután a centralizált többes szavazatot tárgyalja. A decentralizált többes szavazat tárgyalásánál sorba veszi a grófsági, a városi és az egyetemi választói jogot. A grófsági választójognak eredetileg kettős feltétele volt; szükséges volt, hogy az illető a grófság területén lakjék és hogy ott mint szabad birtokos (*freeholder*) legyen tulajdonos (az *estate for life*, az *entail*, a *leasehold* és az at

will tulajdonos tehát nem volt szavazó). III. György idejében fejeződött be annak az elvnek a kialakulása, hogy ugyanaz a személy egy-egy szavazattal több kerületben is részt vehet. Ugyanakkor külön törvény hatályon kívül helyezte az 1430-iki törvénynek a helybenlakásra vonatkozó részét. A decentralizált többes szavazat a XIX. század választójogi reformjai után is fennmaradt, sőt bővült is az által, hogy a bérlőkre és úrbéresekre (leasehold és copyhold interest) is kiterjesztették. Ezenkívül a kerületi rendszerre való áttérés folytán is növekedett a többes szavazás lehetősége. Ezt a növekedést az 1885-iki Redistribution Act mérsékelte.

A városi választójog eredetileg szintén csak abban a kerületben volt gyakorolható, melyben az illető freeholder, free, illetve liveryman, scot and lot payer stb. állandóan lakott. Később azonban, mikor a parlament súlyának növekedésével a polgárookra nézve értékesebbé vált a parlamenti választójog, már nem kívánták meg a városban való állandó lakást. Ennek következtében a freeholderek ingatlanaikkal együtt a velük járó szavazati jogot is elidegenítették s az ily módon nyert szavazati jogot az illetők abban az esetben is gyakorolhatták, ha nem is volt az illető városban állandó lakhelyük. Minthogy pedig a helybenlakás feltétele az egyéb címen szavazókra nézve is megszűnt, beállott a több helyen való szavazás lehetősége, annál inkább, mert a városi szabadság megszerzésének adásvétel, adományozás vagy választás útján való lehetősége (cooptatio) mind gyakoribbá vált.

Oxford és Cambridge egyetemei 1604-től fogva két-két képviselőt küldhettek a parlamentbe. A képviselők választása ma is az angol egyetemeknek a középkorból fennmaradt szervezete útján történik. Az egyetemek végzett hallgatói ugyanis megfelelő díj¹⁾ fizetése mellett tanulmányaik elvégzése után is tagjai maradhatnak az egyetemnek. Minthogy a tagok túlnyomó része nem az egyetemek székhelyén lakik, az *egyetemi* szervezetek tagjai rendszerint többes szavazattal bírnak, egyfelől t. i. az illető egyetemen és másrészt ott, ahol egyéb címen vannak felvéve a választók névjegyzékébe.

A tulajdonképpeni többes szavazat kifejlesztésére a közigazgatás terén 1818 után tétettek kísérletek. Ezeket a törvényalkotásokat azonban az 1894. évi Loc. Gov. Act végleg eltörölte, úgy hogy Angliában tulajdonképpeni többes szavazatot ma sem a parlamenti, sem pedig a közigazgatási jog nem ismer.

A decentralizált többes szavazati jogról a szerzőnek, REDLICH és VAUTHIERS-vel szemben, álláspontja, hogy a londoni City kivételével az angol közigazgatási jog ezt sem ismeri.

¹⁾ Ma havi öt shilling vagy évi egy £ a tagsági díj.

HAENDEL VILMOS értekezése EMILE ARNAUD *nemzetközi törvénytervezetének* beható bírálattal kísért ismertetését tartalmazza.

A javaslat 4. §-ával kapcsolatban az élő nemzetközi jog és a pacifisták közti főkülönbséget abban állapítja meg, hogy az előbbi a tényleges, erőn, utóbbi pedig a solidaritáson alapszik. Helyesen mutat rá, hogy gyakran a nemzetközi közjog anyagi szabályainak a hiánya vagy határozatlansága tette lehetetlenné a nemzetközi ellentétek igazságos bírói úton való megoldását.

A nemzetközi békéről CONCHÁ-val egyezően az a véleménye, hogy a háborúk, éppúgy mint a betegségek, korlátozhatók és csökkenthetők, de egészen sem a technika és orvostan, sem a jog és erkölcs által le nem győzhetők.

Az ARNAUD-féle tervezetben lényeges különbség a történeti jogokat elismerő nemzetközi joggal szemben a 15 és 16. §-ában lefektetett két elv, melyek szerint valamely, civilisait népek által lakott területen alapított gyarmatnak joga van önrendelkezést kívánni és független államként megalakulni; a nem civilisait népek földjén alapított gyarmatok pedig nemzetközi hozzájárulás alapján létrejöttéknek veendőek, s amennyiben az azok kormányzatának módja ellen más nemzetek által tett előterjesztések az anyaországban figyelemben nem részesülnek, ez ügyben nemzetközi conferentia döntsön. Ennek az alapgondolatnak további kifejtése foglaltatik a III. címben. »Sem békés, sem háborús hódítás, sem visszterhes vagy ingyenes szerzés nem lehet valamely lakott terület fölötti fenségjog forrása; ha egy nemzet föl akar hagyni souverainitásával ily terület fölött, úgy a jogok gyakorlását egyszerűen megszünteti s a benlakókra bízva a döntést, vajjon függetlenek maradnak vagy más államhoz csatlakoznak e!« A javaslat lakott területek cseréjét is csak az alatt a feltétel alatt tartja megengedhetőnek, ha a kicserélendő terület népe ahhoz szabadon hozzájárul. A 16. §-ban hiányzik az alakulás feltételeinek pontos és részletes megállapítása.

A javaslat a történelmi jogokon kívül a nemzeti szempontot is figyelmen kívül hagyja. Kitűnik ez a 10. §-ban foglalt meghatározásból, melyben sem a leszármazási, vérségi, sem az érzés-, szellem, gondolkodásbeli közösség, mint egybeforrasztó, egységesítő erő nincs felemlítve.

A szerző megállapítja a javaslattal szemben, hogy a jog szerepét túlbecsülve, oly feladatot ró arra, melynek a jog nem képes megfelelni, másként azonban jogosultnak tekinti azt a törekvést, hogy a nemzetek közti viszonyokban fejlettebb jogélet létesíttessék. A legelső feladat, hogy szabatos jogszabályokba foglaljuk a már megalakult nemzetek közti életviszonyok tartalmát. Politikai és jogi viták merülhetnek föl. A békemozgalom célja egyelőre nem lehet más, mint hogy

a nemzetek között támadt ellentétek jogszabályok segítségével megoldható jogvitákká legyenek fejleszthetők. A nemzetek közti viszonyok jogi alakba foglalásának, a nemzetközi jog codificálásának éppen azért van oly rendkívüli jelentősége, mert minél kimerítőbbek lesznek a nemzeteknek egymás között való maguktartására vonatkozó jogszabályok, annál inkább van meg a lehetőség békés kiegyezésre vagy bírói döntésre. A jogállapot tökéletesítése érdekében különösen a részleges és szokásjogi szabályok helyett egyetemes és írott jog alkotandó.

Azt a kérdést, hogy a nemzetközi szerződések érvényének elbírálásánál az illető felek alkotmányában foglalt megszorítások figyelembe veendők-e, HAENDEL igenlőleg kívánja megoldani. Ehhez képest, a német irodalomban túlyomó ellenkező nézettel és az ellenkező gyakorlattal szemben az a nézete, hogy egyedül a fejedelem kifelé való érvénnyel se köthessen bizonyos nagyfontosságú szerződéseket, ha az illető állam közjoga még egyéb törvényhozási tényező hozzájárulását is előírja a szerződés érvényéhez. Hibáztatja, hogy a javaslat ily értelmű határozott rendelkezést nem foglal magában.

Hibáztatja továbbá, hogy a javaslat nem rendelkezik oly teljesen kész nemzetközi ítélőtanács felállításáról, mely elnökeiben, tagjaiban, ügyrendjében már az eset felmerültekor szervezeten állna rendelkezésre. A makacssági Ítéletre vonatkozó rendelkezésnek nem tulajdonít különösebb gyakorlati jelentőséget. Annál jelentőségteljesebb benne, hogy bevezeti a nemzetközi bíraskodásba a felebbezés rendszerét. Amennyiben a felek közt megegyezés jön létre e jogorvoslat igénybevételére nézve, az illető ügy záros határidőn belül (egy hónap) az eredeti tanács kétszeres létszámánál egygyel kevesebb tagból álló új jury elé terjesztetik másodfokú elbírálásra. (A hágai egyezmény szerint csak perújítás volt kiköthető.) Új rendelkezés a javaslatban-az is, hogy a felek előzetes egyezményben a bíróságot a rendes eszközöktől eltérő különleges végrehajtási kényszereszközökkel ruházzák fel.

A javaslat az államterületet és a szabad tengert illető régi vitakérdésekre nézve is tartalmaz megoldást. A 32. §-ban a parti tenger kérdésében ahhoz a felfogáshoz csatlakozik, mely szerint a területi fenségjog elvileg a szárazföldön túl is kiterjed bizonyos határig. A távolságra nézve pontos méretet ad, amennyiben az államhatárt hat tengeri mértföldben állapítja meg. Említést érdemel az 52. §-ban foglalt az a rendelkezés, hogy a halászati és hajózási rendtartás egy elsőfokú nemzetközi bíróság által egyeztetendő s ennek határozatai egy másodfokú nemzetközi bírósághoz felebbezhetők.

A területi fenségjognak a parti vizekre való kiterjedésére vonatkozó szabályt a javaslat szerint is áttöri az a tétel, hogy

az állami szolgálatban álló hajók mindenütt, a magánhajók pedig bizonyos körülmények közt hazai területet jelentenek. Ennek a kérdésnek közelebbi megvilágítása után helyesen emeli ki a szerző, hogy kívánatos az e tekintetben uralkodó bizonytalanság csökkentése. Az idegen parti hatóság hatáskörébe jutás kezdetül azt a körülményt jelöli meg, hogyha a hajón történt rendellenességek az illető hatóságnak vagy az alá tartozó lakosságnak érdekét veszélyeztetik.

ILLÉS JÓZSEF: *A jogtörténeti kutatás módszertani követelése* és *a vármegye eredete* című értekezésében foglalt fejtegetéseivel azt bizonyítja, hogy mennyire szükséges a saját nemzeti jogintézmények fejlődésének helyes megismerése szempontjából két vagy több, ugyanazon művelődési körben élő néprokon intézményeit is alaposan megismernünk. így lehet megalkotni a részleteit annak a magasabb tudományos összefoglalásnak, amely egyetemes szempontokból világítja-meg a jogfejlődés menetét, szakait és törvényeit. »A nemzeti jogtörténet európaszerte mindenütt mostoha elbánásban részesíti a külföldi, idegen hatás kérdéseit. Mintha még titokban mindig kísértene a jogtörténeti irodalom romanticus ifjú korának régi féltése, amely a hazai jog dicsőségét elhomályosítottnak érezte, ha idegen joggal való kapcsolata kimutattatik. Mintha még mindig nem volna elég erős a meggyőződés, hogy a helyes módszerrel megállapított tudományos igazság csak hasznára lehet a kutatásnak.«

Ezt a szükségesnek felismert összehasonlító módszert alkalmazza a szerző a vármegyei rendszer eredetére vonatkozó vizsgálódásaira.

Fejtegetései eredményeképp megállapítja, hogy ha a XI. század vármegyéjét nem vethetjük össze a frank gaugrófsággal vagy a szláv zsupániával, mivel nem ismerjük eléggé, a XIII. század vármegyéjét még kevésbé hasonlíthatjuk az egyikhez vagy másikhoz, mert tudjuk, hogy egészen más: a magyar fejlődés terméke.

KÉRÉSZY ZOLTÁN *az egyház kezdetleges szervezetéről* tár fel értékes adatokat. Abból indul ki, hogy ebben a kérdésben még ma is mily nagy a tapogatózás s ezt arra vezeti vissza, hogy a katolikus írókat e kérdés tanulmányozásánál az a szempont kötötte le, hogy a hierarchicus szervezet körvonalainak már az egyház alapításakor való fennállását, a protestáns írókat pedig az, hogy az egyháznak a kezdetleges időkben való presbiterialis jellegét mutatták ki. Nem szenved kétséget, hogy az egyházat Krisztus alapította, habár a szervezés munkáját már be nem is fejezhette. A szervezésre rendkívül nagy befolyása volt a kor társadalmi, gazdasági és culturalis tényezőinek. Akkoriban a római birodalomban a nem állami vallások hívei egyesületekben tömörültek. Ezt tették a keresztények

is, amikor egyházközségeket alkottak. Főjellemzője az volt ezeknek az egyesületeknek, hogy jótékonytságot és emberszeretetet gyakoroltak, amire abban a korban a római birodalomban bő alkalom nyílt.

Ismerteti az akkori egyesületek szervezetét, amelyenek voltak az első keresztény egyesületek is. Ezek választmányának tagjai: *α προεβύτεροι, ἐπίαχοποι*, akik nem külön-külön hatáskörrel felruházott tisztviselők, amennyiben ezek az elnevezések egész azonosan használtattak a községet vezető vénekre is. A másik hivatal a diaconi volt, amelynek hatásköre különösen az alamizsnaügyre és a betegek gondozására terjedt ki.

A Brycunios Philotheos nikomediai metropolita által felfedezett s 1883-ban közrebocsátott *DOCTRINA duodecim apostolorum* az első század végéről több érdekes adatot tartalmaz az, egyház eredeti szervezetét illetőleg, de biztos támpontot ez sem nyújt. HATSCH-é az érdem, hogy a *DOCTRINA* nyomán kimutatta, hogy úgy a püspökök, mint a diakonok a legrégebb hivatalnokok voltak s ezzel áthidalja a katolikus és protestáns álláspontot. A két hivatal közelebbi ismertetésével kapcsolatban megállapítja, hogy a kereszténység körében a szabatosabb berendezkedés és szigorúbb községi fegyelem a második század folyamán valósul meg. A második század folyamán és a harmadik század első felében fokozatosan alakultak ki a következő tisztségek u. m.: a subdiakonusok, acoluthák, exorcisták, lectorok és ostiariusok.

KÉRÉSZY azzal zárja be fejtegetéseit, hogy az egyház eredeti, ősi szervezetét az erre irányuló s főleg az angol és német egyháztörténeti és jogi írók részéről kifejtett nagyszabású tudományos bűvárlatok daczára sem sikerült felderíteni.

KIRÁLYFI ÁRPÁD: *A magyar állampolgárság kizárólagossága* című dolgozata a mű legterjedelmesebb része (80 lapra terjed). Latin szavakkal kissé túlsúfolt, de azért könnyed előadásában foglalt fejtegetéseiben a szerző mindenütt meglehetősen bő joganyagra támaszkodik.

Az egyes államra a többes állampolgárság elhárítása szempontjából az a feladat hárul, hogy a maga belső jogát az állampolgárság kizárólagosságának elvére építse. Az államok azonban általában közönyösek ezzel az elvvel szemben. Ez a közönyösség kétféle alakban nyilvánul: vagy szenvedőleg, amennyiben intézkednek az állampolgárság halmozódásának esetére, de nem akadályozzák meg annak bekövetkezését; vagy pedig (mint a Svájc, Németország, Ausztria, Dánia) közvetlenül, amennyiben jogilag elismerik a többes állampolgárságot. A legsúlyosabban a svájci jog sérti az állampolgári kizárólagosság elvét, mert világosan elismeri a saját állampolgárságának más állampolgársággal való összeférhető-

ségét. A kizárólagosság elvét az állampolgárságról 1912-ben a német birodalmi gyűlés elé terjesztett törvényjavaslat is sérti, amennyiben 21. §-ának második bekezdésében az a rendelkezés foglaltatik, hogy aki az idegen állampolgárság megszerzése előtt kormányhatósági engedélyt nyer arra ho«v ezen idegen állampolgárság mellett német honosságát is meg-
tarthassa, az nem veszti el a német állampolgárságot.

Ami a kizárólagosság elvének gyakorlati követelményeit illeti, azok az európai jogok egyikében sincsenek érvényre emelve. Az 1888. évi norvég törvény ugyan a honosítás feltételeként megkívánja az előző állampolgári kötelék feloldását s valamely idegen állampolgárság megszerzésének következményéül kimondja a norvég állampolgárjog elvesztését, viszont azonban külföldieknek közszolgálatuk alapján való honosításával módot nyújt arra, hogy előző állampolgárságuk feladása nélkül is elnyerhessék a norvég polgárjogot. Gyakorlatilag az 1899. évi japán törvény emeli a legteljesebben érvényre a kizárólagosság elvét.

Az értekezés második része a rendi alkotmány korabeli hon polgárságot tárgyalja. A rendi alkotmány idején az államhoz való tartozás viszonyában hiányozván a belső egység az állam tagjainak különböző kategóriái között, nem fejlődhetett ki egy egységes állampolgári kötelék fogalma és ehhez képest nem is volt alkotható egységes törvény az alattvalói viszony megszerzése és megszűnése módozatainak megállapítására.

Régi jogunknak egyik alapjellege, hogy az alattvalói viszony eltörölhetetlen jellegű. Az örökös állampolgárság eme elvében voltaképp a magyar honpolgárság kizárólagosságának, más állampolgársággal való összeférhetetlenségének a gondolata jut kifejezésre. Ez az elv határozottan érvényesült a honosítás rendes módjánál s halványan felcsillant az ünnepléses honosítással egybekötött s a kizárólagosságot kifejező hűségesküben. Ennek dacára azonban az ünneplésesen honosítottaknak ténylegesen kettős állampolgárságuk lehetett s az 1885: VII. t.-cz. ennek csak egy kirívó következményét szüntette meg, amikor kimondta a főrendiházi tagság kizárólagosságát.

Az 1848. év tekinthető a modern magyar állampolgárságmegszületése időpontjának. De ekkor még csak a fogalma fejlődött ki a magyar állampolgárságnak; formai szabályozást ez a jogviszony akkor még nem nyert. Az ezt célzó Szalay-féle törvényjavaslat a politikai helyzet folytán nem tudott törvénynyé válni. Ez a javaslat két érdek kielégítését foglalja magában; egyrészt a rendi alkotmány megosztott honossági köteléke helyébe az egységes, modern állampolgárságot helyezte s másrészt eleget tett a nemzetközi forgalom és a gyakorlat igényeinek is, amennyiben szigorúan érvényesíteni kívánta a más állampolgársággal való összeférhetetlenség elvét.

Az értekezés harmadik része a magyar állampolgárságnak az osztrák állampolgársághoz való viszonyáról szól. Az 1849. után következő absolut korszakra vetett történeti visszapillantás nyomán arra a következtetésre jut, hogy a magyar állampolgárságot is magában foglaló egységes osztrák birodalmi állampolgárság az osztrák jog szerint sem vált hatályossá. Hogy az állampolgári viszonyokat rendező osztrák törvények nálunk jogérvénynyel nem bírtak, azt már közvetlenül az alkotmányos élet helyreállítása után ismételtén kijelentette a magyar kormány az osztrák kormányhoz intézett átírataiban. És kormányunknak többé-kevésbé sikerült ezt az álláspontot az osztrák kormányval is elismertetni. így kimondta az osztrák belügyministerium, hogy nem ismeri el annak osztrák állampolgárságát, akinek az osztrák állampolgárság az 1849. után következő korszakban valamely magyarországi község kötelékébe való felvétel alapján adományoztatok; egy 1888-iki osztrák kormányhatósági határozat pedig kifejezetten is elismeri, hogy az 1807. előtt való időszakban is volt önálló magyar állampolgárság. Ezzel szemben azonban viszont találkozunk Ausztriában, úgy a közigazgatási, mint a bírói gyakorlatban, az ellenkező felfogással is. Az 1867. XII. 21-iki alaptörvény nyel azonban az osztrák és magyar állampolgárság egymástól való jogi különállása Ausztria részéről is elismertetett.

A HORVÁTH BOLDIZSÁR-féle 1868-iki állampolgársági törvényjavaslat a magyar állampolgárság kizárólagossága szempontjából az 1848-iki javaslat mögött marad. Főleg azonban azt kifogásolták benne, hogy megkönnyíti az állampolgárság megszűnését. Ennek a javaslatnak visszavonása után a belügyministerium az állampolgárság kizárólagosságának elvét azzal a gyakorlattal juttatta érvényre, hogy az alkotmányosság visszaállítása után az állampolgárság megszerzésének feltételéül megkívánta, hogy a honosítandó más állam alattvalója ne legyen.

Az egységes birodalmi állampolgárságnak Ausztriában újra és újra felvetődő felfogása többféle válfaj szerint jelentkezett, így az egyik enyhébb irányzat szerint csak befelé van két állampolgárság, kifelé pedig egy. Ez a felfogás egy 1877-iki osztrák igazságügyministeri rendeletre támaszkodik. Ez azonban az osztrák jogi felfogás egyoldalú megnyilatkozása lévén, jogi hatást nem eredményezhet. Az egységes birodalmi állampolgárságot vitató felfogás támogatására bizonyos fokig a nemzetközi szerződések szövegezése is szolgált. Ezeknek azonban nincs a belső közjogi helyzetet módosító erejük. Ebben a tekintetben különben kedvező fordulat, hogy Magyarország külön köt szerződéseket, aminek igen nagy a jelentősége éppen az állampolgárság önállóságának kidomborítása szempontjából.

Tárgyalja azt az osztrák felfogást, mely a két állampolgárság egyidejű birtoklásának lehetőségét vitatja s mely újabban ismételen kifejezésre jutott az osztrák birodalmi törvénszék gyakorlatában. Az osztrák közigazgatási bíróságnak egy 1891.-iki határozata szintén elismeri a két állampolgárság egyesíthetőségét, amikor kimondja, hogy egy magyar, állampolgárnak valamely ausztriai község díszpolgárává való megválasztásához annak kimutatása szükséges, hogy az illető az osztrák állampolgárság megszerezte. Ezen jelenségek elbírálásánál nem tévesztendő szem elől, hogy az osztrák és magyar kettős állampolgárság fogalma voltaképp burkolt formája egy egységes felsőbb állampolgárságnak.

Honossági törvényünk Ausztriára való tekintettel egyetlen különleges rendelkezést tartalmaz a 23. §-ában. Ez azonban nem tekinthető egyébnek, mint czélszerűségi okból alkalmazott administratív rendszabálynak. Nyomatékosan hangsúlyozza a szerző, hogy Ausztriával való viszonyunknál fogva a magyar állampolgárság kizárólagosságának elve alkotmánybiztosíték erejével bír.

A negyedik részben de lege lata foglalkozik az állampolgárság kizárólagosságával. POLNER-rel szemben vitatja, hogy az 1879: L. t.-cz. 36. §-a nem foglalja magában a többes állampolgárság gondolatát és ezt az 1870-iki angol és az 1903-iki s vaj ez i törvény nyel való szembeállítással kívánja bizonyítani. KMETY-vel egyetértőleg az a felfogása, hogy a mi honossági törvényünk csak feltételezi a más állampolgársággal való halmozódás tényleges lehetőségét, de egyáltalában nem foglalja magában annak jogi elismerését. Viszont megállapítja, hogy törvényünk egyáltalában nem gondoskodik a benne lefektetett kizárólagossági elv gyakorlati érvényesítéséről, amennyiben sem a honosításnak, sem pedig a visszahonosításnak nem írja elő kellékül az eddigi állampolgári kötelék megszűnését. Ennek kimondását és a kizárólagosság elvének ily módon való tényleges megvalósítását jelöli meg a törvényhozás feladatául, annál inkább, mert csak a svájci és orosz jog társaságában állunk kívül a francia jog rendezésén, sőt még ezek is tulajdonítanak bizonyos hatást az idegen állampolgárság megszerzésének.

RÉZ MIHÁLY *a történelmi materialismusról*, erről a mondhatni, mindent felölelő s a jövő fejlődésre utat nyitó alapproblémáról értekezik.

A történelmi materialismus kedvencz kifejezésére czélozva kijelenti, hogy a kereszténység nem »felülépítmény«, hanem reactio, tiltakozás a legnagyobb vagyoni és hatalmi egyenlőtlenséggel szemben. Ami anticulturalis tünet a nép széles rétegében a felekezetiesség formájában mutatkozik, az nem ered a vallás lényegéből, sőt azzal homlokegyenest ellenkezik.

Igen találóan mondja a kritikai szellem hiányáról, hogy oly gyöngye az a mi napjainkban, hogy »midőn a múlt hypothesiseit sikerrel szedi szét, már maga újakat állít, dogmákkal küzdve a dogmák ellen, sectarius dühvel a felekezetiességgel szemben, morális megbélyegzéssel az amoralista felfogást tagadók ellen s terrorismussal terjesztve a szabad gondolatot«. SPENCER-rel egyezőleg hangsúlyozza, hogy a tudomány csak agnosticus lehet, ellenben sem theista, sem atheista nem, mivel mindkettő – positiv, illetőleg negativ – theologia.

Nagyon találó a történelmi materialismusnak a saját fegyverével való leverése. A szerző szerint ugyanis saját magukkal jutnak ellenmondásba ennek az iránynak a hívei, mikor a szerintök bizonyos gazdasági alaphoz fűzött felfogást ez alapnak hazánkban való hiánya ellenére átplántálni törekcsenek. Nem kevésbé találó a végső ellenérv. A marxismus a hegeli philosophiából indult ki s magán is hordja ennek bélyegét; minthogy azonban a philosophia folyton halad és fejlődik, lehetetlen, hogy a marxismus az ellentábornál oly nagy bűnül felrótt osztály érdekből megkösse magát a fejlődéssel szemben.

TOMCSÁNYI MÓRICZ: *Magánjogi elemek a közigazgatási jogban* címen írt a munkába szép tanulmányt. Különböző jogterületek egybevetése mindig rendkívül erős jogérzéklet és éles iudiciumot igényel. Az értekezés szerzőjéről megállapíthatjuk, hogy nem tévedett el a két ágazat labyrinthusában.

Az adózás és kisajátítás köréből vett példákkal bizonyítja, hogy ha magánjogi elem vegyül is bele a közigazgatási intézményekbe, ez által azok még nem válnak magánjogi természetűekké. Ugyanezt mutatja ki a közigazgatás vagyoni felelősségének kérdésénél. Utóbbi összehasonlítva a kisajátítási kártalanítással, a különbséget abban látja a szerző, hogy míg a kisajátításnál a károkozás és a vele járó kártalanítás az intézmény természeténél fogva szükségképp felmerül, addig a közigazgatás vagyoni felelősségénél a közigazgatási intézkedések célja egészen más és csak esetleg kerül vele kapcsolatba az okozott magánjogi sérelem.

Az értekezésben foglalt érvekkel szemben részemről sem tulajdonítok a tárgyra nézve döntő fontosságot annak, hogy a német bírósági gyakorlat a kisajátításról pl. a kényszereladás elméletét vallja s hogy ez a felfogás a mi iudicaturánkban is megnyilatkozott. Természetes, hogy a túlnyomó részben magánjogi területen mozgó igazságszolgáltatási szervek igyekeznek mindent arról a nézőpontról megítélni, ahol a legotthonosabban. Annál megmagyarázhatóbb ez, mikor a gyakorlat embere rászorul az analógia alkalmazására, ha nem is a közigazgatási jog fejletlenebb volta, hanem a közigazgatási jogban való hiányosabb iskolázottsága miatt. (V. ö. a budapesti tudományegyetem e. i. rectorának székfoglaló beszédét.)

TOMCSÁNYI VILMOS PÁL *a sociológiának a politikai tudományokhoz való viszonyában* igen érdekes tárgyat választott értekezése számára és igen sok értékes adatot tartalmazó fejtegetésével jelentékenyen járult hozzá a felvetett probléma tisztázásához.

A szerző a sociologia jelentőségét abban látja, hogy a socialis élet tényét, mint positiv szükségszerűséget tünteti fel és ez által a társas együttműködés szükségességét kifejezetten közös vezérelvévé tette az emberi élettel foglalkozó tudományoknak. Az egyik főkülönbséget a politikai tudományokkal szemben abban jelöli meg, hogy az emberi élet vizsgálatába beleviszi a természettudományi felfogást.

Világos és meggyőző előadása foglaltatik az értekezésben annak, hogy miért nem vezet az oksági elv az emberi élet viszonyainak vizsgálatánál, s ehhez képest a társadalomtudományokban is, a jövőt illetőleg oly pontos megállapításokra, mint a természetvilágban s hogy miért szolgál itt viszont biztosabb támpontul a teleologia elve.

A sociologia a szerző szerint nem önálló tudomány, hanem egy új tudományos irányzat, mely az emberi élet tudományos művelésének körében új szempontok érvényesülését kívánja. A sociologiai felfogás azt hangoztatja, hogy az emberi életre nézve megbízható tudományos eredményeket csak úgy érhetünk el, ha az emberi élet jelenségeit nem csoportonként, egymástól elszigetelve vizsgáljuk, hanem ha az emberi élet egységességét tartva szem előtt, az egész emberi élet áttekintése és összes jelenségeinek vizsgálata alapján igyekszünk az emberi életben uralkodó törvényeket felderíteni. A sociologia beiktatásával az emberi élet tudománya két részre oszlik: az egyik positiv, tapasztalati módszerrel dolgozik, a causalitas elvén alapszik és feladata az emberi életben általánosságban érvényesülő alaptörvények megállapítása; a másik pedig az emberi élet berendezésénél követendő irányelveknek a felismert uralkodó törvények alapulvétele s a teleologia elvének alkalmazása utján való kijelölése.

A sociologiai kutatások és a politikai tudományok szoros kapcsolatban vannak egymással. Viszonyuk abban foglalható össze, hogy míg a sociologia az emberi élet jelenségei közt tapasztalati utón törekszik az okozati összefüggéseket felderíteni és azok alapján az emberiség közületi életében általánosságban uralkodó alaptörvényeket megállapítani, addig a politikai tudományok az emberi élet jövő fejlődésének irányát és ahhoz képest az emberi élet berendezésénél követendő irányelveket igyekeznek meghatározni.

POLNER ÖDÖN: *Magyarország és Ausztria kapcsolatának jogi alapja* czímen az elméleti és egyszersmind gyakorlati közjogász biztonságával és éleslátásával világitja meg a Ma-

gyarország és Ausztria között fennálló viszony jogalapjának kérdését.

Magyarország és Ausztria közjogi viszonyában négy elem különböztetendő meg: 1. meghatározott nőági utódok kihaltáig a két állam együttes birtoklása; 2. a két államnak egymás iránti védelmi kötelezettsége; 3. bizonyos állami ügyeknek közös ügyekké nyilvánítása; 4. a közös ügyek elintézésének meghatározott módja. E négy elem közül az első három az 1723:1. és II. törvényzcikken alapszik és csak a negyediknek új a mai alakja.

A trónöröklési rend egyoldalú megváltoztatása lehetőségének hiánya bizonyítja, hogy az 1723:1. és II. t.-cz. nem a magyar nemzet és király között, hanem a magyar és osztrák állam között jött létre. Ha nem így fognák fel, akkor az osztrák fejedelmi ház feje a magyar államtól teljesen függetlenül megszüntethetné az együttes birtoklást s akkor az 1867. évi XII. t.-cz.-ben kimondott feloszthatatlanság és elválaszthatatlanság a magyar államra nézve hatálytalan *clausula volna*.

A dolgozat ismerteti a trónöröklésnek Ausztriában való megváltoztatási módját. Majd két szempontból foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy nem volna-e Magyarországnak joga el nem ismerni nagyobbfokú lekötöttségét, ha Ausztriában a trónöröklés rendezésének kérdése a házi törvények köréből a rendes törvényhozás körébe utaltatnék, s mindkét alapon úgy oldja meg a kérdést, hogy a két állam mindegyikének teljes szabadsággal kell bírni arra nézve, hogy a saját belső alkotmánya szerint ki legyen jogosult határozni a trónöröklés kérdésében. Ehhez képest, amennyiben Ausztriában alkotmányos befolyás engedtetnék a trónöröklés kérdésének rendezésére, ez által a *pragmatica sanctio*val vállalt kötelezettség tekintetében a másik állammal szemben egyik államra nézve sem állna be változás.

A szerző maga foglalja össze fejtegetései eredményét a következőkben.

Magyarország és Ausztria jogi kapcsolatában az a körülmény, hogy a két államnak egymásra való tekintettel közösen kielégítendő állami feladatai, vagyis közös ügyei vannak, nemcsak az 1867: XII. t.-cz.-nek a következménye, hanem e törvény értelmezése szerint már az 1722/23-ban létrejött szerződésnek a folyamánya és pedig olyképp, hogy ezeknek az állami ügyeknek a közössége jogi kötelezettség. Az 1867. évi XII. t.-cz. ezt csak elismeri, midőn ismételten kijelenti, hogy a közös ügyek közössége folyik a *pragmatica sanctio*ból. Új intézkedés, az 1867: XII. t.-cz.-ben a közös ügyek elintézésé módjának új szabályozásától eltekintve, a közös ügyek körének határozott kijelölése, mert bár bizonyos állami feladatoknak közös érdeküské 1867 előtt is folyt a *pragmatica sanc-*

tióból az, hogy melyek ezek az állami feladatok, nem volt pontosan meghatározva. Az 1867: XII. t.-cz. értelmezése szerint az 1722/23-ban megkötött szerződésből csak annyi következik, hogy a közös biztosság együttes erővel leendő védelme és fentartása közös és viszonyos kötelezettség. Hogy mely egyes intézkedések azok, amelyeknek közösségét ez a kötelezettség jelenti, azt már csak az 1867: XII. t.-cz. határozza meg.

HARRER FERENCZ *AZ önkormányzat meghatározása s ennek jelentősége* című értekezésében a közigazgatás elméleti és gyakorlati fogalmából indul ki. Az elmélet szerint az önkormányzat az állami végrehajtó hatalomnak szomszédos körönként és közérületből ingyenesen való gyakorlása az ily körökben élő polgárok által, rendes életpályájuk mellett. Ezzel szemben a gyakorlat ragaszkodik ahhoz a meghatározáshoz, hogy az önkormányzat a helyi közületek saját belügyeinek saját közegek útján való önálló ellátása. A két meghatározásból leválasztva a szorosan oda nem valót, arra az eredményre jutunk, hogy az elmélet szerint az önkormányzat az állami végrehajtó hatalomnak úgy helyi, mint országos ügyekre nézve szomszédos körönként való gyakorlása; a törvényhatósági és községi törvény meghatározásán alapuló gyakorlati felfogás szerint pedig a helyi közületek belügyeinek, tehát helyi ügyeknek önálló ellátása. Ezek alapján HARRER abban jelöli meg a lényeges különbséget a két meghatározás között, hogy a törvénybeli meghatározásból megállapítható az önkormányzati testületeknek az állami végrehajtó hatalomhoz való viszonya és az állami végrehajtó hatalmi működésnek az önkormányzati működéstől való tárgyi elhatárolása is benne foglaltatik, míg az elméleti meghatározásból mindez hiányzik. Más kérdés hogy a törvény helyesen állapította-e meg ezt a viszonyt s hogy helyes-e a benne foglalt tárgyi elkülönítés? Ebben az elméletnek mindenesetre állást kell foglalnia.

A szerző elméleti meghatározása abban foglalható össze, hogy a helyi közületekben folyó végrehajtó hatalmi működés vagy önkormányzati vagy állami s az utóbbi jellegén nem változtat az, ha önkormányzati szervek útján végeztetik. Ebből a meghatározásból HARRER az önkormányzati testületek számára a következő követelményeket állítja fel: 1. az állam az állami végrehajtóhatalmi működéseket első sorban végeztesse a saját szerveivel; 2. ha az állam az állami végrehajtóhatalom gyakorlására igénybe veszi az önkormányzati testületek szerveit, ezért adjon megtérítést; 3. amennyiben az előbbi két megoldást nem óhajtja, engedje át a végrehajtóhatalom illető részét önkormányzati hatáskörbe az állami szervekhez való felelősség kizárásával és kizárólag a törvényesség kérdésére szorítókozó felügyelet mellett; ez esetben az önkor-

mányzati testületek a költségek fedezését is vállalják, feltéve, hogy az állam a jogi (engedély) és a tényleges (adó-)alappai való rendelkezés lehetőségét megadja. Ez a három követelmény fejezi ki a szerző szerint az önkormányzati testületek szabadságát és pénzügyi önállóságát.

BERNOLÁK NÁNDOR-nak *Az állami és társadalmi élet összhangja* című értekezése rekeszti be az ünnepi dolgozatok sorát.

A szerző kiindulópontjait a következő idézetekből láthatjuk: »az állam csak úgy töltheti be magasztos hivatását, ha elég anyagi és erkölcsi ereje van. Anyagi erejét polgárainak összesege nyújtja. Erkölcsi ereje az igazságosság, az erkölcs érvényre emelésében, a tökéletesedés folyamatának előmozdításában rejlik« ... »Polgárainak akarata ellenére állandóan nem lehet kormányozni, mert anyagi ereje a saját polgárainal szemben folytatott küzdelmekben kimerül« ... »Az állam és társadalom összhangját, mindkettő virágzását az intézmények oly berendezésében kell tehát keresni, amely a társadalom erkölcsi felfogásán épülve fel, tért nyit minden társadalmi erő szabad érvényesülésének, de mindannyit a tökéletesedés folyamatába, az ember eszméjének egyöntetű szolgálatába tudja állítani.« (323. 1.)

A fajok, nemzetiségek, felekezetek, osztályok, foglalkozási ágak, különböző szellemi irányok küzdelmét tárgyalva, e küzdelemnek a kiegyenlítődsét a lelkiismereti szabadságban látja. Hangsúlyozza a szerző, hogy mily szükség van egységes erkölcsi felfogáson felépült jogintézményekre. Ezek között különösen fontos, hogy a képviseleti szerv helyesen legyen felépítve, mert ez a szerv nemcsak törvényhozói hatalom, hanem az állam személyesítője; nemcsak jogalkotó, hanem irányítója és ellenőrzője az egész államéletnek.

A továbbiakban a pártok kérdését, valamint a fejedelem és parlament viszonyát tárgyalja a szerző. Itt érinti az államtanács kérdését. Álláspontja az, hogy ezt a szervet nem tartja alkalmasnak a király, a népképviselet és a társadalom között szükséges összhang biztosítására. A szerzőnek ehhez a nézetéhez nem csatlakozhatom. Ott, ahol és oly időben, amikor a közerkölcs aláhanyatlása folytán a parlament tekintélye is veszített súlyából, ahol a kormánynak a király és nemzet között valamely államszövetség következtében, vagy bármely más okból szinte állandó szembekerülése folytán a mindenkori kormánynak csaknem összes erejét leköti az önfentartás küzdelme, ott nap-nap után, de különösen a nagyobb válságok idején fölötte érezhető a hiánya egy a lehetőségig független szervnek, amelynek tagjai – nem mint a titkos tanácsosi intézménynél – a külvilágtól és egymás ellenőrzésétől teljesen elzárva, külön-külön fejtsék ki véleményüket,

hanem lehetőleg minden nem tárgyi befolyástól menten, a fennforgó kérdéseket testületileg megvitatva, tehát egymásnak színt vallva, s a társadalmi helyzetük súlyának latbavetésével járó legnagyobb erkölcsi felelősség mellett, nyilvánítsák véleményüket. Hogy egy ilyen államtanács miként volna legcélzesebben és pl. a mi konkrét viszonyainknak legmegfelelőbben összeállítandó, annak megvitatása kivezetne a jelen ismertetés keretéből.

Egyébként teljesen egyetértek az értekezésnek oly szépen és következetesen végig vezetett alapgondolatával, hogy a szükséges összhang úgy az állami és társadalmi élet, mint az állami intézmények között csak az erkölcsi felfogás emelkedettségében és egységében rejlik.

Az ünnepelt CONCHA Győző-nek méltó öröme telhetett benne, amikor hosszas tanári működésének azt a dús termését szemlélhette, mely az ismertett értekezésekben foglaltatik. Nincs is nemesebb emberi gyönyörűség, mint látni eszméink diadalát. Pedig milyen keveseknek adatik meg ez !

Gynlay Lajos.

Nemzet és állam viszonya.

(Krisztics Sándor: Nemzet és állam. Budapest, Grill, 1914. (344.)

Egyetemi pályaműből kinőtt dolgozattal állunk szemben s ezért megbírálásánál nem szabad túlszigorú kritikát gyakorolnunk; mert ha jelen alakjában még nem tüntet is fel elég önállóságot, nem foglal magában új szempontokat, nem jelöl meg új irányokat, mégis elég biztosítékot nyújt arra, hogy szerzőjétől e téren maradandó becsüt is várhatunk. Különösen a szakirodalom ismertetése, csoportosítása és értékelése az, ami figyelemreméltó e munkában: rendszere azonban egyelőre még fogyatékos s azt a meggyőződést kelti az olvasóban, hogy nem hosszas elmélkedés eredménye, hanem olyan alkotás, melyet az anyaggyűjtés tiszteletreméltó munkája előzött meg s az összegyűjtött anyag címek alá foglalásából keletkezett.

A probléma a gondolkozók egész seregét foglalkoztatja a jelenben, bennünket pedig hazánk sajátos viszonyai következtében egészen közelről érint. A gondolkozók egyik részét bölcséleti szempontból érdekli a kérdés, másokat pedig törté-

neti vonatkozásaiban. A szerző szerencsés kézzel kapcsolja össze mindkét szempontot s ezzel módot nyújt arra, hogy a problémát egész terjedelmében megismerjük.

Magyarországon a nemzetiségi kérdés állami politikánk évszázados problémája s e probléma szerencsés megoldásától függ hazánk gazdasági és culturalis sorsa. Ezért foglalkoztak vele annyit bölcselőink és politikusaink, ezért kell a problémával mindazoknak megismerkedniük, kiket hivatásuk a kormányzás viharos mezejére állított.

A probléma két társadalmi alakulat viszonyából keletkezően, a nemzet és állam viszonyából, ez alakulatok eredetével, fejlődésével és eszmei tartalmával kell közelebbről megismerkedni, hogy e kérdés egész nagyságában beállítható s a megoldás módozatai elgondolhatók legyenek, illetőleg a fejlődés iránya megállapítható legyen.

A szerző mindenekelőtt az államalakulást vizsgálja. Végigmegy azon fokozatokon, melyeket az állam a történelem előtti időkben s a történelem megrögzített szakaszaiban megfutott. Az összeállítás teljességét nem tesszük részletes vizsgálat tárgyává, mert e téren szemmeláthatólag derék munkát végzett a szerző s jelentősebb mozzanatokot nem mellőzött. Csupán egy szempontból emelhetünk az összeállítás ellen kifogást, t. i. hogy nem értékesítette az ethnologia igazán becses és mellözhetetlen megállapításait. Az ethnologia a társadalmi jelenségek megállapítása és értékelése terén ma már olyan fontos segédeszköz a történettudomány számára, hogy lehetetlen veszteség nélkül mellőzni. Az a cultura, melyet az ősnépek keretein belül találunk, olyan jelenség, mely lényegében azonos a civilisait népek ősculturájával. S ha a civilisait népek ősculturájáról a megfigyelések és feljegyzések fogyatékosága miatt nem tudunk megfelelő képet alkotni, akkor e kép tökéletesítéséhez fontos adatokkal fog járulni az ethnologia. Az ősnépek állami intézményeinek jellemzését sajnálattal nélkülözzük e munkában s e célra mindenesetre új szakaszt kell szentelni a szerzőnek könyve újabb kiadásában.

Az államalakulatok történelmi bemutatása után az állam keletkezését tárgyaló elméleteket ismerteti a szerző. A theologiai elméletet, az erkölcsi és lélektani, elméleteket, a hatalmi szerződési, patrimonialis és patriarchális elméleteket, végül a legmodernebbet, az organikus elméletet, mely a társadalomtudomány önállósulása kapcsán keletkezett. Súlyos és nagyterjedelmű problémákkal kellett az ismertetés kapcsán megküzdenie a szerzőnek s a probléma nehézségét csupán az enyhítette, hogy a szakirodalom e téren igazán sokat alkotott.

A nemzet fogalom bölcseleti magyarázatát adja ezután s végül megismerteti a nemzet és állam viszonyaival a Svájcban, az amerikai Egyesült-Államokban, Németországban,

Ausztriában és Magyarországon. Az osztrák nemzetiségi probléma veszedelmei ismeretesek s ha az irodalom nem foglalkozott volna velök annyit, eléggé megismertetik azt a napi események. Itt már nem csupán az állami működést nehezítő probléma a nemzetiségi kérdés, hanem olyan jelenség, a mely heves harcot vív az állammal, nyilvánvaló veszedelme az államviszony teljes kialakulásának, s még eddig nem sikerült megtalálni azt az ellenszert, amely a nemzetiségek túltengő vitalitását mérsékelné, pedig a bölcselek és politikusok egyaránt az ellenszer feltalálásán fáradoznak. Ez a nemzetiségi vitalitás áterjedt hazánkra is s földrajzi helyzetünk nem utolsó magyarázata a magyarországi nemzetiségi ellentétek kialakulásának.

Nagyon figyelemreméltó azon szakasz, mely a magyarországi nemzetiségi kérdéssel foglalkozik s meggyőzők a szerző azon fejtegetései, melyek az assimilatio politikával szembeni a pacifikáló politika mellett törnek lándsát. A nemzetiség kérdést nem szabad faji vagy nyelvi kérdéssé tenni, hanem culturalis és gazdasági térre kell átvinni, ahova a mai fejlettebb állapotában tartozik. A faji elmélet ellenében olyan óriási nehézségek merülnek fel, hogy a modern kritika világánál az alig állhat meg. A nyelvi elmélet pedig gyakorlati szempontból számba vehető, bölcseleti szempontból azonban fogyatékos, mert figyelmen kívül hagyja azt a culturalis és gazdasági közösséget, mely az együttélés következtében kifejlődött s mely a cultura magasabb fokán átment az állami közösségben élő nemzetiségek tudatában.

Helyesen jellemzi a szerző azt a politikát, amely Magyarországon a nemzetiségi kérdést kormányzási célokból kiélezte, figyelmen kívül hagy azonban olyan jelenségeket, melyek a magyarországi nemzetiségi kérdés megértésénél és mérlegelésénél nélkülözhetetlenek. Ezek egyike a magyarországi nemzetiségek állami múltja. A magyarországi nemzetiségek – a horvátokat kivéve – rendszeres állami életet nem éltek s nem is tarthatnak számot állami önállóságra, amint politikai befolyásuk nélkül önállósági törekvések soha nem is támadtak volna kebelükben. Figyelmen kívül hagyja ezen kívül a szerző azt a nagyméretű telepítési actiot, mely főleg a XVIII. század folyamán annyi idegen elemet plántált az országba s mely Magyarország nemzetiségi bajainak egyik jelentős forrása. A munka újabb kiadása esetén erről nem szabad megfeledkeznie.

Vizsgálódásainkat azzal zárhatjuk le, hogy a probléma összes szálait felkutatta a szerző s a szálak tömkelegében nem tévedt el, megtalálta a kivezető utat. A nemzeti eszmének az együvé tartozás tudatában, illetőleg akaratában keresett magyarázatát helyes érvekkel jelölte ki, mint ezzel a nemzeti

eszmét a társadalom széthúzó törekvésével szemben álló esszé-tartó erővé tette, amely munkára készíti az egyént s a boldogulás lehetőségét megteremti. Sajnos, nem merete a magyarázatot erősebben beállítani, nem tudott ez alapon további következtetésekre jutni. A vizsgálatok alapján megállapításokhoz jut, de hiányzik még belőle a kezdeményező erő, mely a megállapításokat gyakorlatilag is értékesíti. A szerző erősen doktrinair hajlamú író, aki gyakorlati problémák tárgyalása közben is megtartja tudós fölényét s nem engedi magát gyakorlati irányban elragadtatni.

Egy célra mindenesetre nagyon alkalmas ez a könyv. Nálunk sok a gyakorlati politikus, aki megfelelő előismeretek hiányában is hozzányúl a legnehezebb problémákhoz. E munka megadhatja a politikusok ezen nem ritka csoportjának azon ismereteket, melyekre minden komoly magyar politikusnak szüksége van. Innen bizvást meríthet mindenki, mert a problémát elfogulatlanul megismerheti. Az a komoly kritika pedig, amely a könyv összes részeit jellemzi, hasznára válhatik a szakembernek is.

Gárdonyi Albert.

Közigazgatási jog.

Törvényhatósági jog.

(Ferdinandy Gyula: Törvényhatósági jog. Budapest, 1913., 199. 8° old.)

A haladó idők irányai a tudományos irodalom termeléséből is megítélhetők. A huszadik század socialis követelményei a közigazgatásnak modern átalakulását, szélesebb keretekben, de egyszersmind a részletekig kidolgozott fejlesztését igénylik. Ezek a kívánalmak közigazgatási jogi irodalmunk fejlődésében is megnyilvánulnak, mely ismét egy jó munkával gyarapodott.

A törvényhatóság működését közérdeklődés kíséri nálunk, s ebből, ha szűkebb körben is, rész jut a törvényhatósági jog ismertetőjének, tudományos művelőjének is. Tapasztalatból tudom, hogy a jog- és államtudományokban nem járatos, laikus közönség, a gazda, a mérnök, az orvos stb. – legalább is vidéken – úgy nagyjában ismeri a törvényhatóság szervezetét, a vármegye, a város hivatalos működését. És ez nem

csoda, mert amint azt a szerző helyesen megállapítja, a magyar közigazgatási rendszernek gerincze a törvényhatóság, s az állami akarat ezen az úton jut el az egyes állampolgárig, s ezen át megy be a köztudatba. Amint azonban az életből ismerik működésben, lényegéről, mivoltáról már kevésbé tájékozódott a tanult jogász is, és, – igazat kell adnunk a szerzőnek, – ennek részben az is oka, hogy a törvényhatósági jogrendszerben összefoglalva ez ideig nem volt egy külön műben földolgozva. Ezért szerzőnek ezt a művét, mint hézagpótlót örömmel kell fogadnia a szakirodalomnak annál is inkább, mert a közelmúltban több olyan nagyfontosságú törvényt hoztak, mely a törvényhatósági jogot kiegészíti. Így az 1907. évi LX. t.-cz., mely a törvényhatósági jogok gyakorlatát bizonyos fokig *birói védelem* alá helyezi, valamint ellenkező irányban az 1912. évi LXIII. t.-cz., mely viszont azok gyakorlatát más irányban megszorítja s a kormány kiküldöttére ruházza. A tárgyalt mű az alkotmánytan és közigazgatástan idevágó alapfogalmain kívül a törvényhatóságok rövid történeti fejlődését kellő áttekintésben nyújtván, részletesen fejtegeti az autonómiának, az *önkormányzatnak* fogalmát és meghatározza a törvényhatóságok jogállását, ismerteti a törvényhatóság szervezetét, háztartását és a kormányfelügyelet gyakorlásának módját. Külön fejezetben tárgyalja a közigazgatási bíráskodás elméletét és ezen bíráskodás tételes jogát, továbbá a törvényhatósági közszolgálat szervezetét, ennek keretében a fegyelmi jogot, és végül magát a közigazgatási eljárást.

Külön fejezetben, – rövidegében máshol alig lelhető világgossággal – ismerteti a törvényhatósági közigazgatás hivatalos nyelvére vonatkozó jogszabályokat és az itt kifejlődött jogszokást.

Nálunk a törvényhatóság bizonyos *nemzeti* vonásokkal bír. A nagyobbára külföldi mintákra szervezett, bár részben itt is bevált egyéb közhatósági szervekkel, hivatalokkal szemben a törvényhatóságnak, főleg a vármegyének bizonyos nemzeti jellege van. Talán ezért is van az, hogy a túlzó progressiv irányok támadásának tárgya. Az önkormányzat azonban nem csak ezen történelmi jogánál fogva népszerű, de azon föladatánál fogva is, melyet mint az *alkotmány bástyája* gyakorol.

Az önkormányzat fogalma a tudományos elmélet egyik legnehezebb problémája. Rendkívül sokat vitatkoztak már az államjogászok, a tudományos politikusok a fölött, hogy tulajdonképp *mi* is az az *önkormányzat!* Nézetem szerint a magyar jogérzék leghelyesebben adta meg reá, – ha nem is meghatározásiig, hanem tartalmilag – a feleletet az 1886. évi XXL t.-cz. (pedig nagyon leszólt) 2. §-ban, mely szerint a törvény-

hatóság gyakorolja: a) az önkormányzatot; b) az állami közigazgatás közvetítését.

Az önkormányzatot különböző időben különbözőképp definiálták s kétségtelen, hogy annak jellege a különböző időkben más és más volt. FERDINÁNDY GYULA is ezen felfogás felé hajlik, midőn azt mondja, hogy ma a *magyar önkormányzatnak* lényege abban áll, hogy az állampolgárok egy bizonyos területen testületekbe tömörülve,, az állami közügyeket önmaguk intézik és intézkedéseiket saját választott tisztviselőkkel fogatosítják. Ő tehát mint ebből kitűnik, két lényeges mozzanatot lát az önkormányzatban. Először a törvény, az állami akaratnak egy bizonyos terület szerint szervezett testületen át való végrehajtását, másodsor e végrehajtás kivitelét végző hivatalnoknak a választását. Ez utóbbi momentum szükségessége azonban napjainkban a tudományban is kétségbe vonatott. Pedig az egyes körök társadalmi viszonyainak figyelmen kívül hagyásával elméletileg inkább lehet igazolni, de a gyakorlatban nem áll meg. Miért! Az állami akarat a végrehajtás útján valósul meg. Az állami akarat a közérdeket kell hogy szolgálja, de a végrehajtásban ez oly mereven, oly szigorral lehet keresztülvihető, hogy teljesen elnyomja, megsemmisíti az egyént. Ez a végrehajtási mód a közérdeknek sem felel meg, mert hisz egyesekből, ezek összegéből áll a közület s teljesen elnyomatván, megsemmisítettén az egyes, a köz sem állhat fönt. A végrehajtó hatalom cselekményének a közjóra kell irányulnia s csak azon egyéni törekvéseket szoríthatja háttérbe, törheti le, melyek a közjó érvényesülésének útjában állanak.

De, – és ez a kérdések kérdése, – a végrehajtó hatalmat kezelő egyének a kezükben levő roppant nagy hatalmat nemcsak a közjó, hanem a közjó látszatába burkolt egyéni érdekek előmozdítására is fölhasználhatják. Hiszen a történelemből tudjuk, hogy minden állam bukásának ez volt a tulajdonképpen okozója. Ismeretes, hogy a politikai tudományok legnagyobb problémái közé tartozik épp a végrehajtóhatalom korlátozásának kérdése. Olyatén korlátozásának, mely e nagy hatalom túlkapasait lehetetlenné tegye, de azért mégis meghagyja birtokában azt az erőt, amely föladatának megvalósítására szükséges. A végrehajtó hatalom nemcsak egyéni érdekekből kiinduló rossz, de hibás, téves irányt is követhet. A különböző korok teljesen hibás kor-eszmék hatása alatt, vagy ezek egyoldalú túlhajtásából hibás, rossz törvényeket is csinálhatnak, melyeknek becsületes végrehajtása is károkat okoz azután. Gondoljunk csak pl. a mi kereskedelmi törvényünkre, mely számtalan nem rossz, nem hibás, csak ügyetlen, nem eléggé élelmes embert koldusbotra juttatott, s egész gazdasági életünket – mint ahogy magát

egy kiváló jogászunk kifejezte – *commerciálta*. Épp így ipar-törvényünk helytelen irányzata nagy mértékben hozzájárult a kisiparos tönkretételéhez, mezőrendőri törvényünk pedig nagyban elősegítette a legelők ma már károsnak bizonyult föl-osztását. A mezőrendőri törvény ma is életben van, de ma ugyanezen a törvény alapján – igaz, hogy új különleges törvények segítségével – a végrehajtás inkább gátolni, mint előmozdítani törekszik a legelők föltörését, ami élénken igazolja a végrehajtás rugalmasságát. Számtalan ily példát lehetne még fölhozni, amely bizonyítsa a végrehajtás irányának fontosságát. A központi hatalom pedig – a nálunk nagyon kevésbé méltatott – *lélektani* okoknál fogva mindig hajlik a törvény valamely szélső irányú végrehajtásához és ily irányban is rendelkezik, a foganatosítás azonban nagyon sokat enyhíthet a végrehajtás irányzatának merevségén. Alkalmazkodhat ez egyes esethez, az egyénhez, a való élethez, a hideg észszel szemben bevihet a végrehajtásba *érzelmeket*. Ez utóbbinak fontossága pedig nagyon nagy, különösen oly központi végrehajtó hatalommal szemben, mely *egy* többé-kevésbé szorosabb államszövetség kötelékében működik. Már most bizonyos az, hogy – főleg az ilyen – központi kormányzat rendelkezéseinek végrehajtása egy autonóm testületen át nagyon módosulhat, enyhülhet, az ottani viszonyokhoz alkalmazkodhat. A magyar önkormányzatnak még az a joga is megvan, hogy bizonyos esetekben – melyek a szerző e művében felsorolva vannak – a végrehajtást egészen is megtagadhatja, s a központi kormányzat rendelkezéseivel szemben bírói oltalomért folyamodjék.

Közönségesen az autonómiának ezt a végrehajtást megtagadó jogát tartják alkotmánybiztosítéknak, a szerző azonban mint a gyakorlati közigazgatást is ismerő férfi megérzi, hogy az autonómiának tulajdonképpen szerepe a közügyek intézésében van. Az önkormányzatnak ez a ténykedése bizonyos *intézményes* correctivum a központi kormányzat által vezetett végrehajtás hibái és túlkapásai ellen annál is inkább, mert az önkormányzati végrehajtásban, mint azt szerző helyesen megállapítja, nem csak *ügyintézési*, de *kormányzati* mozzanat is van.

Ez az önkormányzati végrehajtás persze még erősebben nyilvánulhat meg akkor, ha a- foganatosítást végző hivatalnokokat *maga* ez az önkormányzat *választja* a mit a szerző az autonómia követelményének tart. A tapasztalat szerint azonban a viszonyok olyanok lehetnek, hogy az elmélet módosítást szenved. Például nálunk ma a helyzet az, hogy az önkormányzat által választott tisztviselő állása is kenyérkereseti állássá lett, s ez a szoros értelemben vett hivatalnokká lett tisztviselő hat évenként választás alá esik, de megválasztása sokkal inkább

függ a központi kormánytól, mint az autonómia választó közönségétől. Ennél a választott tisztviselőnél függetlenebb lehet a már egyszer kinevezett, s csak *fegyelmi* úton elmozdítható tisztviselő, feltéve természetesen, hogy a fegyelmi bíráskodásban legalább is az utolsó szó a bíróságot illeti.

Az autonómia lényegének részletes tárgyalásán kívül különösen két momentum domborodik még ki a szerző művéből, melyeknek fontosságát nem győzzük *eléggé* hangsúlyozni. Első a végrehajtásban a tágabb értelemben vett közigazgatásban a különbség a *kormányzás* és az *igazgatás* között. A második a közigazgatási tisztviselők kellő képesítése szükségességének hangsúlyozása.

A kormányzás és igazgatás, – szerző ez utóbbi működést intézésnek nevezi – közötti lényeges különbséget már ARISTOTELES ismerte, de szervezeten, leginkább nálunk még sem valósították meg. Mi még mindig a *törvényhozás* és közigazgatás (végrehajtás) elválasztása elvének vallásánál tartunk, no meg aztán a végrehajtás és a bíráskodás elválasztásánál. Pedig ez utóbbit a tudományos elmélet már nem tartja osztatlanul olyan megállapításnak, amely a tudományos kritikát kiállaná. Ellenben a kormányzásnak és a szűkebb értelemben vett igazgatásnak (ügyintézésnek) *szervezeten* való szétválasztása a szakirodalomban mint a jó végrehajtás (tágabb értelemben vett közigazgatás) föltétlen követelménye jelentkezik. Valóban a végrehajtás keretén belül a bírói és közigazgatási funkcióknak (mozzanatnak) egymáshoz valamivel közelebb, viszont a *kormányzásnak* meg az *igazgatásnak* egymástól valamivel távolabb kell jutniok. FERDINANDY megemlíti, hogy ő nem tartozik azon új irány hívei közé, mely a végrehajtói és a bírói hatalmat nem tartja külön államhatalomnak.

A közfelfogásban kormányzásnak vélik a központi (legfelsőbb, harmadfolyamodású) végrehajtási szervek hivatali működését, míg igazgatásnak, ügyintézésnek a provinciális (alsófokú, másod- és elsőfolyamodású) hivatali szervek működését.

A szerző helyesen fejt ki, hogy a legfelső hivatali szerv, a ministerium is végez igazgatási, viszont a törvényhatóság is végez kormányzati működést.

A *törvényhatóság* ugyanis nemcsak intézkedik és fogantat, (igazgatási cselekmények) hanem kormányoz is, amennyiben jogszabályt alkot, szervez és utalványoz is. Ebben van, mint fönt kifejtettük, egy eléggé hatályos correctivuma a központi végrehajtó hatalom esetleges hibás vagy jogellenes ténykedésének. A végrehajtó hatalom rossz vagy hibás intézkedésének már eleve szervezeten nagy mértékben gátat lehetne vetni akkor, ha a végrehajtás főszerveinél a kormányzás és az ügyintézés (igazgatás, szűkebb értelemben

vett közigazgatás) vitele intézményesen, *szervezetileg* szétválaszthatnának. Ha tehát a ministerium kizárólag a kormányzást vinné, az igazgatás főintézése pedig a ministeriuni *kebelén kívül* szervezendő *főigazgatóságokra* bíztnék. Ez a szervezeti szétválasztás az önkormányzatot is teljesebbé tenné, mert annak *igazgatási* (ügyintézési) tényeit *nem* a politikai szempontokat – többé kevésbé, de mégis csak – az ügyintézésbe is bevinni törekvő ministerium bírálná felül.

FERDINAND e művében ismét rámutat a törvényhatósági tisztviselők képzettségének meg nem felelő voltára, ami különösen akkor tűnik ki, ha összehasonlítjuk a törvényhatósági – de általában a tágabb értelemben vett közigazgatási tisztviselők képesítését és továbbképzését a bíróságiaikéval. A közigazgatási tisztviselők szakképzettségének emelését a szerző föltétlenül szükségesnek tartja és a gyakorlati közigazgatási vizsga tényleges behozatalát is. Művének egyik legérdekesebb része éppen az, melyben az idevágó magyar javaslatokat, továbbá a porosz képesítési rendszert és a német *továbbképző* tanfolyam szervezetét ismerteti. A magyar javaslatokat a magyar jogászegylet kezdeményezésére két kiváló közigazgatási írónk BENKŐ ALBERT és dr. HARRER FERENCZ készítették. Poroszországban különbséget tesznek az alsóbb és a magasabb közigazgatási szolgálatra szükséges képesítés között.

A gyakorlati közigazgatási vizsgát a magasabb szolgálatra ott megkövetelik. Kétségtelen, hogy nálunk is szükség volna rá. De jól kell szervezni. Pedig félő, hogy nem lesz jól szervezve. Nálunk ugyanis az a téves közfelfogás alakult ki, hogy az *elmélet* és a *gyakorlat* két különböző, egymással szemben álló tényező, melyek közül a gyakorlat megfelelne az élet követelményeinek, az elmélet pedig félszeg szobatudósok által az Íróasztalnál kitalált valami agyrémféle. A jó emberek összetévesztik az *önérvényesülést* a gyakorlati étellel, és a téves vagy *hibás* elméleti okoskodást – melyet az élet persze sohasem igazol, illetve módosít, – az elméleti tudással magával. Nálunk ezért végeredményképp a *gyakorlati* szó alatt rendszeren az elméleti tudás hiányát, a *tudománytalanságot* is lehet érteni. A gyakorlati közigazgatási vizsgának – épp ezért is – nem szabad *tisztán* úgynevezett *gyakorlatinak* lennie. Egy csomó törvény szakaszának ismerete lehet ügyesség lehet technikaszerű tudás, azonban még nem képesít semmire, nemcsak a tudományosságra, de még az életre sem. Erre vigyázni kell, mert nálunk úgyis *túlteng* a formalismus. Ezt kár volna a gyakorlati közigazgatási vizsgával még megerősíteni. A hazát nem azok mentik meg, akik paragrafusokkal dobálódznak, hanem azok, akik megértik a kor szükségleteit és fölismerik a haladás irányát. Ehhez pedig két dologra van szükség u. m. 1) ismeretekre, még pedig sokra, 2) iskolázott

főre, mely a jelenségeket helyesen tudja megítélni. A mai nagyon összetett életben mindezt személyes tapasztalat útján nem lehet megszerezni. Mások rendbe foglalt tapasztalataira, mások tudására is szükségünk van s mihelyest ezt beismerjük, már ott vagyunk, hogy az elméleti tudás szükségességét is be kell látnunk.

De szükséges az elméleti tudás a kellő függetlenség megszerzhetése végett is. Csak a tanult, a kiképzett fejű ember van abban a helyzetben, hogy más fejtől függetlenül gondolkozhassak. A nálunk gyakorlatinak nevezett ember tulajdonképp senki más, mint érvényesülni tudó ember, amely állapot kizárólag a másokhoz való alkalmazkodás függvénye. Mint ilyen már eleve kizárja a független gondolkozást. Ezért a zsarnokok sohasem szenvedhették a tanult, elméletileg is képzett embereket. A tanult, elméletileg képzett tisztviselői kar minden egyede ez okból egy szellemi autonómia, mely nemcsak egy jó, modern közigazgatás eszköze, de egyúttal a legerősebb alkotmány biztosíték is.

Steinecker Ferencz.